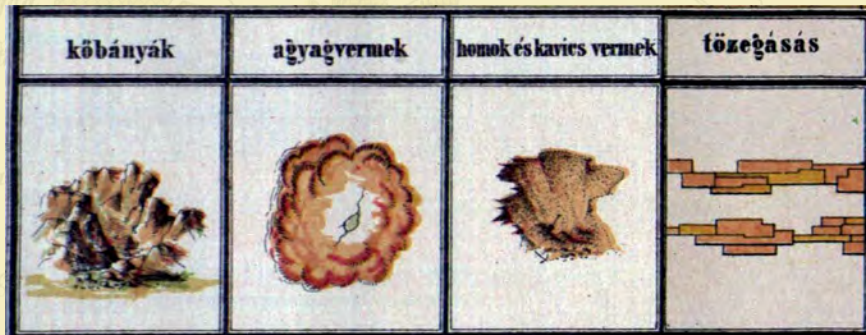

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Török Enikő: Magyarországi kataszteri térképek litografálása Bécsben
- Sáfrány Tímea: „Kezdem belátni, hogy nem hiába éltem!” Ótordai Székely Ferenc (1852–1923) élete és munkássága
- Kiss Márton: A pécsi felmérési felügyelőség működése az első világháború után (1918–1921)
- Timár Gábor: A magyar–román politikai határmegállapítás (1921–1923). Az egymillióstól a kataszteri méretarányig
- Csima Péter – Módosné Bugyi Ildikó: Kőbányák a kataszteri térképeken
- NKFIA-pályázat: „Négyzetkaszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723). Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022)

JELEK-MÁGYARÁZATA

a kömetzsés által szaporított katastrális tér képeken.

Angarich
Angarich

Disztertek	Gyümölcskertek	Zöldsejtek	Szőlők	Kömlőkertek	Safraingyűjtők	Buzák, illék, Dohányföldek	Száras rétek	Nedves rétek	Rétök, gyümölcsföldek
Legelői, közsejtek	Mocsárak	Nadassók	Szántóföldek	Jrtanyók	Szántóföldek olajfákkal	Szántóföldek szőlőkkel	Sz. f. gyüm. fák és szőlő		
Ris-földek	Karaszok	Angol illéknyérek	Lomboserdők	Fenyvesek	Vegyes erdők	Vadásztelepek	Gesztenye erdők	Olajfa erdők	
	Ágyaz, vermek	Gyepfőzsejtszeltek	Mindennemü tavak, folyók és patakok vízeseivel	Tenger sárhanyk	Kőhányk	Sz. f. gyüm. fák és szőlő			

Telek magyarázata a kömetzsés által szaporított katastrális tér képeken, 1866 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 534. 1866/14562.). L. ehhez Török Enikő cikket

SUMMARY

TÖRÖK, Enikő: Lithographies of Hungarian Cadastral Maps in Vienna

torok.eniko@mnl.gov.hu

Between 1865 and 1868, Hungarian cadastral maps were printed at the lithographic institute called the Lithographisches Institut des Grundsteuerkatasters, founded in 1818 in Vienna. The lithographs of the tax settlements of Sopron and Kassa tax districts did not contain topographical numbers, they were added by hand afterwards. The maps were also subsequently coloured by hand, but unlike before, the cultivation branches were not coloured at that time. Despite the fact that the maps were printed in a small number of copies, the reproduction made it possible for the results of the cadastral mapping to be used as widely as possible – in addition to the determination of land tax, among other things, in land redemptions carried out during railway construction, as well as in estate planning and subdivisions.

SÁFRÁNY, Tímea: “I’m Starting to Admit that my Life hasn’t been in Vain”. Life and Work of Ferenc Székely of Ótorda (1852–1923)

safrany.timea@mnl.gov.hu

Ferenc Székely of Ótorda (1852–1923) was born in Verespatak in a noble Sekler family of Unitarian religion. After completing his studies, he entered the state service, first becoming a surveyor in Kolozsvár (Cluj), then gradually moving up the ranks, he worked for a long time at the Survey Inspectorate in Szeged, after which he came back to Kolozsvár for a short time to end his long career in Debrecen as the head of the local Survey Inspectorate. Székely, known not only as an engineer but also as the editor-in-chief of the Cadastral Review, founded the Székely Társaság (Sekler Society) with several members in Debrecen, of which he was vice president for a long time. He played a significant role in the foundation of the local Unitarian church, and financially supported the construction of the church building itself.

KISS, Márton: Operation of the Cadastral Institute in Pécs after WW I (1918–1921)

kiss.marton@mnl.gov.hu

The First World War had a serious effect on the history of the survey inspectorate in Pécs. Several colleagues went to the front, and the others performed their duties at home among the increasingly difficult economic and political conditions. For the city, the war did not end in 1918, but in 1921, when it was liberated from the Serbian-Entente occupation. During the nearly four years of turmoil, the inspectorate continuously carried out professional and accurate assessments of the areas entrusted to it, trusting that their fate would turn for the better.

TIMÁR, Gábor: Declaration of the Hungarian–Romanian Border Demarcation (1921–1923): From one Million to Cadastral Scale

timar.gabor@ttk.elte.hu

The political declaration of the border demarcation between Hungary and Romania following the Treaty of Trianon was the fastest of all our border sections. The border demarcation commission essentially rejected the corrective application of the Millerand cover letter (the submitted settlement decisions were not decided by the League of Nations, so they were rejected) in about a year, and then decided on all border sections the exact location of the border between the settlements and the affiliation of the settlements not mentioned in the treaty. The result of the border demarcation was a line that practically corresponded to the text of the treaty, with a small (97.5 square kilometres) gain in territory for Hungary compared to the previous demarcation line.

CSIMA, Péter – MÓDOSNÉ BUGYI, Ildikó: Quarries on the Cadastral Maps

csimapeter1@gmail.com

The maps of the cadastral surveys also help to study the history of landscape formation, including the activities that change the topography of the landscape. The maps also marked the boundaries and registration numbers of the plots of land occupied by the mines. The sign of the quarry was added to the property details. Some of the quarries shown on the cadastral maps are still in operation today, while others have been abandoned and are largely covered with forests. The former mines, which represent a special value from a geological point of view, are now protected exhibition sites as nature reserves.

REISZ, T. Csaba: “Square Cadastre”: The Cadastre of the Maps and Records of the Hungarian Cadastral Survey, 1850–1918 (K 132723). Professional Report on the Third Year (2021–2022)

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

The four-year project prepares the cadastre of the maps and records of the Hungarian cadastral survey. It explores the survey supervision records kept in the Baranya County Archives and in the Hajdú-Bihar County Archives of the National Archives of Hungary (NAH), digitizes and makes the cadastral land registers kept in the NAH Central Archives, and the cadastral records of the collections of Vienna, Pozsony/Bratislava and Marosvásárhely/Târgu Mureş available. Professional report on the third year.

TÖRÖK ENIKŐ

*Magyarországi kataszteri térképek litografálása Bécsben**

Ahhoz, hogy a kataszteri térképezés eredményeit a földadó megállapításánál, illetve minél szélesebb körben – például a vasútépítések során végrehajtott telekmegváltásoknál, illetve birtokrendezéseknél, tagosításoknál – hasznosíthassák, a térképek sokszorosítására volt szükség. Erre nagyon hatékony és olcsó eljárásnak bizonyult a 19. század elején újonnan kifejlesztett litográfia.¹

A Habsburg Monarchia örökös tartományaiban I. Ferenc császár 1817. decemberi 23-i pátense rendelte el a földadó bevezetését. A következő évben, 1818-ban a kataszteri térképek sokszorosítására megalapították a bécsi kataszteri litográfiai intézetet (Lithographisches Institut des Grundsteuerkatasters). Ennek felállításával a könyvnyomtatás feltalálóját, Alois Senefeldert (1771–1834) bízták meg, aki korábban, 1809-ben Münchenben létesített egy hasonló, földmérési litográfiai intézetet. A bajorországi felmérés irányítói ugyanis kiszámolták, hogy a kataszteri felmérés eredeti térképeiről a földadó megállapításának munkálataihoz legalább további két példányra volt szükség, és a kétszeri másolás áráért a térképeket litografálni lehetett, több száz példányban kinyomtatni. Ez azért is nagyon jó megoldásnak bizonyult, mert a lenyomatokat rendkívüli

■ Alois Senefelder portréja, 1818. Ifj. Lorenzo Quaglio (1793–1869) litográfiája, Johann Georg Zeller (1764–1822) adta ki Münchenben (<https://commons.wikimedia.org/>)

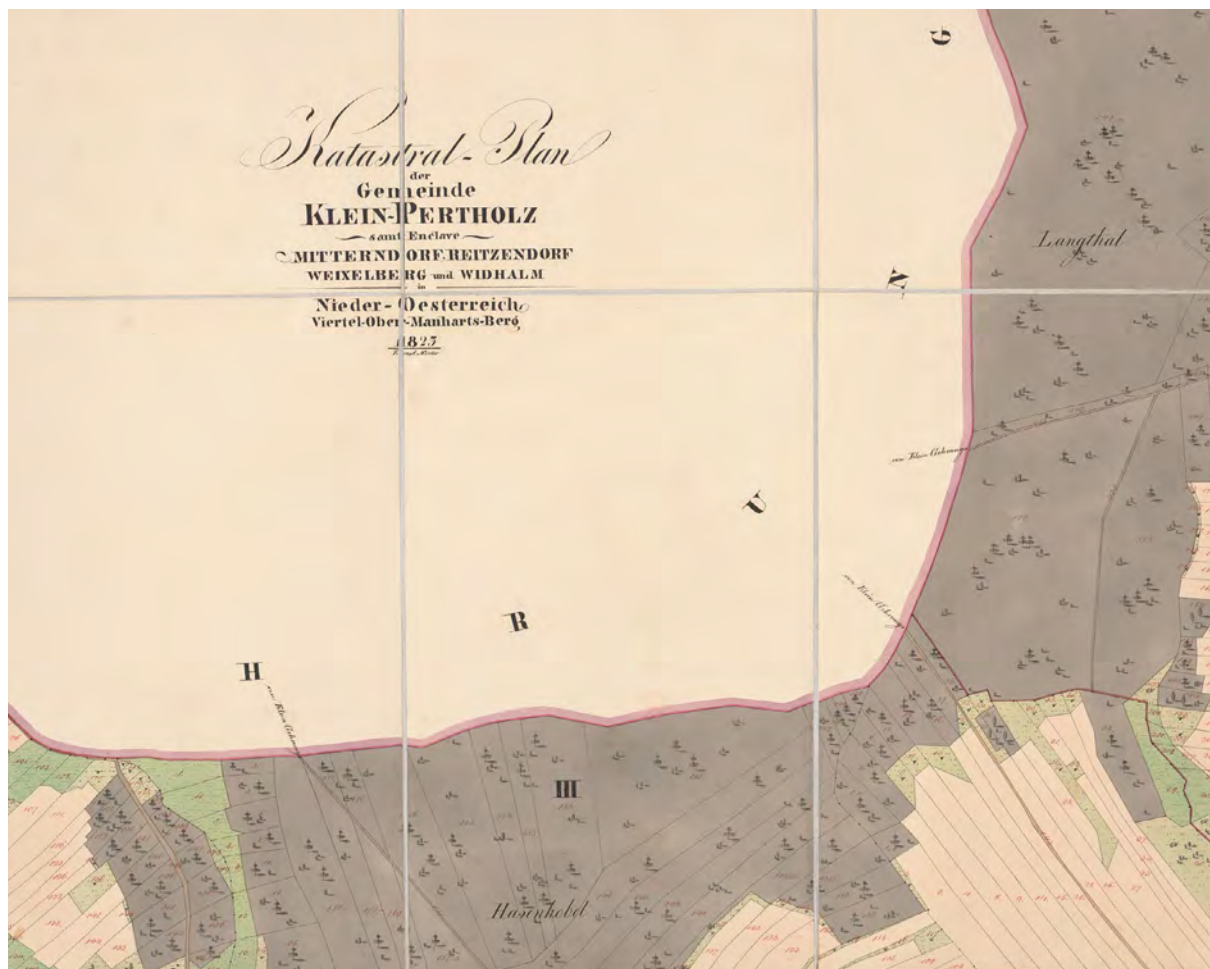
pontosságuk miatt az eredetivel egyenértékűnek lehetett tekinteni.²

A bécsi intézet vezetői közül említésre méltó

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015, 2017), a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíj (2019, 2022) és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (2021) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA), Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= NHK) Katasterabt. Akten 487. 1861/43049. A litográfiáról l. még: NAGY ZOLTÁN: *A magyar litográfia története*. Bp., 1934.

2 *Deutsche Biographie* (<https://www.deutsche-biographie.de/>, elérés ideje: 2023. január 20.). 1883–1983. *100 Jahre Führung des Katasters*. Wien, 1983. 21–22. (= *100 Jahre Führung des Katasters*). *Instruktion zur Ausführung der Vermessungen mit Anwendung des Mesztisches behufs Herstellung neuer Pläne für die Zwecke des Grundsteuerkatasters*. Wien, 1907. 18–19. MESSNER, ROBERT: *Der Franziszeische Grundsteuerkataster. Ein Überblick über seinen Werdegang und sein Wirken*. II. Theil. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, (1973) 29:119., 121–124. *Instruktion zur Ausführung der Vermessungen mit Anwendung des Mesztisches behufs Herstellung neuer Pläne für die Zwecke des Grundsteuerkatasters*. Wien, 1873. 121–122. SENEFELDER, ALOIS: *Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerey, enthaltend eine richtige und deutliche Anweisung zu den verschiedenen Manipulations-Arten derselben in allen ihren Zweigen und Manieren*. München–Wien, 1818. 115., 118–119.

■ Kleinpertholz kataszteri térképének szelvénye, 1823. Metszette Krapf és Winter (Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung und Globenmuseum, KD 112178,63)

tó Lorenz Kohl von Kohlenegg (1783–1851) litográfus és katonatiszt, aki 1843 és 1851 között volt az intézet igazgatója.³ Őt követte Anton Freiherr von Guldenstein (†Bécs, 1863. 03. 29.), aki 1818. október 19-én irodai gyakornokként került a földadó-szabályozó bizottsághoz (Grundsteuer-Regulirungs-Hofkommission), és az újonnan alapított litográfiai intézetbe osztották be. 1834-ben térképexpeditőrré (Mappenexpedient), 1841-ben irodai asszisztenssé nevezték ki. 1842-ben igazgatósági segédde (Direktionsadjunkt) léptették elő, és 1851. február 3-án kinevezték az intézet igazgatójává. 1862-ben betegségére és

előrehaladott (67 éves) korára való tekintettel kérte nyugdíjazását, a következő évben „májelfajulásban” hunyt el.⁴

1863-ban Franz Leschtina (*Třeboň, 1804. 08. 01.) vette át az intézet igazgatói posztját. Mathias Leschtina földmérő, a herceg Schwarzenberg család mérnöke és Klara Schultz gyermeke, aki apjától és magánúton tett szert elméleti és gyakorlati ismeretekre a földmérés területén. 1822 és 1823 folyamán kataszteri mérnök testvére mellett dolgozott Alsó-Ausztriában, majd uradalmi mérnökként Csehországban. 1825. szeptember 10-én vették fel a litográfiai intézetbe mint rajzolókat. 1828. április

3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1851/1565., Bücher 125. *Österreichisches Biographisches Lexikon* (https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_K/Kohl-Kohlenegg_Lorenz_1783_1851.xml, elérés ideje: 2023. január 20.)

4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 499. 1862/58525. Verzeichniß der Verstorbenen in Wien vom 31. März. *Fremden-Blatt*, 17. (1863) 90. szám. A halotti anyakönyvi bejegyzés szerint március 29-én hunyt el. *Matricula Online* (data.matrikula-online.eu). *Eilftes Verzeichniß der bei den Kassen in Wien auf das Staatslehen subscribirten Beträge. Wiener Zeitung*, (1854) 209:77. (= *Eilftes Verzeichniß*).

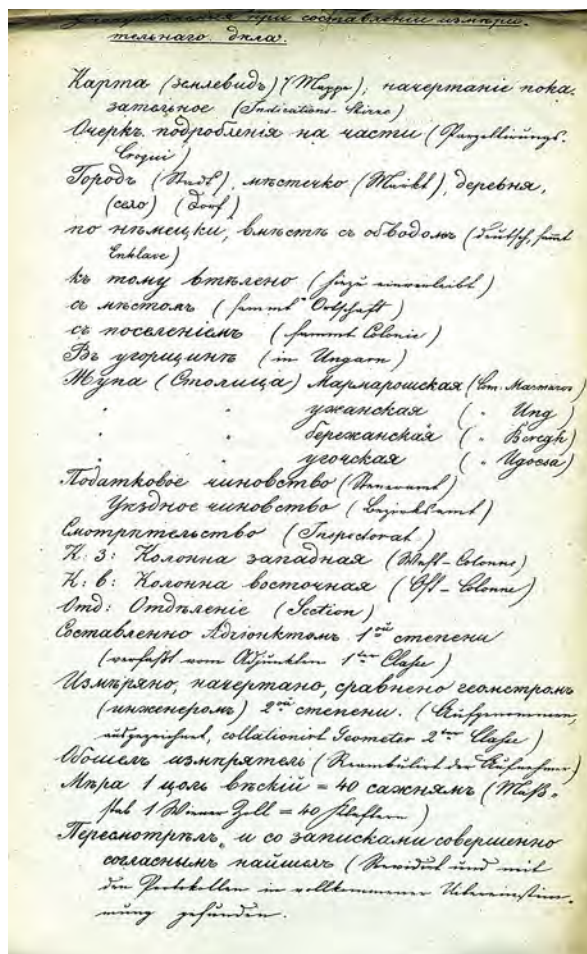
1-jén kinevezték ideiglenes térképellenőrző segéddé (Mappenrevisionsadjunkt), 1851-ben pedig igazgatósági segéddé. 1863 és 1867 között az intézet igazgatójaként tevékenykedett.⁵

A térképek litografálása

A birodalom minden pontjáról Bécsbe szállították a különböző nyelvű és írásrendszerű (latin és cirill betűs) kataszteri térképeket sokszorosításra. Magyarországról 1858-ban érkezett az első szállítmány a soproni ideiglenes térképtárból. 1859-ben néhány településről próbanyomatokat készítettek. 1860-ban kezdtek a magyarországi községek térképeinek litografálását, de ekkor még előnyt élveztek a tiroli és galíciai területek, mivel azokban a tartományokban a hamarosan elkezdődő becslésekhez szükség volt a nyomtatott példányokra.⁶

1860 májusára elkészült a 12, Győr, Sopron, illetve Moson megyei község (Abda, Dunaszeg, Écs, Hédervár, Kispéc, Beled, Edve, Garta, Lövő, Máriakálnok, Magyarkimle, Mosonszentmiklós) nyomtatott térképe: Magyarkimle térképe 13, a többi településé 16 példányban. 14 litográfus (Prohaska, della Torre, Krapf, Horrack, Hess, Gall, Fröhlich, Wölsz, Morerette, Lavaran, Richard Alborghetti, Karl Winter, Phillip Krippel, Franz Winter) dolgozott a térképeken. 1863-ban küldték vissza ezen községek eredeti, illetve nyomtatott térképeit (12, illetve 15 példányt) a soproni térképtárnak.⁷

1860 és 1861 folyamán az intézet és a bécsi földadó-kataszteri főigazgatóság vezetősége mérlegelte, hogy hány példányban és milyen formában állítsák elő a könyvmatos térképeket: színezzék-e őket (utólag, kézzel), illetve tüntessék-e fel rajtuk a helyrajzi számokat. A költségek csökkentése érdekében – és mivel a korábbi kiadások kétharmada raktáron maradt – kis példányszámban nyomtatták ki a

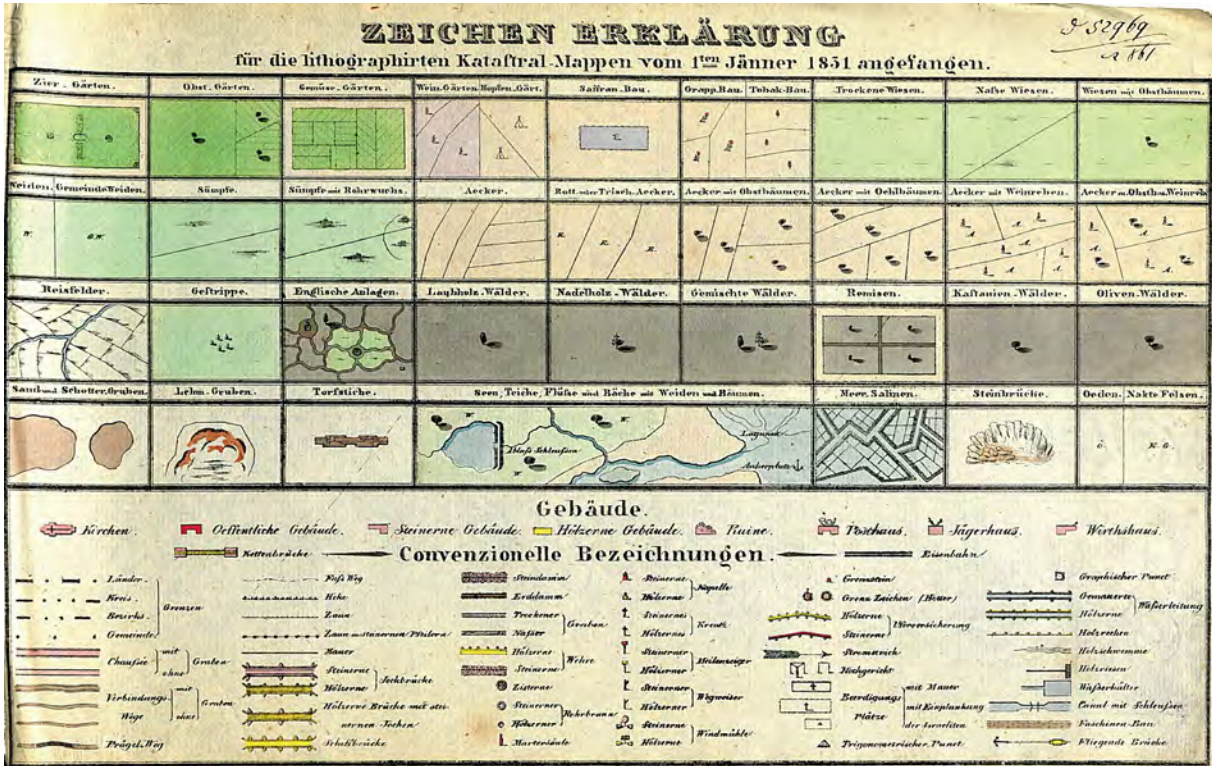
■ Rutén–német kataszteri szószeret, 1861 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57692.)

térképeket. Lemondtak a művelési ágak színezéséről, úgy írták meg a térképeket, ahogy a litografáláshoz előkészített példányokat: csak az utakat, folyókat és épületeket jelölték halvány színekkel. Ezt az is indokolta, hogy a színezés során a nedvesség deformálta a papírt, ami nem tette lehetővé, hogy azok alapján pontos birtokrendezést hajtsanak végre, másrészt a változások vezetése sem volt elég jól látható. Elhagyták a helyrajzi számokat a könyvmatosokról, szükség esetén kézzel írták rá a térképekre. Ráadásul 1861-ben az intézet a száraz nyomtatási eljárás mellett döntött. Korábban a kőlapot megnedvesítették, arra helyezték a papírlapot,

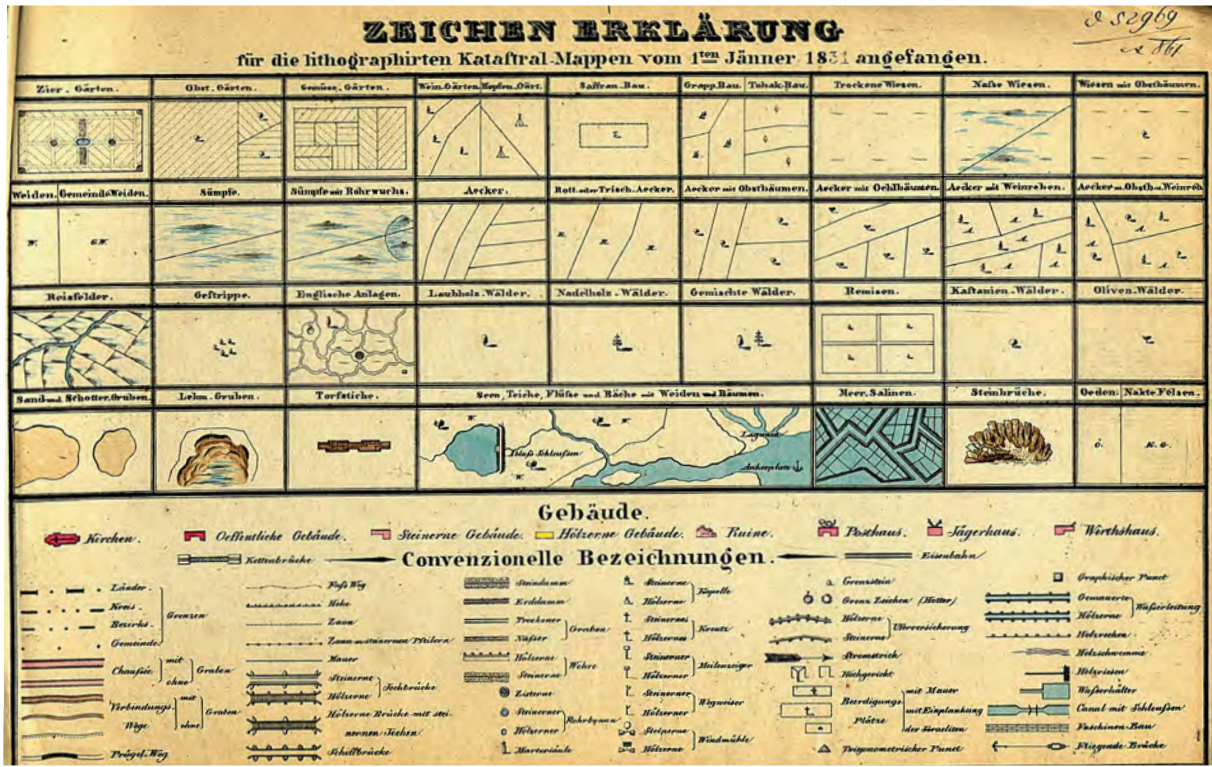
5 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1851/1565., 509. 1863/55870., Bücher 123., 125. Digital Archives State Regional Archives Třeboň (<https://digi.ceskearchivy.cz/8021/55/2200/1939/39/0>, elérés ideje: 2023. január 20.) *Eilftes Verzeichniß*, 77.

6 TÖRÖK ENIKŐ: A soproni ideiglenes kataszteri térképtár, 1857–1860. *Catastrum*, 5. (2018) 1:10–12. (= TÖRÖK, 2018).

7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 504. 1863/18538. Török, 2018. 11–12.

■ Jelmagyarázat a litografált kataszteri térképekhez, 1831 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 489. 1861/52969.)

■ Jelmagyarázat a litografált kataszteri térképekhez, 1861 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 489. 1861/52969.)

a nedvesség miatt azonban a papír deformálódott, így a térképrajz torzult.⁸

1861-ben még 548 térkép érkezett Bécsbe a soproni kerületből, ezeket átadták a központi térképtárnak. A térképeket 1863-ban litografálás nélkül küldték vissza Sopronba, a könyomat elkészítését későbbre halasztották, annak ellenére, hogy az adóhivatalok és az úrbéri bíróságok részéről is nagy érdeklődés mutatkozott a másolatok iránt. Döntésüket azzal indokolták, hogy a magyarországi térképek nyomtatására csak a tiroli és galíciai térképek befejezése után kerülhet sor. A soproni adókerület különben sem volt teljesen felmérve: 1861-ig csak Sopron, Moson, Győr, Veszprém és Vas megyében fejeződött be a részletes felmérés, Tolna, Somogy és Zala megyét csak részben mérték fel. Ráadásul 1863-ban, két év szünet után, a magyar helytartóság kérésére a magyarországi felmérést nem a Dunántúlon, hanem Ung és Máramaros megyékben folytatták. A főigazgatóság kiemelte, hogy csak a már tagosított települések térképeit fogják kinyomtatni, és a térképek nyomdába adásakor mérlegelni kell, hogy a 6-7 éve felmért településeken mennyi változás történt, pl. a tereptárgyakban, a művelési ágakban, vagyis a felmérés meddig használható reambulálás (helyesbítés, kiigazítás) nélkül; illetve, hogy a becslésnél, a földadó megállapításánál mikor lesz szükség a térképekre. Addig is engedélyezték, hogy a térképeket kézzel másolják a térképtárakban.⁹

1863-ban hirdetményben tették közzé a

másolatok eladási árának szabályzatát. Egy település nyomtatott térképe – ha a teljes térképet megvásárolták – szelvényenként 1 forintba, ha csak egyes szelvényeket vásároltak meg, akkor szelvényenként 1 forint 50 krajcárba került. Ha helyrajzi számokkal, illetve helyesbítésekkel, kiigazításokkal együtt kérték a térképet, a teljes térkép ára szelvényenként 1 forint 90 krajcár volt. Ha csak egyes szelvényekre tartottak igényt, akkor szelvényenként 2 forint 20 krajcárt kellett fizetni.¹⁰

Közben 1861-ben elkezdték a horvátországi térképek litografálását is, amit 1866. május végére fejeztek be. Emiatt a magyarországi térképek nyomtatását csak 1864 végén kezdték el szervezni. 1865-re a kassai és a soproni térképtárból havonta öt-öt négyszögmérföldnyi területet ábrázoló térképet kértek litografálásra. A soproni ideiglenes térképtárban 1858–1859-ben 548 települést készítettek elő litografálásra, 1861-ben további 180 települést, de a térképek kinyomtatását csak azoknál tervezték, ahol a tagosítást már végrehajtották. 1865-ben két mérnököt (Brabetz Ferenc, Friedrich Mierka) rendeltek a kassai térképtárba, hogy biztosítsák a személyzetet a térképek nyomtatásra történő előkészítéséhez.¹¹

1866. május végéig a soproni adókerületből 101 (25 négyszögmérföld), a kassaiból 107 (21 négyszögmérföld), összesen 208 település térképét küldték litografálni. Eddig alkalmanként 4-5 négyszögmérföldnyi területet ábrázoló térképet adtak át a litográfiai intézetnek ezekből a

	Összterület		1864 végén felmért		1866 elejére felmért	
	Települések száma	Terület négyszögmérföldben	Települések száma	Terület négyszögmérföldben	Települések száma	Terület négyszögmérföldben
Kassai adókerület	2212	672	364	228	583	302
Soproni adókerület	2446	653	2006	523	2265	611

8 Török, 2018. 3., 12. *100 Jahre Führung des Katasters*. 22.

9 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 487. 1861/43049., 489. 1861/52969., 504. 1863/18538.

10 *Kundmachung betreffend der Verkauf der Katastral-Mappen-Copien, Abschriften der Parzellen-Protokolle und sonstigen Katastral-Acten*. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 479. 1860/60564. A hirdetményt több folyóiratban is közzétették, pl.: *Amts-Blatt zur Saalburger Zeitung*. (1863) 25:1–2.

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 520. 1864/50479., 533. 1866/9939., 542. 1867/4969. Bücher 144., 146., 148., 149., 150. Török ENIKŐ: *Kataszteri térképtárak az 1860-as években*. *Catastrum*, 9. (2022) 2:5.

kerületekből. Május végétől a két magyar térképtárból havonta 10-10 négyszögmérföldnyi térképet kértek, hogy az intézetben biztosítsák az 1862-ben előírt évi 120 négyszögmérföldnyi anyag litografálását.¹²

A kassai és a soproni térképtár azonban nem tudott olyan sok térképet Bécsbe küldeni, öt hónapra elegendő munkával tudták ellátni az intézetet. A kassai térképtárból Máramaros, Bereg és Ugocsa megyei települések térképei álltak készen litografálásra. Mivel csak tagosított települések térképei jöhettek szóba, és a kassai adókerületben több településen nem volt tagosítás, nem volt elég nyomtatásra alkalmas térkép. A térképtár vezetője, Karl Fitz jelezte, hogy a térképek előkészítéséhez további munkaerőre van szükség. A soproni térképtárból az 1861. évi jegyzék szerint 228 település térképét készítették elő litografálásra, ebből 1866 májusáig 101 település nyomtatott térképe el is készült, 117 település maradt hátra, további tíznél a címet meg kellett változtatni, a településen használt nyelven megadva, 1860-ig ugyanis a térképeken németül írták meg a címeket. További problémát okozott, hogy a soproni térképtárban nem volt elég hely, nem tudták kicsomagolni és rendezni az elkészült kéziratos térképeket és litográfiákat. Ezért kérték, hogy Bécsből a lenyomatokat még ne küldjék el. Így a főigazgatóság arra utasította a térképtárat, hogy minimum havonta 5-5 négyzetmérföldnyi területet ábrázoló térképet küldjenek a litográfiai intézetbe.¹³

A litográfusok munkáját ugyanakkor lassították az egykori kassai adókerületben néhány rutén település térképein szereplő cirill betűs feliratok. Ezeknek a megrajzolása nehezebbnek bizonyult, hosszabb ideig tartott. Ráadásul a – korábban színezéssel ábrázolt – művelési ágakat is betűkkel jelölték. 1866-ban csak három betűíró dolgozott az intézetben: Karl Winter, Karl Trieb és Philipp Krippel. A vonalas elemek rajzolói közül Anton Horrak,

Gemeinde		Punkte		Gemeinde		Punkte	
		Lot	Stück			Lot	Stück
Gemeinde Marmaros				Gemeinde Bereg			
1	Buda	2977	2529	1	Böte	1153	248
2	Buda	5145	1450	2	Aladár	439	185
3	Buda	13277	1377	3	Alakuzs	240	275
4	Éke Belutye	4337	1089	4	Alipa	2204	629
5	Blumner	2359	2161	5	Nagy Kópány	3302	697
6	Blumner Juliana	1480	199	6	Alpa	1538	1610
7	Alpa	2274	224	7	Bereg II. P. I	791	9
8	Buda	82523	1738	8	Bereg	3147	389
9	Buda	14370	2129	9	Bereg	1430	1925
Summa				Summa			
		26890	4108			2157	1229
			291666			482	612
Gemeinde Ugocsa				Summa			
1	Alpa	2563	199	10	Alpa	870	221
2	Bereg	2450	2135	11	Bereg	912	652
3	Bereg	2428	676	12	Bereg	2165	679
4	Bereg	2245	277	13	Bereg	2107	1120
5	Bereg	2070	248	14	Bereg	864	291
6	Bereg	1563	1828	15	Bereg	3137	1672
7	Bereg	2282	728	16	Bereg	1652	1912
8	Bereg	381	268	17	Bereg	1379	267
9	Bereg	1014	1485	18	Bereg	257	127
10	Bereg	2423	268	19	Bereg	1219	1215
11	Bereg	2531	1849	20	Bereg	1219	1215
12	Bereg	1208	418	21	Bereg	940	2087
13	Bereg	1077	94	22	Bereg	1391	259
14	Bereg	180	1018	23	Bereg	2168	2571
15	Bereg	257	765	24	Bereg	2382	1887
16	Bereg	11708	2168	25	Bereg	2207	202
17	Bereg	1853	723	26	Bereg	1219	1215
18	Bereg	2129	410	27	Bereg	6229	1663
19	Bereg	2129	410	28	Bereg	2074	1224
20	Bereg	319	379	29	Bereg	219	670
21	Bereg	1080	2129	30	Bereg	746	2912
		27419	32765			13257	8974
			88281				148.118

■ A litografálásra alkalmas települések térképeinek jegyzéke a kassai térképtárból, 1866 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 535. 1866/23860.)

Josef Huppmann és Vinzenz Türke értett még a betűíráshoz, ők a saját térképeiket meg is tudták írni. A litográfusok akkordban dolgoztak, vagyis teljesítménybért kaptak. A betűírók (Schriftlithograph) jobban kerestek, mint a vonalas elemek rajzolói (Lineamentlithograph). 1862-ben egy betűíró átlagosan évi 1200 forintot, egy vonalrajzoló – akinek bérét abban az évben 20%-kal megemelték – 900 forintot keresett. 1863-ban az előbbi átlag 900 forintot, az utóbbi 700 forintot kapott évente. Mivel a főigazgatóság részéről úgy ítélték meg, hogy nem lesz sok rutén nyelvű térkép, nem emelték meg a betűírók bérét, hanem 20%-os pótlékot határoztak meg a rutén nyelvű cirill betűs térképek után.¹⁴

12 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 533. 1866/9939.

13 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 535. 1866/23860., 537. 1866/29852.

14 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 534. 1866/14562.

■ Az Ung vármegyei Hegyfark litografált kataszteri térképének címe, 1866 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 534. 1866/14562.)

1867 elején mindkét magyarországi térképtárból a kilencedik adag térkép érkezett az intézetbe. A kiegyezést követően viszont szervezni kezdték a budai Telekzeti Könyomda létesítését, úgy tervezték, hogy a továbbiakban itt nyomtatják a magyarországi térképeket. A magyar Pénzügyminisztérium levélben fordult a litográfiai intézethez, hogy segítsenek a könyomda felállításához szükséges berendezési tárgyak, eszközök beszerzésében, illetve jelezte, hogy átvenne az intézettől feleslegessé vált, jó állapotú eszközöket, illetve szakembereket is.¹⁵

Bár a budai Telekzeti Könyomda csak 1868. október 1-jén kezdte meg a munkáját, a bécsi litográfiai intézet 1867 végén létszámleépítést hajtott végre. Az alkalmazottakat megkérdezték, hogy hajlandóak lennének-e a budai

nyomdában dolgozni. Franz von Beck, Josef Huppmann, Josef Krapf, Philipp Krippel és Anton Giersig írásban nyilatkozott arról, hogy nem vállalja az átköltözést Budára. Őt litográfus (Anton Horrak, Johann Hager, Ferdinand Wölsz, Jakob Morerette, Josef Hess), egy ellenőrző segéd (Hátsek Ignác) és egy könyomdász (Friedrich Wiegandt) hajlandónak mutatkozott Budán dolgozni. A 39 fős személyzetből szeptemberben Leschtina 18 alkalmazott elbocsátását javasolta, de a főigazgatóság végül is 11-re csökkentette az intézet létszámát. A litográfusok közül maradt két vonalrajzoló (Josef Gall, Karl Lavaran) és egy betűíró (Karl Trieb). Ezenkívül továbbra is foglalkoztattak egy színezőt (Kolorierer/Kolorist: Anton Giersig), egy könyvelőt (Anton Winter), egy expedítort (Anton Stuchly), egy napidíjast (Anton Hirsch) és a nyomdában négy munkavállalót. Év végén Leschtinát is nyugdíjazták, ifj. Anton Floder vette át az intézet vezetését igazgatósági segédként. Négyen (Johann Hager, Josef Hess, Albert Wibiral és Hátsek Ignác) később ténylegesen kaptak munkát a budai Telekzeti Könyomdánál, illetve a jogutód Magyar Államnyomdánál.¹⁶

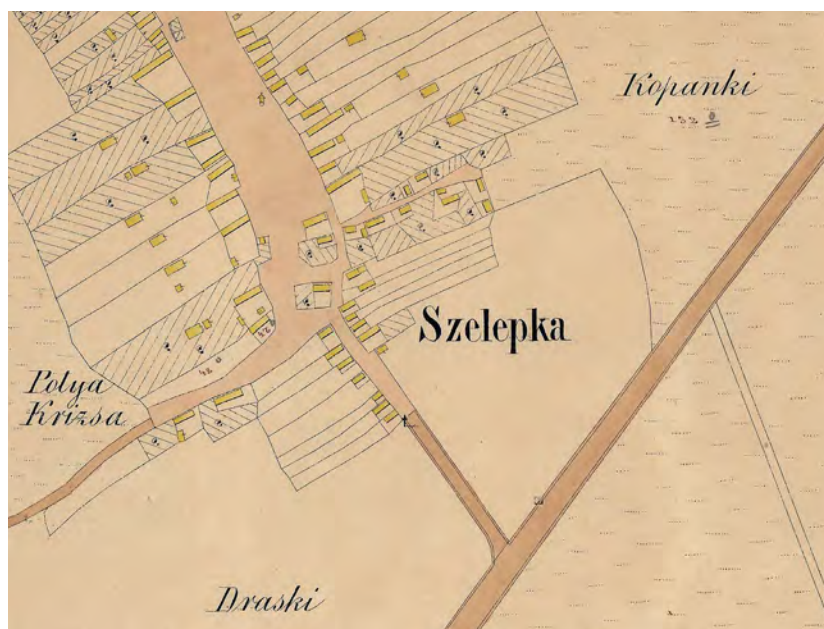
A magyarországi kataszteri térképeket 1865 és 1868 között, többnyire 1866 és 1867 folyamán litografálták a bécsi litográfiai intézetben, mégpedig a soproni és kassai adókerület településeinek térképeit. Részben színezték is őket, illetve megírták a helyrajzi számokat.¹⁷

Bécsben nyomtatott térképek találhatóak a levéltárakban (a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és vármegyei levéltárai, a pozsonyi földmérési levéltár: Ústredný archív geodézie a kartografie) és a könyvtárakban (Országos Széchényi Könyvtár). Az Országos Levéltárban a Kataszteri gyűjtemény térképei (S 78) között

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 542. 1867/4969., 549. 1867/33521. A budai Telekzeti Könyomdáról I. PÁLYI ZSÓFIA KATA: A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán. *Catastrum*, 1. (2014) 1:2–19. (= PÁLYI, 2014).

16 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55870., 523. 1865/863., 550. 1867/36250., 552. 1867/43996.

17 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 537. 1866/31293., 542. 1867/4969., 543. 1867/7242., 543., 1867/9023., 544. 1867/11206., 544. 1867/11865., 544. 1867/13427., 544. 1867/15668., 544. 1867/15824., 545. 1867/16702., 545. 1867/17132., 545. 1867/18618., 545. 1867/18903., 548. 1867/27682., 548. 1867/28686., 549. 1867/29807., 549. 1867/29909., 549. 1867/31805., 549. 1867/31943., 549. 1867/33473., 550. 1867/34970., 550. 1867/35226., 550. 1867/37033., 552. 1867/41363., 552. 1867/43185., 552. 1867/44902., 553. 1867/47003., 553. 1867/47487., 553. 1867/4644., 555. 1868/4631., 564. 1869/3556.

■ Dénesújfalú 1866. évi kataszteri térképének nyomtatott változata, 1867 (részlet). Metszette Wölsz, Winter és Trieb (MNL OL, S 24-21.-2.)

találhatók ilyen térképek, csaknem száz, főként Győr, Sopron, Somogy, Tolna, Veszprém, Vas és Zala megyei településekről, illetve néhány térkép, például Dénesújfalú térképe a Balassa család levéltárában. Az utóbbi színezett, de helyrajzi számokat nem tartalmaz. Csatka térképe az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában nem színezett, és helyrajzi számok sincsenek rajta. Az Országos Levéltárban őrzött példányt színezték, és a helyrajzi számokat is ráírták. Az MNL Vas Vármegyei Levéltárában lévő Kisunyom térképét színezték, helyrajzi számokkal is ellátták, illetve 1881-ben piros színnel a helyszínelés, helyesbítés eredményeit is rávezették. Olyan térkép is van, például Murarátka térképe,

amelyet eredetileg nem színezték, nem láttak el helyrajzi számokkal, de a későbbiek során piros színnel ráírták a helyszínelés, helyesbítés eredményeit.¹⁸

Litográfusok

A következőkben azoknak a személyeknek az adatait adom közre, akik az 1850-es és 1860-as években a bécsi kataszteri litográfiai intézetben dolgoztak, többségük (R. Alborghetti, F. Beck, P. Fröhlich, J. Gall, J. Hager, J. Hess, A. Horrak, J. Huppmann, J. Krapf, Ph. Krippel, K. Laveran, J. Morerette, K.

Trieb, A. Wibiral, K. Winter, F. Wölsz) magyarországi települések kataszteri térképeinek litografálásában is részt vett. Mivel **Hátsek** Ignácra – aki 1864 és 1867 között volt az intézet munkatársa – önálló tanulmány született, őt a felsorolásban nem említem.¹⁹

Alborghetti, Richard (Laibach, 1805. 03. 28. – Bécs, 1867. 08.) Johann Alborghetti és Maria Petreßin siketnéma gyermeke, tájképrajzoló és litográfus. 1824. május 1-jétől dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben akkordlitográfusként. 1834-ben a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán *Der Abbé de l'Epeé, Gründer der Bildungsanstalt für Taubstumme* című művével szerepelt, amely

18 Szelepka falu – tótul – Slipkocze Magyarorszában Zemplén megye, 1866. Kőmetz. WÖLLS WINTER és TRIEB. [1:2880]. Bécs, 1867. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), Családi fondokból kiemelt térképek, Balassa család S 24-21. *Kisunyom Kis falu Magyarorszában, Tolna megye, 1857.* Lith. GALL, WINTER és TRIEB. [1:2880] Bécs, 1867. MNL Vas Vármegyei Levéltár, XV.1.a. Gyűjtemények, A Vas Megyei Levéltár térképeinek gyűjteménye, Törzsgyűjtemény T 439/1-9. *Csatka falu Magyarorszában, Veszprém megye, 1857.* Kőmetz. KRAPF és KRIPPEL. [1:2880] Bécs, 1867. MNL Veszprém Vármegyei Levéltár, XV.11.a Gyűjtemények, Térképgyűjtemény, Kéziratok térképek T 19., MNL OL, S 78 *Kataszteri Gyűjtemény, Térképek S 78-2293.-(27-37.) Igar falu Kis Dád és Vám pusztával együtt Magyarorszában, Tolna megye, 1859.* Kőmetz. LAVARAN, HESS és KRIPPEL. [1:2880]. Bécs, 1867. Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), Térképtár NyK Igar. *Dád pusztája Magyarorszában, Tolna megye, 1859.* Kőmetz. KRAPF és KRIPPEL. [1:2880]. Bécs, 1867. OSZK, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár NyK Igar. Az Österreichische Nationalbibliothek Kartensammlung und Globenmuseum című gyűjteményében számos litografált kataszteri térkép található a Monarchia különböző tartományából, országaiból.

19 TÖRÖK ENIKŐ: Hátsek Ignác a kataszternél. *Catastrum*, 8. (2021) 3:7–8. Hátsekről I. még TÖRÖK ENIKŐ: Betegszabadság a kataszternél az 1850-es és 1860-as években. *Catastrum*, 9. (2022) 4:17–18. (= TÖRÖK, 2022).

Charles-Michel de l'Épée (1712–1789) francia gyogyepedagógust ábrázolta, aki siket gyermekek oktatásával foglalkozott. 1856-ban Prága és a csehországi Wischehrad térképének litografálásáért kapott jutalmat. 1867-ben gégefőrakban hunyt el, ekkor Bécs 1. kerületében (Schottenhof 6.) lakott.²⁰

Beck, Franz Ritter von (*Bécs, 1810. 09. 10.) felsőfokú, bölcsészeti végzettséggel rendelkezett. 1827. január 2-től akkordlitográfusként felvették a bécsi kataszteri litográfiai intézetbe. 1867-ben a leépítéskor december 31-jével évi 600 forintos kegydíjjal elbocsátották. 1869-ben még kisegítőként alkalmazták.²¹

Benedicti (Benedikti), Leopold (*Bécs, 1795. 11. 13.) rézmetszőt 1819. szeptember 14-től gyakornokként foglalkoztatták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, 1820 májusában akkordlitográfusnak nevezték ki. 1823. szeptember 23-án 2. ideiglenes ellenőrző segéddé léptették elő, ellenőrizte a térképlitográfákat, térképlenyomatokat. 1867-ben, 72 éves korában 48 szolgálati év után a leépítés alkalmával évi 530 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ekkor feleségével még három kiskorú gyermeket neveltek.²²

Blaschek, Eduard (?–?) az 1850-es években dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1850-ben vették fel a műszaki végzettségű (Techniker) pályázót színezésre (Mappenkolorierung) és számírásra (Numerierung). 1853-ban kinevezték rajzolóvá. Annak ellenére, hogy 1854-ben napidíját 1 forintról 1 forint 20 krajcárra megemelték, 1855-ben felmon-

dott, a hadsereg könyveléséhez jelentkezett tisztviselőnek.²³

Ceschi, Seraph di Sancta Groce (†1856) az 1850-es évek első felében, haláláig akkordlitográfus volt a bécsi kataszteri litográfiai intézetben.²⁴

Floder, Anton, senior (Láz, Csehország, 1790. 07. 20. – Bécs, 1875. 11. 26.) felsőfokú végzettséggel rendelkezett, bölcsészeti tanulmányokat folytatott, később a katonaságnál szolgált. 1819. július 19-től dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, először gyakornokként, augusztus 21-én kinevezték akkordlitográfussá. 1821. május 1-jével (más adat szerint 8-ával) ideiglenes ellenőrző segéddé (Revisionsadjunkt) léptették elő, aki a térképek ellenőrzésével foglalkozott. Emellett számvivői feladatokat is el látott, mivel nem volt az intézetnek könyvelője. 1828-ban az intézet igazgatóságához került, ahol fogalmazói feladatokkal is megbízták. 1851-ben pályázott az intézet igazgatói állására. Ekkor a minősítésében megemlézték, hogy a kataszteri felmérésről elméleti ismeretekkel rendelkezett, a litográfiában pedig különösen jártas volt, valamint cseh, német, olasz, francia és latin nyelvtudással rendelkezett. Egyszer sem vett ki szabadságot és vasárnaponként, ünnepnaponként is dolgozott. 1867-ben, 77 éves korában, 48 év szolgálat után, a leépítés alkalmával december 31-ével évi 630 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ebben az évben feleségével még három kiskorú gyermeket neveltek. Anton nevű fia szintén az intézetben dolgozott.²⁵

20 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., Bücher 132. Matricula Online. Verzeichniß der Verstorbenen in Wien (vom 25. bis 27. August). *Fremden-Blatt*, 21. (1867) 235. sz. Die öffentlich ausgestellten Kunstwerke an der k. k. Akademie der bildenden Künste zu St. Anna, im Jahre 1834. *Mittheilungen aus Wien*, (1834) 3:61. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

21 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 153., 154. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

22 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55870., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 153. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

23 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 123., 128., 130., 132.

24 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 126., 130., 132., 134. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

25 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1851/1565., 509. 1863/55870., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 153. *Eilftes Verzeichniß*, 77. Matricula Online. Több gyermeke fiatalon életét vesztette: 1832. augusztus 14-én hároméves lánya, Paulina meghalt kruppan; 1836. május 15-én két éves fia, Wilhelm tüdőgyulladásban; 1841. november 18-án öt éves lánya, Wilhelmine görcsrohamban (epilepszia); 1845. március 14-én Maria nevű 18 éves lánya görvélkórban (skrofula). Az 1830-as években a család a Landstrasse 271. szám alatt lakott, 1840-ben az Erdberg 22. szám alatt, 1845-ben a Landstrasse 300. szám alatt. Verstorbene zu Wien. *Wiener Zeitung* (= WZ), (1832) 190:761. Verstorbene zu Wien. WZ, (1836) 114:636. Verstorbene zu Wien. WZ, (1841) 324:2405. Verstorbene zu Wien. WZ, (1845) 77:585.

Minősítésében munkái közül kiemelték Bécs 1830. évi, 34 szelvényes térképét. Ezenkívül számos ország-, tartomány- és településtérképet, valamint különféle táblázatokat litografált. 1830-ban a csehországi wittigau (Třeboň) uradalom térképét metszette. 1832-ből ismerjük tőle a Habsburg Monarchia posta-, 1835-ből út- és 1838-ból közegészségügyi térképét. Dalmácia térképe 1840-ben jelent meg, amelyet 1843-ban és 1849-ben újból kiadtak. Az 1850-es években Galícia, Bukovina,

Graz, Morvaország és Szilézia, Karintia, Stájerország térképein dolgozott, valamint elkészítette a bécsi Glacis (a városfal és az elővárosok közötti üres terület) építési helyeinek litográfiáját. Az 1860-as években Tirol térképét metszette.²⁶

Magyarország-térképeket is készített: 1832-ben egy úttérképet, 1853-ban pedig egy országtérképet a kataszteri felmérés előrehaladásának jelölésére. A forrásokból az is kiderül, hogy 1852-ben befejezte a soproni kerület becslőjárásainak térképét.²⁷

Floder, Anton, junior (Bécs, 1824. 05. 30. – Bécs, 1887. 07. 20.) apja Anton Floder litográfus, anyja Maria Prankl. Születésekor a

■ A Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn című térkép részlete, 1832. Id. Anton Floder metszette (MNL OL, S 75-1/2.)

család a Landstraße 447. szám alatt lakott. Keresztanyja nagymamája, Barbara Prankl volt. 1850-ben alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetnél mint rajzoló, és már ebben az évben Leschtina hathetes szabadsága idején átvette a feladatait, aki akkor ideiglenes ellenőrző segédként dolgozott. 1853-ben előléptették térképexpeditőrnek. 1863-ban, amikor Franz Leschtina lett az igazgató, Flodert igazgatósági segéddé nevezték ki. Amikor 1867. december 31-én Leschtinát nyugdíjazták, ő vette át a műszaki vezetést mint igazgatósági segéd. A hivatal átadás-átvételéről Floder 1868. március 26-án értesítette a Pénzügyminisztériumot. 1873-ban megkapta az igazgatói

26 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 553. 1867/48340., Bücher 124., 125., 128., 130., 132., 134., 136., 138., 146., 148. *Topographische Karte der Herrschaft Wittingau in Böhmen, Budweiser Kreis ...* [1:91 000] Ausgefertigt von WENZEL LESCHTINA. Lithographie ANT. FLODER. Wien, 1830. *Post-Karte der Oesterreichischen Monarchie nebst beträchtlichen Theilen der angrenzenden Länder.* [1:1 500 000] Herausgegeben von der k.k. Obersten Hof Postverwaltung. Verfaßt von MAX. RITTER VON FREYENSTEIN. Lithographie von A. FLODER. Wien, 1832. 2 szelv. *Strassenkarte der Oesterreichischen Monarchie.* [1:864 000] Lith. A. FLODER. [Wien], k. k. Generalquartiermeisterstab, 1835. 9 szelv. *Sanitäts Karte der oesterreichischen Monarchie.* [1:864 000] Lith. A. FLODER. Wien, 1838. 9 szelv. *Carta prospettiva delle comuni censuarie della Dalmazia.* [1:120 000] FLODER, A. Wien, 1840. 4. szelv. *Übersichts-Plan der Bauplätze auf dem Glacis vor dem Schotten- u. Neuthore, zwischen dem rothen Hause u. dem Donaukanale.* [1:3000] Lith. ANT. FLODER. Wien, 1850–1853 k. *Übersichtskarte der Fortschritte der Vermessungsarbeiten mit teilweise eingetragenem Trigonometernetz in Kärnten.* ANT. FLODER lith. Wien, 1854. 3 szelv. *Übersichts-Karte der Katastral-Gemeinden im westlichen Galizien.* Lith. A. FLODER. [1:144 000]. Wien, 1855. 9 szelv. *Übersichts-Karte der Catastral-Gemeinden im oestlichen Galizien.* Lith. A. FLODER. [1:144 000]. Wien, 1855. 15 szelv. *Übersichtskarte der Fortschritte der Katastralvermessung in der Steiermark.* Lithographie A. FLODER. Wien, 1856. 2 szelv.

27 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 126., 128. *Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn.* Lithogr. A. FLODER. [1:432 000] Wien, 1832. 9 szelv. *Königreich Ungarn Woiwodschaft Serbien und Temeser Banat.* [1:1 153 000] Lith. A. FLODER. Wien, 1853 k.

kinevezést. 1887. március 10-én nyugdíjazták, és szolgálatait koronás arany érdemkereszttel jutalmazták. Halálakor Bécs III. kerületében, a Hauptstraße 93. szám alatt lakott, végrendelet nélkül hunyt el.²⁸

Fröhlich, Paul (Bécs, 1795. 04. 14. – Bécs, 1872. 04. 07.) a képzőművészeti akadémia hallgatója, 1824. május 1-jétől október 12-ig gyakornokként dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. Ezt követően akkordlitográfusként alkalmazták. 1867-ben a leépítés alkalmával, 72 éves korában, 43 év munkaviszonnal, december 31-ével, évi 400 forintos kegydíjjal elbocsátották. Minősítésében úgy jellemezték, hogy nagyon kevés hibával dolgozott, ugyanakkor teljesítménye alacsony volt.²⁹

Gall, Johann (*Bécs, 1835. 11. 24.) a bécsi földrajzi intézetnél kezdte pályafutását. 1856. augusztus 1-jétől a bécsi kataszteri litográfiai intézetben dolgozott vonalrajzolóként. 1867-ben a leépítéskor nem bocsátották el a kétgyermekes családapát.³⁰

Giersig, Anton (*Bécs, 1837. 04. 02.) a bécsi földrajzi intézet hallgatójaként sajátította el a könyvnyomtatás eljárását. 1855. augusztus 25-én került a bécsi kataszteri litográfiai intézetbe, térképszínezőként és kisegítő litográfusként

alkalmazták. 1867-ben a létszámleépítéskor a megtartott munkaerők közé tartozott.³¹

Hager (Haager), Johann (*Steyr, 1835. 12. 14.) 1864. február 1-jétől (más adat szerint 3-tól) gyakornokként dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, augusztus 1-jén akkordlitográfussá léptették elő. 1867. december 31-én a leépítés alkalmával 41 forint 66 krajcár végkielégítéssel elbocsátották. 1869 decemberében felvételét javasolták a budai Telekzeti Könyomdánál, 1870-ból és 1873-ból van adatunk arról, hogy műszaki tisztként a jogutód Magyar Államnyomdánál dolgozott.³²

Hess, Josef (*Bécs, 1827. 03. 10.) akadémiai művészt 1854. február 2-től gyakornokként alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, március 1-jén akkordlitográfussá léptették elő. 1857-ben Lemberg térképének litografálásáért kapott jutalmat, 1867-ben Innsbruck térképét metszette. 1867. december 31-én a leépítés alkalmával évi 170 forintos kegydíjjal elbocsátották. 1868-ban kérte, hogy éves kegydíját végkielégítésre módosítsák. 1869-ben a budai Telekzeti Könyomdánál helyezkedett el 4. osztályú műszaki tisztként évi 600 forintos fizetéssel. 1870-ben előléptették 3. osztályú rajzolóvá és 1. osztályú műszaki irodai tisztté, fizetésemelést is kapott, évi 700 forintot kere-

28 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55870., 550. 1867/36250., 554. 1868/1123., 557. 1868/10088., Bücher 123., 124., 128., 153. Matricula Online. Eilftes Verzeichniß der bei den Kassen in Wien auf das Staatsanlehen subscribirten Beträge. *Intelligenzblatt zur Wiener Zeitung*, (1854) 211:77. Amtlicher Theil. WZ, (1863) 264:1419. Amtlicher Theil. WZ, (1873) 147:1372. Ernennungen. *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des K.K. Finanzministeriums für die im Reichsrath Vertretenen Königreiche und Länder*, (1873) 24:168. 1884-ben a Ballhausplatz 3. szám alatt lakott. L. erről Antworten. *Österreichische Forst-Zeitung*, 2. (1884) 9:69. Personal-Nachrichten. *Zeitung für Landwirtschaft*, 12. (1887) 399:46. Amtliches. *Wiener Allgemeine Zeitung*, (1887) 2512:2. Wiener Tagesbericht. *Neues Wiener Tagblatt*, 21. (1887) 199:2. Anton Floder. WZ, (1887) 202:341. *Eilftes Verzeichniß*, 77. *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1874:263.

29 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48339., 554. 1868/1123., Bücher 126. *Eilftes Verzeichniß*, 77. Convocationen der Gläubiger und Erben nachbenannter Personen. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1874) 88:608.

30 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/39074., 510. 1863/57547., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 565. 1869/9346., Bücher 153., 154., 155., 156. A forrásokban olykor Josef keresztnévvel szerepel.

31 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 550. 1867/36250., 565. 1869/9346., Bücher 155., 156.

32 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/39074., 550. 1867/36250., 552. 1867/43996., 553. 1867/48339., 554. 1868/1123. MNL OL, K 269. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, K 269-I.-10.-1869-261., 851. Matricula Online. ANY Biztonsági Nyomda Nyrt., Archívum, Iratok (= ANYAI), KK-1., KK-5. *Magyarország Tiszti Czim- és Névtára*, 1873:132. Néhány minősítési táblázatban tévesen Bécs szerepel születési helyként: ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 541. 1867/2263., 553. 1867/48339. HOLLÓ SZILVIA ANDREA: *Az önálló magyar polgári térképezés kezdete és a pesti városi mérnökhivatal tevékenysége (1867–1873)*. Doktori (Ph.D) értekezés. Bp., 2008. 112. (= HOLLÓ, 2008). CZAKÓ ELEMÉR: *Az első magyar postabélyeg. Budapesti Szemle*, 266. (1944) 798:286.

■ Kassa 1869. évi térképe, amelyet Josef Hess metszett (ANY Biztonsági Nyomda Nyrt., Archivum, Térképek, VII. 3.)

sett. Jártas volt a térképek másolásában, karak-terrajzolásban, és tiszta munkát végzett.³³

A budai Telekzeti Könyomda 1870-ben adta ki az általa metszett Kassa-térképet és az ungvári jószágigazgatóság kincstári erdőségeinek térképét.³⁴

Hirsch, Anton (?-?) műszaki végzettségű (Techniker) szakember 1856-ben nyert felvételt a bécsi kataszteri litográfiai intézetbe mint akkordszínező. 1857-ben rajzolóvá léptették elő.³⁵

Horrak (Horrack), Anton (*Prága, 1804. 11. 10.) siketnéma litográfus a bécsi Trementsky's lithographische Anstaltnál sajátította el a mesterséget.³⁶ 1830. május 3-án akkordlitográfusként kezdett dolgozni a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1867. december 31-ével – a leépítéskor – évi 530 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ekkor feleségével, Elisabethtel értelmi fogyatékos fiukat neveltek.³⁷

Huppmann, Josef (*Bécs, 1825. 05. 16.) litográfus először a Mohns- und Hallers lithographische Anstaltnál, majd 1858. augusztus 1-jétől 1859. július 31-ig az állami porcelángyárban (k. k. Porzellan Fabrik) dolgozott.³⁸ 1864. március 10-től állt a bécsi kataszteri litográfiai intézet szolgálatában, vonalrajzolásban és betűírásban jeleskedett. 1867. december 31-én a leépítés alkalmával 41 forint 66 krajcár végkielégítéssel elbocsátották. Ekkor feleségével egy kiskorú gyermeket neveltek.³⁹

Krapf, Josef, senior (*Maria Anzbach, 1798. 01. 01.), Kajetan és Franziska Krapf gyermeke felsőfokú bölcsészeti végzettséggel rendelkezett. 1825. július 16-tól akkordlitográfusként dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. Az ügyes betűíró a térkép kicsinyítésben és a szelvények összeállításában is jártasnak bizonyult. Az 1867. évi leépítés alkalmával, 69 éves korában, 43 év szolgálati idővel december 31-én évi 530 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ekkor feleségével négy kiskorú gyermeket neveltek.⁴⁰

Krapf, Leopold Joseph Wilhelm Alexander (*Bécs, 1827. 06. 06.) Josef Krapf litográfus és Josepha Ardl gyermeke. 1848. április 18-tól 1851. január 2-ig egy bécsi szállítóraktárban élelmezési altisztaspiránsként, majd gyakornokként dolgozott. 1852. augusztus 15-től november 30-ig a föld-tehermentesítési kerületi bizottmánynál rapidíjasként alkalmazták. 1853. május 10-én vették fel a bécsi kataszteri litográfiai intézetbe számíróként és térképszínezőként. A kiskorú gyermeket nevelő családapát az 1867. évi létszámleépítés alkalmával december 31-ével évi 100 forintos kegydíjjal elbocsátották.⁴¹

Krippel, Philipp (*Groß-Siegharts, 1805. 01. 10.) Michael Krippel kereskedő és Anna Maria Binder siketnéma gyermeke, aki a bécsi siketnémák intézetében tanult. Először a Trementsky's lithographische Anstaltnál volt litográfus. 1824. február

33 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 552. 1867/43996., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 136., 153., 154. MNL OL, K 269-I.-10.-1869-261., 851. ANYAI, KK-1., KK-4. HOLLÓ, 2008. 112. *Eilftes Verzeichniß*, 77. PÁLYI, 2014. 9.

34 HOMOLKA JÓZSEF: *Szabad királyi Kassa városának térképe 1869*. [1:5700] Köre rajzoló HORVÁTH PÁL. Metszé Hess J. irodatisztek. Buda, 1870. A térképnek van olyan változata is, amelyen Hess neve nem szerepel. *Az unghvári m. k. jószágigazgatóság kincstári erdőségeinek átnézeti térképe*. [1:144 000] Kőbe vésetett Hess J. által. Buda, 1870.

35 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55870., 550. 1867/36250., 552. 1867/43996., Bücher 134., 136.

36 Joseph Trementsky és testvére, Mathias Trementsky (1790–1868) 1819-ben Bécsben alapítottak egy litográfiai intézetet.

37 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 510. 1863/57547., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 132., 148., 155., 156. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

38 A litográfiai intézetet Ludwig Mohn (1797–1857) és Johann Haller működtette. *Österreichisches Biographisches Lexikon*. 1815–1950, Bd. 6. Wien, 1975. 343. Lithographische Anstalten. *Handels- und Gewerbs-Schematismus von Wien und dessen nächster Umgebung*, 14. (1857) 203.

39 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48339., 554. 1868/1123.

40 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 132. *Matricula Online*. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

41 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123. *Matricula Online*. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

14-től akkordlitográfusként alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, vonalrajzolóként és betűíróként. 1856-ban Prága és Wischegrad térképének litografálásáért jutalmat kapott. 1867-ben a leépítéskor december 31-ével évi 600 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ekkor feleségével három kiskorú gyermeket nevelt.⁴²

1826-ban 14 litográfiája jelent meg Michael Venus (1774–1850), a bécsi siketnémák intézetének igazgatója által írt „*Methodenbuch, oder Anleitung zum Unterrichte der Taubstummen*” c. könyvben. A könyv címlapján Krippelt mint az intézet egykori hallgatóját említik.⁴³

Laveran (Lavaran, Lavran), Karl (*Bécs, 1836. 07. 10.) a képzőművészeti akadémián tanult. 1854. november 1-jén akkordlitográfusként állt a bécsi kataszteri litográfiai intézet szolgálatába. 1867-ben Graz térképének litografálásáért jutalmat kapott. 1907-ben, nyugdíjazása alkalmával Ferenc József császár koronás arany érdemkeresztet adományozott számára.⁴⁴

Meissl, Konrad (?–?). 1853-ban rajzolóként alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, majd térképellenőrzéssel is foglalkozott. 1856-ban felmondott, mivel állandó állást kapott a Ferdinánd Császár Vasútnál.⁴⁵

Morette, Jakob (*Bécs, 1804. 12. 14.) akadémiai művész, 1827. január 2-án gyakornokként került a bécsi kataszteri litográfiai intézetbe, 1828. február 22-től akkordlitográfusként alkalmazták. A forradalom idején hűségéről tett tanúbizonyságot: 1848-ban a művészeti hadtest századosaként többször megakadályozta az állami vagyon fosztogatását. Hűséges szolgálatai jutalmául 1852-ben arany érdemkeresztet kapott. 1867-ben a leépítéskor,

■ Kézi ábécé, 1826. Metszette a siketnéma Philipp Krippel (VENUS, 1826. <https://digital.onb.ac.at/>)

december 31-ével, évi 530 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ekkor özvegyként hat kiskorú gyermekről gondoskodott.⁴⁶

Művészeti tevékenységéről kevés adattal rendelkezünk. A Pesti Műegylet első, 1840-ben megrendezett kiállításán egy tájképpel szerepelt. Illusztrációkat készített Franz Tschischka 1847-ben megjelent, Bécs történetéről szóló művéhez. Az 1873. évi bécsi

42 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123. Matricula Online. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

43 VENUS, MICHAEL: *Methodenbuch, oder Anleitung zum Unterrichte der Taubstummen*. Wien, 1826. (= VENUS, 1826).

44 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 541. 1867/2263., 565. 1869/9346., Bücher 152. Amtlicher Theil. WZ, (1907) 4:1.

45 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 128., 134.

46 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123., Bücher 126., 154., 155., 156. *Eilftes Verzeichniß*, 77. DUNDR, VÁCLAV JIŘÍ: *Denkschrift über die Wiener October-Revolution. Ausführliche Darstellung aller Ereignisse ... nebst einem Rückblick*. Wien, 1849. IV., 867.

■ Ein Angehöriger des Künstler-Corps der Akademischen Legion 1848, 1848 (Wien Museum Inv.-Nr. 96427, CC0, <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/918/>)

világkiállítás munkálataiban is részt vett rajzolóként.⁴⁷

Nowak, Anton (*Bécs, 1798. 03. 28.) 1824. április 20-án gyakornokként helyezkedett el a kataszteri felmérésnél, 2. osztályú felmérési segédként szolgált 1825. január 26-ig. 1825 áprilisától rajzolóként alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, a térképek színezése volt a feladata. 1852. augusztus 1-jétől ideig-

lenes ellenőrző segéddé, majd 1863-ban ellenőrző segéddé léptették elő. A létszámleépítés alkalmával 1867. december 31-én évi 530 forintos kegydíjjal elbocsátották. Özvegyemberként ekkor egy kiskorú lánygyermeket nevelt.⁴⁸

Prohaska, Johann (*Bécs, 1793 k.) kezdetben több mint öt évig a katonaságnál szolgált, majd két évig kataszteri mérnökként dolgozott Alsó-Ausztriában. 1821-ben gyakornokként helyezkedett el a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1822. október 5-én előléptették akkordlitográfussá. 1863-ban magatartásbeli problémák miatt elbocsátották.⁴⁹

Saar, Alois von (Traiskirchen, 1779. 05. 15. – Bécs, 1861. 02. 24.) az 1850-as években akkordlitográfus volt a bécsi kataszteri litográfiai intézetben.⁵⁰

Staffen, Anton († 1857) az 1850-es években akkordszínező volt a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1856-ban kinevezték rajzolóvá és ellenőrző segéddé.⁵¹

Torre, Karl della (Bécs, 1799. 02. 20. – Bécs, 1863) fafaragó-művészt (Kunstholzschnyder) 1823. július 22-től akkordlitográfusként alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1864-ben özvegye, Theresia della Torre évi kegydíjért folyamodott a földadó-kataszteri főigazgatósághoz.⁵²

Trieb, Karl (*Bécs, 1835. 12. 29.) a Trentsensky's lithographische Anstaltnál kezdte litográfusi pályafutását. 1855. február 1-jétől alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. Számos magyarországi vonatkozású településtérképen kívül egy Ugocsa megyei térképet is ismerünk tőle.⁵³

47 SZVOBODA GABRIELLA: A Pesti Műegylet megalakulása és első kiállítása 1840-ben. *Ars Hungarica*, 8. (1980) 2:320. TSCHISCHKA, FRANZ: *Geschichte der Stadt Wien*. Stuttgart, 1847. Generalstab der Weltausstellung. III. *Weltausstellungs-Zeitung*, 3. (1873) 309–310. sz.

48 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55870., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

49 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1851/1565., Bücher 125., 143., 145., 147., 148. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

50 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher, 144. Verstorbene. WZ, (1861) 50:748. Verstorbene in Wien. *Die Presse*, 14. (1861) 59:2. *Matricula Online*.

51 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 134., 135., 137.

52 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. 510. 1863/57547., Bücher 148., 149. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

53 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 565. 1869/9346., Bücher 15. *Ugocsa megyei térkép át nézete*. [1:144 000] Litogr. im k.k. litografischen Institute des Catasters. TRIEB, KARL. Wien, 1860–1870 k. Trieb 1869. évi betegszabadságáról l. TÖRÖK, 2022. 19–20.

Türke, Vinzenz (?–?) az 1860-as évek közepén akkordlitográfus a bécsi kataszteri litográfiai intézetben, 1866-ban felmondott.⁵⁴

Wibiral, Albert (*Bécs, 1847. 12. 11./*13.) Franz Wibiral házmester és Franziska Miszbach gyermeke, aki négy osztályt végzett. Gyakornokként sajátította el a litográfiát 1860. november 2. és 1862. február 1. között Hermann Engel könyomdájában, majd 1863. november 1. és 1864. január 31. között Josef Häussle litográfiai intézetében. 1864. március 2-től a bécsi kataszteri litográfiai intézetben volt akkordlitográfus, 1867. október 1-jén elbocsátották. 1869. november 30-án a budai Telekzeti Könyomdában kapott műszaki tisztként állást évi 700 forintos fizetéssel és 150 forintos lakpénzzel.⁵⁵

Winter, Anton (?–?) az 1850-es évek közepén akkordlitográfusként, színezőként (Illuminierer) dolgozott a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1855-ben előléptették rajzolóvá, 1857-ben pedig térképvizsgáló (ellenőrző) segéddé, 1863-ban még ebben a munkakörben, de 1867-ben ügyintézőként dolgozott. 1861-ben gyámgyermeke volt Franziska Winter, az 1860-ban elhunyt Franz Winter litográfus lánya.⁵⁶

Winter, Franz (†1860) az 1850-es években akkordlitográfus, betűíró volt a bécsi kataszteri litográfiai intézetben.⁵⁷

Winter, Karl (*Bécs, 1805. 01. 10.) kezdetben takarékpénztári hivatalnokként és rézmet-szőként kereste kenyerét. 1820 januárjában helyezkedett el a bécsi kataszteri litográfiai intézetben akkordlitográfusként, különösen jártas volt betűírásban és kalligráfiában. 1865-

ben Bécs térképén végzett munkájáért kapott jutalmat. 1867-ben 69 évesen, 47 év szolgálat után, a leépítéskor december 31-jével évi 600 forintos kegydíjjal elbocsátották.⁵⁸

Wölsz (Wölss), Ferdinand (*Bécs, 1819. 05. 01.) a bécsi politechnikumban tanult. 1836. május 1-jétől gyakornokként, 1845. január 15-től akkordlitográfusként alkalmazták a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. Az 1867. évi leépítés alkalmával, december 31-ével, évi 450 forintos kegydíjjal elbocsátották. Ebben az évben a nőtlen litográfus az anyjáról és két lánytestvéréről gondoskodott.⁵⁹

Wölsz, Ferdinand, senior (*1799. 02. 20.) a 19. század első felében litográfus a bécsi kataszteri litográfiai intézetben.⁶⁰

Wölsz (Wölss), Joseph (Bécs, 1788 k. – Bécs, 1857. 09. 20.) az 1850-es években akkordlitográfus a bécsi kataszteri litográfiai intézetben. 1856-ban Krakko térképének metszéséért jutalmat kapott. 69 éves korában hunyt el szélütés következtében.⁶¹

Ziegelmayr, Josef (†1853) az 1850-es évek elején térképexpeditőr a bécsi kataszteri litográfiai intézetben.⁶²

A litográfiai intézet munkatársai közül hárman rendelkeztek bölcsészeti, hárman műszaki felsőfokú végzettséggel, Prohaska pedig gyakorlatban sajátította el a földmérési ismereteket. Négyen művészeti akadémián tanultak, és további két személy folytatott művészeti tevékenységet. Az intézet a vizsgált időszakban három siketnémát alkalmazott, így a megváltott munkaképességük számára is biztosított megélhetést.

54 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., Bücher 151.

55 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250. MNL OL, K 269-I.-10.-1869-261., 851. ANYAI, KK-1., KK-5. Matricula Online. HOLLÓ, 2008. 112.

56 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55870., Bücher 133., 137., 145. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

57 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 143. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

58 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57547., 528. 1865/39074., 541. 1867/2263., 550. 1867/36250., 553. 1867/48340., 554. 1868/1123. *Eilftes Verzeichniß*, 77.

ni, de Mária, Trézsi és Róza nevű testvérük is volt.⁶

A Ferencnél öt évvel fiatalabb József (1857–1933) a tanári hivatást választotta, és a karcagi Református Nagykun Reálgymnázium tanára volt hosszú időn keresztül.⁷ Iskoláit Kolozsváron az unitárius gimnáziumban végezte, majd az akkori Ferenc József Tudományegyetemen történelem–földrajz szakon szerzett diplomát. Először egykori gimnáziumában oktatott, majd hadkötelezettségének tett eleget. 1888-ban a Ludovika Akadémia történelemtanára lett, a hallgatók számára *Világtörténelem* címmel tankönyvet írt. 1893-ban állásából felmentették, ezután került Karcagra, ahol 1921. évi nyugdíjazásáig tanított. Kétszer nősült, első felesége Fogarasi Mária, Fogarasi Gábor tanító lánya volt, akit 1894. július 16-án vett el Karcagon.⁸ Házasságuk rövid ideig tartott, egyetlen gyermekük, József 1895. április 9-én született, Mária bő egy hónappal később tuberkulózisban meghalt, fiuk július 28-án 3 hónaposan elhunyt.⁹ A családi tragédia után újránősült, második feleségét, Karsai Erzsébetet 1896. december 29-én Kisújszálláson vette el.¹⁰ Itt született lányuk, Erzsébet Viola 1901. október 8-án.¹¹ Viola 1933-ban szülőhelyén ment hozzá Kállay Béla Zoltán okleveles gazdához, egyik esküvői tanújuk nagybátyja, Székely János volt.¹² József 1925-ben özvegyült meg és

még nyolc évig élt tovább Kisújszálláson, 1933. március 13-án bekövetkezett haláláig.¹³

Székely Ferenc kisebbik öccse, János (1863–1946) bátyja hivatását választotta, és ő is mérnök lett. Gimnáziumi érettségét szerzett 1884-ben, majd állami szolgálatba lépett, 1901-ben földmérés, csatornázás, vasút- és hidépítés tantárgyakból technikai vizsgát tett. Karrierjét 1884-ben a 3. felmérési felügyelőségen kezdte mint felmérési díjnok.¹⁴ János családi életéről keveset tudunk, 1902. július 19-én vette feleségül Kunhegyesen a helyi születésű Elek Zsuzsannát, az esküvőn a vőlegény tanúja bátyja, Ferenc volt.¹⁵ A szolgálati és minősítési lapja szerint három gyermekük született, Irén 1907-ben, Dezső 1908-ban és Margit 1911-ben. Jánost szorgalmas, törekvő mérnökként jellemzik az iratban. Gyermekai közül Irénre vonatkozóan sikerült adatokat találni, 1929-ben, Debrecenben hozzáment Csige Sándor rendőr fogalmazóhoz, Irén lakcíme nagybátyja, Székely Ferenc egykori lakóháza az Ajtó u. 27. szám alatt volt ekkor.¹⁶ Valószínűleg Ferenc 1923. évi halála után öccse, János beköltözött a házába, 1935-ben felesége halálakor ezt a címet jegyezték be az anyakönyvbe.¹⁷ Nem Debrecenben, hanem szülőhelyén, Kunhegyesen temették. Gyászjelentése szerint Margit nevű lányuk is élt ekkor, és már született egy unokájuk is, Irén révén. János még 11 évig élt ezt követően, 1946-ban hunyt el 83 évesen.¹⁸

6 Székely Ferenc és József gyászjelentése: Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény, amely a Pannon Digitális Archívum oldalán érhető el (= PanDEA Gyj.) ó-tordai Székely Ferenc, 1923; Ó-torday Székely József, 1933. Csóra János felesége volt Mária, Ebergényi Gyuláné Trézsi (Terézia) és Székely Andrásné Róza.

7 GAÁL, 1933. 3–9.

8 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSBY-M9FN-Y>.

9 József keresztemelési bejegyzése: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CX5-M>; Felesége halála: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVH-HP4R>; József halála: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVH-HP7G>.

10 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GB4-98HV>.

11 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GYY-9M6B>.

12 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GB7-9QXX>.

13 FS: Felesége halála: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GGY1-SSK>; József halála: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GGBW-C5Q>; József gyászjelentése: PanDEA, Gyj. Ó-torday Székely József, 1933.

14 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92) No. 25/7. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak (Régi szolgálati és minősítési táblázatok, S, Sz nevék) (= No. 25/7.), 471–475.

15 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GGBQ-GSM>.

16 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PV2-9CS5>.

17 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5CL-HM3>; Gyászjelentése: PanDEA, Gyj. ó-tordai Székely Jánosné, 1935.

18 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5CL-63T>.

Székely Ferenc 1882. április 29-én Baján vette feleségül kardosvaszkai Kardos Máriát, aki ekkor 21 éves volt.¹⁹ Kardos György és bácsalmási Kovatsits Zsuzsanna lánya 1861. május 8-án született Baján, keresztszülei Latinovics Gábor vaskúti plébános és báró Laffert Vincéné Guckler Franciska, utóbbi Kovatsits Zsuzsanna nagynénje volt.²⁰ Ferenc és Mária házasságából öt gyermek született, az első kettő Baján, a következő három már Szegeden. Az első gyermek, Árpád 1883. július 21-én született, több mint egy hónappal később keresztelték meg.²¹ Keresztszülei Kovacsics Mátyás kunbajai plébános és báró Laffert Vincéné Guckler Franciska voltak. Egy év múlva bővült a család, ezúttal lánnyal, Mária 1884. szeptember 27-én született, október elején tartotta keresztvíz alá nagyanyja és Kovacsics Mátyás plébános.²² Három év múlva már Szegeden élt a család, 1887. november 17-én itt született Margit, keresztszülei ezúttal az anyja családjából kerültek ki.²³ Két évvel később, 1889. szeptember 11-én jött a világra Zoltán nevű fiuk, keresztszülei ismét az anyja családjából kerültek ki, sajnos a gyermek csecsemőkorában elhunyt, Szegeden a Felsővárosban temették el.²⁴ Utolsóként ismét fiuk született 1891. március 2-án, aki a keresztségben a Ferenc nevet kapta, keresztszülei Székely János és Kardos Zsuzsanna voltak.²⁵

A felnőttkort jelenlegi tudásunk szerint hárman éltek meg, Árpád, Ferenc és Mária. Margit halálának időpontját egyelőre nem ismerjük, de 1910-ben már biztosan nem élt. Közülük egyedül Mária kötött házasságot, 1909. február 17-én hozzáment Kaffka Károly (*Belényes, 1882) honvéd hadnagyhoz Debrecenben. Tanúik anyja részéről Kardos Kálmán és Kovács Mátyás főmérnök voltak.²⁶ Arról egyelőre nem rendelkezünk információval, hogy születtek-e gyerekeik, de a gyászjelentésekben nem tesznek róla említést. A következő évben, 1910. november 24-én a legidősebb fiú, Árpád Tátrafüreden meghalt, nem kizárt, hogy gyógykezelésen járt a városban, hiszen a gyászjelentés szerint hosszú betegség következtében hunyt el, Poprádfelhán temették el.²⁷ A gyászjelentésben csak a szülők, Mária és a férje, valamint Ferenc testvére van megemlítve. A nagy háború kitörése a családot sem kímélte, ifj. Székely Ferenc főhadnagyként az olasz fronton 1916. december 23-án légi harc közben hősi halált halt. Ferenc a debreceni 2. magyar királyi honvéd huszárezred 19. repülőosztályának volt a tagja, 3. osztályú katonai érdemkeresztet, valamint mindkét Signum Laudis kitüntetést is megkapta két és féléves frontszolgálat alatt.²⁸ Katonai pályára készült, a Ludovika Akadémián tanult, 1912-ben hadnaggyá léptették elő. A háború kitörésekor már főhadnagy volt, az északi hadszíntérre ment,

19 Kardos Mária keresztelési bejegyzése: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSJ7-CDH>; Házasságkötésük: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS54-RW8>.

20 A Kovatsits (vagy Kovachich) és Kardos családról: SZLUHA MÁRTON: *Bács-Bodrog vármegye nemes családjai*. Bp., 2002. 173–175., 152–154.; A Guckler helyett Prüchler szerepel helytelenül a családfán. KOVACHICH JÓZSEF: Az almási Kovachich-család. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 14. (1898) 1:17–19.; NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. H–K. Pest, 1859. 94–95. A Laffert családról: GUDENUS JÁNOS JÓZSEF: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. 2. köt. K–O. Bp., 1993. 141–145.

21 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8R-DY9>.

22 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8R-DRB>.

23 Kardos László és Kardos Irén. FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-8DNG-7>. Érdeklőség, hogy a Szegeden született gyermekek keresztelési bejegyzéseinél összesen három különböző lakcím szerepel, tehát gyakran költöztek a városon belül. 1887-ben a Budapesti sugárúton, 1889–90-ben a Teleki utcán, 1891-ben a Párizsi körúton laktak.

24 Keresztszülei Kardos László és nagyanyja, Kovatsits Zsuzsanna. Keresztelési bejegyzése: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8R-TN2>; Halotti bejegyzése: FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSBP-TS.TB-4>.

25 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-8DNN-1?cc=1743180>.

26 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TXG-W1Y?i=628&cc=1452460>.

27 Gyászjelentése: PanDEA, Gyj. ó-tordai dr. iuris utriusque Székely Árpád, 1910.

28 Kitüntetéseiről: Hősök halála. *Az Ujság*, 15. (1917) 6:13. (jan. 6.); Fényképe és szolgálatáról néhány adat: *A m. kir. debreceni 2. honvéd huszárezred története, 1869–1918*. Szerk.: RADÁK LAJOS. Bp., 1939. XXVI.; 15., 128., 199., 213.; Hősi halált halt debreczeni vitézek. *Debreceni Képes Kalendárium*, 18. (1918) 73–74.; Gyászjelentése: PanDEA, Gyj. ó-tordai Székely Ferenc, 1916.

■ Székely Ferenc gyászjelentése (PanDEA Gyj.)

ahol részt vett a gorlicei áttörésben. 1916-ban az előírt négy hónap helyett hat hét alatt elvégezte Bécsújhelyen a repülőtanfolyamot, ezután került a 19. repülőosztályhoz, az olasz hadszíntérre, utolsó szolgálati helyére. A család itthon, a római katolikus temetőben temettette el. A gyászjelentésben olvashatjuk, hogy ekkor a család egy másik férfi tagja, Kaffka Károly századosként orosz hadifogságban volt.²⁹ Kaffka még akkor is hadifogoly volt, amikor 1919. október 8-án felesége, Mária tüdővérzésben elhunyt.³⁰

Az ezzel immáron minden gyermekét elvesztő házaspár még két évet tölthetett együtt, amíg 1921. november 15-én Kardos Mária váratlanul el nem hunyt.³¹ Felesége halála minden bizonnyal nagyon megrendítette Székelyt, összes vagyonát jótékony célra ajánlotta fel. Ajtó utca 27. szám alatti házában „Székely Otthon”

lett, ingóságait eladta, az áruk-ból díszes kriptát csináltatott feleségének. A fennmaradó összeget vallási célra osztotta szét. Az 1921-ben megalakult debreceni unitárius egyháznak 10 ezer koronát ajánlott fel templomépítés céljából, az összes többi felekezethez 5–5 ezer koronát ajánlott egyházfenntartási és iskolai célokra. Ő maga ezután szerény nyugdíjából élt további két évig.³² 72 éves korában, nyolcnapi betegség után, 1923. március 1-jén tüdőgyulladásban halt meg Ajtó utcai otthonában.³³

Temetése március 3-án szombaton volt, ahol József Miklós budapesti unitárius lelkész búcsúztatta, a debreceni Székely Társaság nevében dr. Darkó Jenő elnök mondott beszédet. Haláláról hírt adott az *Unitárius Értesítő*, a *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, a *Magyarság és az Egyetértés* is.³⁴ A halála után, 1923. március 8-án tartott közgyűlésen a Székely Társaság jegyzőkönyvében rögzítette emlékét, kifejezték részvételüket családjának, dr. Darkó Jenő elnök szerint „pótolhatatlan veszteség érte a Székely Társaságot”.³⁵

Tanulmányai, hivatali előmenetele

Tanulmányairól csak a szolgálati és minősítési lapja szolgál némi információval.³⁶ Eszerint Kolozsvárt, járt gimnáziumba, ahol 1869-ben

29 Feltehetően a magyar királyi beszercebányai 16. honvéd gyalogezred tagjaként szolgált. DESEŐ LAJOS: *A m. kir. beszercebányai 16. honvéd gyalog ezred története*. Bp., 1941. 17., 245.

30 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5PJ-WCS>; gyászjelentése: PanDEA, Gyj. Kaffka Károlyné szül. 6-tordai Székely Mária, 1919.

31 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95PJ-4NJ>; Gyászjelentése: PanDEA, Gyj. 6-tordai Székely Ferencné kardosvaszkai Kardos Mária, 1921; Székely Ferenc nyug. műszaki főtanácsos gyásza. *Egyetértés*, 3. (1921) 260:3. (nov. 16.); Halálkozás. *Magyarság* 2. (1921) 259:7. (nov. 18.).

32 Aki egész vagyonát elosztotta. *Magyarság*, 2. (1921) 270:7. (dec. 1.).

33 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5PJ-HPP>; Gyászjelentése: PanDEA, Gyj. 6-tordai Székely Ferenc, 1923.

34 Halálkozás. *Unitárius Értesítő*, 2. (1923) 3:7.; Egyleti közlemények. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 57. (1923) 13–14:56.; Halálkozás. *Magyarság*, 4. (1923) 51:9. (márc. 4.); Székely Ferenc meghalt. *Egyetértés*, 5. (1923) 49:2. (márc. 2.); Székely Ferenc temetése. *Egyetértés*, 5. (1923) 51:4. (márc. 4.).

35 MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár (=HBVL) X 83. Debreceni Székely Társaság iratai (= X 83) 1. k. 159.; A Debreceni Székely Társaság. *Egyetértés*, 5. (1923) 56:3. (márc. 10.)

végzett, ezt követően Kolozsmonostoron a gazdasági intézetben hallgató az állami szolgálatba lépéséig, 1870–71-ben kapott itt bizonyítványt. 1872-ben miniszteri engedéllyel egyetemi hallgató Kolozsvárt, ahol 1873-ban kapott bizonyítványt. Magyarul tökéletesen írt és olvasott, románul jól, németül elég jól beszélt, írni elég jól tudott ez utóbbi két nyelven. Hadkötelezettségének eleget tett, előbb mint tizedes a cs. kir. 2. huszárezrednél, majd csapattiszt lett a m. kir. 4. népfelkelő huszár osztálynál.

Hivatali karrierjét 1871. április 28-án mint felmérési díjnok a kolozsvári magyar királyi jószágigazgatóságnál kezdte meg. Egy évvel később ugyanitt már felmérési növendék, első hivatalos esküjét is ekkor, 1872. május 20-án tette le.³⁷ Előrelépés 1876-ban következett be, amikor mérnöksegéd lett, ekkor Kolozsvár mellett már a 2. számú felmérési felügyelőségen, Szegeden is dolgozott.³⁸ 1880-ban végleg elhagyta Kolozsvárt és a szegedi felügyelőség mellett a közeli 4. számú zombori felügyelőségen is dolgozott. Utóbbi helyen léphetett előrébb, III. osztályú mérnök lett 1883. április elsejétől.³⁹ 1888. május elsejétől már csak a szegedi felügyelőségen dolgozik, immár másodosztályú mérnökként.⁴⁰ Ha áttekintjük az eddigi pályáját, akkor láthatjuk, hogy 1876-tól Szegeden is dolgozott, ez az időszak bizonyára meghatározó volt számára, egészen 1897-ig itt maradt. Az 1870-es, 1880-as években Bács-Bodrog, Békés és Csanád megyei felméréseken

is dolgozott a Csongrád megyeiekén kívül.⁴¹ Kataszteri telekkönyveket, területszámítási jegyzőkönyveket, felvételi előrajzokat készített többek között a bács-bodrogi Bácsalmáson, Csátalján, a békési Orosházán és Szarvason, valamint a csanádi Kopáncson.⁴² Csongrádban többek között Horgoson, Szegváron, Szentesen végzett munkát, ahol a korábban felsorolt iratokat állította össze, a felvételi előrajzokat többnyire egyedül készítette.

Az 1893. évi IV. törvénycikkben rendelkeztek a közszolgálati bértábláról, amelybe a mérnökök is beletartoztak.⁴³ Székely a X. fizetési osztály 3. fizetési fokozatában kezdett, mint mások is, és 1897-ben lépett előre a IX. fizetési osztály 2. fokozatába. Közben karrierjében is történt változás 1894-ben, amikor főmérnökké nevezték ki.⁴⁴ Kolozsvárra az ország erdélyi részeiben az 1892. évi XXIV. tc. értelmében végrehajtandó birtokrendezésekkel kapcsolatos teendők miatt került.⁴⁵ 1897-től egy évig már csak Kolozsvárt munkálkodott, végül 1898-ban költözhetett utolsó állomáshelyére, Debrecenbe, a 12. számú felmérési felügyelőséghez, ahol főmérnökként lett felügyelőségi vezető, ekkor már az első fizetési fokozatba tartozott.⁴⁶ 1899-ben a pénzügyminiszter az országos kataszteri felmérésnél felmérési felügyelővé nevezte ki, ezzel előrébb lépett a VIII. fizetési osztály 3. fokozatába, 1901-ben pedig a 2. fokozatba sorolták át.⁴⁷ 1911-ben felmérési felügyelőként a VII. fizetési osztály 3. fokozatába került, ebben maradt karrierje

36 MNL OL, S 92. No. 25/7. 459.

37 Hivatali karrierjének vázolásához elsősorban a szolgálati lapját használom, arra nem hivatkozom a továbbiakban. Minden további forrást külön jelzek. MNL OL, S 92. No. 25/7. 460.; Magyarország tisztí cím- és névtára 1875-ben felmérési növendékként jegyzi az államjóságok felmérésénél Kolozsváron. *Magyarország tisztí cím- és névtára (= MTCN)*, 2. (1875) 108.

38 *MTCN*, 3. (1879) 121.

39 *Budapesti Közlöny (= BK)*, 17. (1883) 67:2.; *Pénzügyi Közlöny (= PK)*, 10. (1883) 12:237.

40 *PK*, 15. (1888) 15:258.

41 A Hungaricana Közgyűjteményi Portálon a Térképek gyűjteményében 34 találat van a „Székely Ferenc” keresőszóra (elérés ideje: 2023. január 31.)

42 Nem kizárt, hogy a bácsalmási, illetve a Bács-Bodrog megyei munkája során ismerte meg a feleségét.

43 REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérvénye magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:35–46.; KISS MÁRTON: A pécsi felmérési felügyelőség személyzetének lakhatási kérdései a 19–20. század fordulóján (1895–1917). *Catastrum*, 9. (2022) 2:19–32.

44 Vegyes közlemények. *KK*, 3. (1894) 1:12.

45 *PK*, 21. (1894) 7:84.

46 *MTCN*, 17. (1898) 319.

47 *BK*, 33. (1899) 170:1.; *PK*, 26. (1899) 19:925.

végéig. 1912-ben földmérői jogosítványt szerzett, majd 1913-ban ment nyugdíjba, ebből az alkalomból az uralkodó díjmentesen műszaki főtanácsos címet adományozott neki.⁴⁸ A felmérési felügyelőség a vezetése alatt, 1909-ben költözött át a Péterfia utca 42–44. szám alatti ház első emeletére, amelyet Stégmüller Árpádtól és nejétől vett bérbe tíz évre a felügyelőség a hozzá tartozó pincével és padlással együtt.⁴⁹ Ezt megelőzően a Piac u. 36. sz. alatti házban működött a hivatal.⁵⁰

Nyugdíjba vonulását megelőzően, 1912. április 27-én, állami szolgálatban eltöltött 40 évének jutalmaként Debrecenben ünnepséget szerveztek számára.⁵¹ Ezen az ünnepi alkalmon a felügyelőségben dolgozókon kívül Debrecen város társadalmának jeles tagjai, társtestületek küldöttei vettek részt. A felügyelőség részéről Kovács Károly főmérnök mondott beszédet és adta át az ajándékukat, az ótordai Székely család nemesi címerével és székely mintákkal díszített bőrkötésű albumot 42 tisztviselő arcképével ellátva. A vendégek között volt a kolozsvári munkatársak képviselőjében öccse, János is, a nevükben Rolla János köszöntötte az ünnepeltet. Beszédet mondtak Kollár Dániel felügyelő és a debreceni közhivatalok vezetői vagy megbízottjai is. Este a kultikus Arany Bika éttermében gyűlt össze az ünneplő sokaság, ahol többek között Domahidy Elemér főispán, Kovács Gyula alispán, Lestyán Adorján körjegyző ülték körül az ünnepeltet. Az esemény során számos üdvözlő és táviratot is felolvastak. A *Kataszteri Közlöny* beszámolója szerint egy megtisztelő esemény tanúi voltak a jelenlévők és az ünnepelt is.

Hírlapszerkesztői, hírlapírói munkássága

Székely a Faragó Zsigmond által 1892. március elsején útjára indított *Kataszteri Közlöny* első évfolyamának második számától a lap tár-

■ A 12. felmérési felügyelőség és Székely Ferenc lakóháza Debrecen 1911. évi térképén (MNL HBVL, XV. 2. b. DvK. 82. 17. d. 1–47.)

■ A felmérési felügyelőség (Péterfia u. 42–44.) egykori épülete napjainkban (a szerző felvétele)

szerkesztője lett. A közlöny szakmai lapként indult, elsősorban tehát a szakmabeliek tájékoztatása volt a célja, kiadóhivatala kezdetben Nagyváradon működött, a szerkesztőség tervei szerint havonta jelent meg, előfizetési ára

48 Új földmérők. *KK*, 21. (1912) 2:85.; Személyi hírek az országos kataszteri felmérés köréből. *KK*, 22. (1913) 12:394.

49 MNL OL, S 92. No. 9/6. 12. felmérési felügyelőség (Debrecen) elhelyezésére vonatkozó iratok és rajzok.

50 *Kataszteri Közlöny zsebnaptára kataszteri mérnökök számára az 1901. évre*. Szerk.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1901. 67.

51 Székely Ferenc jubileuma. *KK*, 21. (1912) 4:147–150.

A lap ügyében.

Lapunk múlt számában beszámoltunk a pályázat eredményével s miután azóta a pályaművek megbírására felkéri bíráló bizottság is meghozta a döntést, azt a következőkben adjuk:

A 3 darab 20 koronás arany díjat versenytárs nélkül „A bajor felmérés” című pályamű nyerte el;

Az 1 darab 20 koronás arany díjat a bíráló többsége „Az állomásos állami felmérésről” című műveletére oda, mely a pályázati feltételeknek egészen megfelelt.

A jelölés leveleiből kitűnt, hogy az előbb említett pályamű szerzője: Faragó Zsigmond kir. kataszteri mérnök; utóbbi pedig: Fraumann József kir. kataszteri felm. felügyelő.

E helyről is tájékoztatók írtak. A pályadíjak annak rendje és módja szerint kiadták.

Több oldalról azon óhaját fejezték ki, hogy tegyük ünnepn kitérítést arra nézve, hogy a lap Budapestben a központban jelenjék meg, hol kétségen kívül nagyobb szellemi és erkölcsi erő csoportosulása körülötte, hol bizavást, hűdsőre is számíthatunk. Ezen szempontokat teljesen magunkévé téve a legjobb szándékú vezeteltetve közvetlen lépéseket tettünk e tekintetben, de ami sajtószógos, mondhatni rendkívüli helyzetünk és szolgálati viszonyainknál fogva, lépéseink nem vezeték a várt eredményre és pedig azon egyszerű okból, hogy budapesti katasztrák csak oly mértékben vannak alávetve a helyhez nem kötött szolgálati kötelezettségeknek mint mi, sőt egyben-másban — aminek körülírásába nem bocsátottunk — még több nehézségekkel kellett megküzdünk.

TARTALOM:

Ily körülmények között s annak tudatában, hogy a feladatnak, melyet a lap magának kitűzött, tehetőségünkhöz mérten és a lehetőséghez képest hűlen megfelnini igyekeztünk; de másrészt is az eddigi tapasztalatokból azon erős meggyőződésünk szerezvett, hogy a lap fenntartása úgy a közszükséglet, mint szakiradalmunk e tereen való fejlesztése szempontjaiból felette kívánatos s mert a lap ügyét válság elé vinni nem akarjuk: annak további vezetésére és fenntartására nézve kötelességünk voltunk. Ezt tenni annak is inkább kötelességünknek állt, mert kezdetből fogva teljes megerővel, őszinteséggel hirdettük és most is valljuk, hogy a lap ügyén is ürezhető szükségnek fellel meg.

Így az előzékenyebből kiindulva s mert ösztönös szívva a lap helyetec meg sok kívánni valói hogy lenn, úgy olvasóinkat, mint lapunk közlote híveit iszetteletteljesen arra kérjük: hogy fokozottabb erővel és állandóbb kitartással támogatssanak a lap növekedéséig igényeink: ellátásáért, hogy munkánk mind teljesebb sikerre vezessen. Másutt is, de egy szaklapnál még inkább áll az, hogy amivel az egyes megküdeni nem képes, az többék közreműködésével nem kerül erőmég-feszítésbe.

Hajlandós téven azt hinni, hogy a lap fenntartása és jövője már az eddigelő elért sikerreknél fogva is biztosítva van s főleg hogy úgy az erkölcsi mint az anyagi támogatás ezután csak növekedhet: a lap irányában való kötelesség fokozatos teljesítésének orvátvát nyitjuk állító újévve.

Egyben tudomására hozzuk tisztelt olvasóinknak, hogy Berczeli István lapunk társszerkesztője visszalépett a helyét: a jövőbeni Dobrovics és Viktor kir. háromszögelő mérnök foglalja el.

■ A *Kataszteri Közlöny* címlapja

egész évre 4 forint volt, Székely már az első számban is publikált.⁵² Nem célom Székely szakmai munkásságának és írásainak elemzése, mindössze bemutatnom ez irányú tevékenységét. Elsőként a lapszerkesztői munkáját követem végig, majd sorra veszem, hogy milyen jellegű és témájú cikkeket írt a lapba.

A közlöny eleinte igen sokat foglalkozott a kataszteri munkát végzők helyzetével, a telekkönyvezéssel, valamint az erdélyi birtokrendezési ügyekkel. 1893-tól Faragó Zsigmond átadta a szerkesztést Székelynek, aki – mivel akkor még ott élt – Szegeden működött a

lapkiadást is egészen 1894 márciusáig, a 3. számig, amikor áthelyezte Kolozsvárra, ahol 1895 végéig működött a kiadóhivatal, aztán 1896-ban lemondott a szerkesztői munkájáról. A lap társszerkesztője 1893-ban Berczeli István kataszteri mérnök, 1894-től Dobrovics Győző (a lapban Viktor) háromszögelő mérnök, a lap főmunkatársa az 1894. évi 6. számtól Pataky Viktor volt.⁵³ Székely további munkatársai, szerkesztőtársai voltak többek között Osváth Imre, Káplány Géza, dr. Kemény Andor és Deák Gyula.⁵⁴ Székely már a második számban az olvasókhoz fordult, ahogy tette ezt később többször is: nemcsak anyagi, szakmai támogatást kért olvasóitól, hanem tanácsokat is szívesen fogadott a tartalomra nézve.⁵⁵

Az 1892. évi 5. számban ismét az olvasókhoz fordult, és őszintén előadta, hogy eddig nem kapták meg azt a szakmai és anyagi támogatást, amire számítottak, bár kijelentette, hogy nem anyagi megfontolásokból szerkesztik a lapot. Kifejtette, hogy bár többen tisztán szakmai lapban gondolkodnak, van helye a tárca rovatnak az újságban, különben csak száraz anyagokat közölnének.⁵⁶ A következő év elején, az első lapszámban írt arról, hogy szerették volna a lapkiadás helyét áttenni Budapestre, azonban minden igyekezetük ellenére nem sikerült.⁵⁷ Az ötödik lapszámban már örömteli híreket osztott meg olvasóival, a Pénzügyminisztérium jelentősebb anyagi támogatásban részesítette a lapot.⁵⁸ Év végén ismét arról tudósított, hogy továbbra is meghíúsulnak azon tervei, hogy a lapot Budapestben adják ki.⁵⁹ 1895 végén az utolsó lapszám címlapján már arról olvashatunk, hogy a következő évtől Budapestben jelenik meg a lap, új szerkesztőkkel, Dobrovics Viktor és Spinner

52 Vívmany. KK, 1. (1892) 1:2–3.

53 Dobrovics Győzőről: ZÁVOCZKI ADRIENN: Egy háromszögelő mérnök a *Kataszteri Közlöny* élén. Dobrovics Győző hivatali pályafutása 1880–1931 között. *Catastrum*, 3. (2016) 2:47–55.

54 A „*Kataszteri Közlöny*” története. KK, 5. (1896) 4:103–105.

55 A lap érdekében. KK, 1. (1892) 2:11.

56 Őszinte szó. KK, 1. (1892) 5:39–40.

57 A lap-kérdés megoldása. KK, 2. (1893) 1:1–2.

58 A lap érdekében. KK, 2. (1893) 5:1–2.

59 A lap ügyében. KK, 2 (1893) 12:1–2.

György személyében. Székely újabb cikkben foglalja össze a lap helyzetét és kéri, hogy a jövőben is támogassák annak megjelenését.⁶⁰

Székely többnyire hosszabb értékeztetéseket írt, amelyek több lapszámban, folytatólagosan láttak napvilágot. Talán a szakmai érdeklődés mellett származása is közrejátszott abban, hogy gyakran foglalkozott az erdélyi birtokrendezésekkel, már 1893-ban is publikált e tárgyban, majd 1898-ban egy hosszabb terjedelmű értékeztetése jelent meg *Az erdélyi birtokrendezés története és fejlődése* címmel. Nemcsak átfogóan, de *A zágoni közhelyek arányosítása és felosztása* című írásában egy konkrét ügyet is áttekintett.⁶¹ Több cikksorozatában érintette a határleírással, tagosítással és a telekkönyvkészítéssel kapcsolatos témákat. Ezek a cikkek néha szakmai párbeszédre, vitákra adtak alkalmat, így *Behatárolás és határleírás általános tagosítás esetében* című írására Deák Gyula birtokrendező mérnök reagált a lap hasábjain. A *Nyilvántartási viszonyok, telekkönyvi követelmények* című munkájára dr. Ludinszky Lajos királyi törvényszéki bírósági írást adott ki, ami azt is bizonyítja, hogy a lapot nem csak mérnökök olvasták.⁶² Cikksorozataiban átfogóan foglalkozott az országos kataszteri felméréssel és felhívta a figyelmet a betétszerkesztési eljárás nehézségeire is.⁶³ Nemcsak értékeztetéseket írt, hanem könyvismertetést, recenziót is, 1893-ban Káplány Géza: *Telekkönyv, birtokrendezés,*

telekkönyvi átalakítás, betétszerkesztés című könyvét mutatta be a szakmai közönségnek.⁶⁴ A lapban a szakmai cikkek mellett a kataszteri felméréseket végzők anyagi megbecsültségével kapcsolatos véleményeket is közöltek, tájékoztattak az ezekben az ügyekben tett lépésekről.⁶⁵ Az első cikk megírását ösztönözhetette az állami tisztviselők bérezéséről szóló törvény előkészítését övező légkör is.

A közlönyből értesülünk arról is, hogy Székely milyen szakmai rendezvényeken jelent meg, milyen előadásokat, felolvasásokat tartott. 1901-ben a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet ülésén tartott előadást a tagosítás kérdéséről, majd részt vett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület gyűlésén, ahol szintén a tagosítás volt a téma. A *Kataszteri Közlöny* erről az eseményről részletesen tudósított a 7. és 8. számában.⁶⁶ 1908-ban szintén a fentebb említett egyetemi vándorgyűlésén vett részt, ahol felolvasta a *Magyar birtokviszonyok és birtokrendezések a múltban s jelenben* című értékeztetését, amelyben az úrbérrendezés előtti és utáni időkre bontva vizsgálta a tárgyat.⁶⁷ 1910-ben jelen volt az Országos Kataszteri Felmérési Tisztviselők szakosztályának ülésén.⁶⁸ 1911-ben pedig a debreceni Városháza közgyűlési termében tartott előadást *A kataszteri felmérési munkálatok jelentősége és telekkönyvi betétek szerkesztésére való felhasználása* címmel, a város felmérése kapcsán.⁶⁹

60 Lapunk ügye. *KK*, 3. (1895) 12:2–3.

61 Az erdélyrészi birtokrendezés. *KK*, 2. (1893) 2:1–2.; *Az erdélyi birtokrendezés története és fejlődése*. *KK*, 6. (1898) 1:3–7., 2:21–29., 3:69–77., 4:93–99.; *A zágoni közhelyek arányosítása és felosztása*. *KK*, 17. (1908) 12:258–268.; 18. (1909) 1:9–19., 2:33–46.

62 *Behatárolás és határleírás általános tagosítás esetében*. *KK*, 5. (1896) 4:89–96.; DEÁK GYULA: *Válasz Székely Ferencz hitelesítő kataszteri mérnök cikkére*. *KK*, 5. (1896) 7:169–178; *Nyilvántartási viszonyok, telekkönyvi követelmények*. *KK*, 2. (1893) 2:7–8., 3:1–4., 5:6–7., 6:5–6., 6:5–6., 8:1–3., 10:7–9.; LUDINSZKY LAJOS: *Telekkönyv és kataszter közötti összhang*. *KK*, 2. (1893) 11:7–9.

63 A magyar országos kataszteri felmérés. *KK*, 2. (1893) 11:9–10., 12:8–9.; 3. (1894) 1:9–11., 5:9–10.; *Dologi nehézségek a betétszerkesztési eljárás során*. *KK*, 3. (1894) 8:7–9., 9:10–11., 10:10–11., 12:9–11., 4. (1895) 1:8–10.

64 *Könyvismertetés*. *KK*, 2. (1893) 7:3–5.

65 *A mi mozgalmunk*. *KK*, 1. (1892) 3:21–22.; *Az 1892:XXIV. t.-cz. életbelépte*. *KK*, 3. (1894) 5:1–2.; *Akczióknak kérdéséhez*. *KK*, 4. (1895) 4:1–2.; *Akczió után*. *KK*, 4. (1895) 5:11–12.

66 *A magyar mérnök- és építész egyetemi*. *KK*, 10. (1901) 4:82.

67 *Magyar birtokviszonyok és birtokrendezések a múltban s jelenben*. *KK*, 17. (1908) 11:225–245.

68 *Tisztviselői mozgalmak*. *KK*, 19. (1910) 1:21.

69 *Felolvasás Debreczenben*. *KK*, 20. (1911) 1:43.; *Felolvasás Debreczenben*. *KK*, 20. (1911) 2:93.

Debrecen társadalmi életében

Székely két területen volt aktív a város közéletében, egyrészt a székelyekkel kapcsolatos társadalmi munkában, másrészt vallási téren. A „székely akció” keretében, 1902. június 15-én alakult meg a Székely Társaság Debrecenben, létrejöttében nagy szerepet játszott az ugyanazon év februárjában tartott „székely írók napja”.⁷⁰ Székely Ferenc alapító tagja és 17 éven át alelnöke volt az egyesületnek.

A társaság működésének első 17 évről nem maradt fenn iratanyag, csak az 1919 és 1926 közötti jegyzőkönyvek állnak rendelkezésünkre, így nem tudjuk ezek alapján rekonstruálni Székely tevékenységét.⁷¹ Ablonczy Balázs szerint a „nemzeti, a gazdasági, a kulturális és a szociális szempontok összefonódását jól illusztrálta” a társaság programja. Legfőbb törekvésük a székely nép fennmaradásának támogatása volt. Fontos szerepet szántak Székelyföld iparának, természeti kincseinek, fürdőinek propagálására, a háziipari cikkek megismertetésére, iparostanulók támogatására, céljuk volt továbbá a székelyek és az erdélyi származású magyarok anyagi és erkölcsi támogatása is.⁷² Így már megalakulásuk évében karácsonyi bazárt tartottak, székelyföldi ipari termékeket árusítva és népszerűsítve, ennek érdekében felhívást tettek közzé termékek beküldésére.⁷³ 1908-ban Székelyudvarhelyen részt vettek a Székely Szövetség kongresszusán, amelyen

■ A Menekültügyi Kirendeltség egykori épülete (Simonffy u. 1.) napjainkban, ahol a Székely Társaság gyakran tartotta üléseit (a szerző felvétele)

Székely Ferencet alelnökké választották, alelnöktársai Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen éltek.⁷⁴ Az ülésen Székely előterjesztette meghívását, hogy a következő évben Debrecenben tartsák meg a kongresszust, az eseményre június elsején került sor.⁷⁵ A debreceni egyesület 1912-ben már tízéves jubileumát ünnepelhetette, ez alkalommal több magyar és székely lap is megemlékezett róluk, amelyekben leginkább a szegény székely ifjak iskoláztatását, iparosokká való taníttatását emelték ki, méltatták az egyesület

70 A „székely akcióról” és a Székely Társaságokról: BALATON PETRA: A székely társadalom önszerveződése: a Székely Társaságok (I.). Törekvések Székelyföld felzárkóztatására a 20. század elején. *Korunk*, III. folyam, 21. (2010) 1:78–84.; BALATON PETRA: A székely társadalom önszerveződése: a Székely Társaságok (II.) Törekvések Székelyföld felzárkóztatására a 20. század elején. *Korunk*, III. folyam 21. (2010) 2:71–77. Illetőleg Balaton Petra további munkái.

71 MNL HBVL, X 83. 1 k.; Lemondása: 1. k. 1.

72 ABLONCZY BALÁZS: „Székely fiúk”. Az Erdély-kultusz magyarországi hálózata, 1920–1970. Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások. Szerk.: BIRÓ ANNAMÁRIA – BOKA LÁSZLÓ. Bp.–Nagyvárad, 2021. 223.; *Emlékfüzet a Debreceni Székely Társaság megalapításának 20 éves évfordulójára, 1902–1922*. Debrecen, 1922. 4–6.; *Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1911. évi augusztus hó 22-én Tordán a városi Vigadó Dísztermében Deák Lajos kir. tanácsos, elnök vezetésével tartott VI-ik rendes közgyűléséről*. Marosvásárhely, 1912. 31.; KEREPESZKI RÓBERT: Darkó Jenő és Erdély. DARKÓ JENŐ: *Népességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2010. 118. (= KEREPESZKI, 2010).

73 Székely-Társaságok. *Székely Nemzet*, 20. (1902) 118. (aug. 6.).

74 A székely kongresszus. *Pesti Hírlap*, 30. (1908) 203:6. (aug. 25.); A résztvevőkről és az eseményről bővebben: Kik mennek a Székely Szövetség közgyűlésére? *Székely Ellenzék*, 11. (1908) 163:2. (aug. 11.); A Székely Szövetség nagygyűlése, I. *Székely Ellenzék*, 11. (1908) 170:1–2. (aug. 27.); A Székely Szövetség nagygyűlése, II. *Székely Ellenzék*, 11. (1908) 171:1–2. (aug. 28.).

75 A debreceni székely kongresszus. *Pesti Hírlap*, 31. (1909) 129:5. (jún. 2.); A debreceni székely kongresszus. *Székely Nép*, 27. (1909) 59. (jún. 3.).

vezetését, Székely munkabírását.⁷⁶ 1919. február 16-án idős korára hivatkozva lemondott a társaság alelnöki tisztségéről, amit a közgyűlésen részt vevők elfogadtak, megköszönték addigi munkáját, tiszteletük és köszönetük jeléül díszelnöknek nevezték ki.⁷⁷ Ekkor választották meg az egyesület elnökévé dr. Darkó Jenőt.⁷⁸

Azonban az üléseken továbbra is részt vett, az 1921. június 25-i ülésen kezdeményezte, hogy méltóképpen ünnepeljék meg a következő évben a megalakulásuk 20. évfordulóját. Pár nappal később a főtitkár lemondása miatt felkérték, hogy a jegyzőkkel együtt lássa el ezt a feladatot a következő évi tisztújításig, a felkérést elfogadta.⁷⁹ A felesége halálakor az egyesület jegyzőkönyvben örököltette meg a részvétikívásukat, a társaság tagjai a temetésen jelen voltak és koszorút helyeztek el a sírra. Özvegyként tett adakozásain túl a társaság részére ekkor felajánlotta Kossuth Lajos *Törvényhatósági Tudósítások* című munkáját és Werbőczy István *Hármaskönyvét*, emellett pénzt is adományozott.⁸⁰ Az egyesület fennállásának 20. évfordulójára egy emlékfüzetet adtak ki, emellett Székely javaslatának megfelelően ünnepséget tartottak november 19-én, amelyet összekapcsoltak a Petőfi Sándor születésének 100. évfordulójáról való megemlékezéssel.

A programban szerepeltek különböző előadások, versek, szavalatok, természetesen Petőfitől is, beszámoltak az egyesület addigi tevékenységéről is. Az esemény helyszíne, mint ahogy a közgyűlések többségéé, a Menekültügyi Kirendeltség volt a Simonffy u. 1. szám alatt.⁸¹ Év végén az egyesület jegyzőkönyvében a 70 éves Székely Ferencnek szóló jókívánságaikat rögzítették.⁸² A következő év elején a közgyűlésen az általa felolvasott tagajánlások között szerepelt öccse, János is, akit ezúttal a tagjaik sorába fogadtak, később részt is vett az üléseken. Két hónappal később Székely temetésén jelen voltak és koszorút helyeztek el a sírjára.⁸³

A székelység támogatása mellett unitáriusként támogatta a helyi egyház létrejöttét. 1921. advent első vasárnapján, amint az 1927. évi unitárius esperesi jelentésben olvasható, az egyház első gondnoka lett. 1928. június 7-én, amikor felszentelték az új templomot, az ünnepség végeztével a temetőben megkoszorúzták többek között Székely Ferenc sírját is. Nem feledkeztek meg róla és a templom területét adományozó Szabó házaspárról sem a templom fennállásának 50. évfordulóján, amikor ismét megkoszorúzták a sírját.⁸⁴ Ezt követően azonban szinte feledésbe merült a neve, emléket nem őrzi semmi sem.

76 Jubilál a debreceni Székely Társaság. *Székely Napló*, 42. (1912) 54:2. (ápr. 13.); A debreceni Székely Társaság tíz éves jubileuma. *Székely Napló*, 42. (1912) 80:1–2. (jún. 1.); Kulturünnep Debreczenben. *Az Ujság*, 10. (1912) 132:23. (jún. 4.);

77 MNL HBVL, X 83. 1. k. 1.

78 Darkó Jenőről és a Székely Társaságról bővebben: KEREPESZKI, 2010. 118–124. A Társaság egyike volt azon irredenta szervezeteknek, amelyek a trianoni béke ellenes propagandát terjesztették.

79 MNL HBVL, X 83. 1. k. 97–98. (kezdeményezése); 100–101. (főtitkári kinevezése).

80 MNL HBVL, X 83. 1. k. 120–121.

81 A Székely-Társaság Petőfi ünnepe. *Egyetértés*, 4. (1922) 267:2. (nov. 11.); Székelyek napja Debreczenben. *Egyetértés*, 4. (1922) 275:2. (nov. 21.); A Debreceni Székely-Társaság husz éves jubileuma. *Szózat*, 4. (1922) 267:5. (nov. 21.).

82 MNL HBVL, X 83. 1. k. 134–135.

83 MNL HBVL, X 83. 1. k. 146–147. (tagajánlás), 159. (Székely halála).

84 Egyházköri közgyűlés. *Unitárius Értesítő*, 7. (1928) 6:6–7.; Debreceni templomunk ötven éves. *Unitárius Élet*, 32. (1978) 4:4. A templom felszereléséhez testvére, János is hozzájárult, hét darab úrasztali és szószéki terítővel. Jelentés a debreceni unitárius Imaház építéséről és felszenteléséről. *Unitárius Értesítő*, 7. (1928) 10:6.

KISS MÁRTON

*A pécsi felmérési felügyelőség működése az első világháború után (1918–1921)**

A pécsi felmérési felügyelőség megtelepedése (1876–1918)

A kataszteri szervezet történetében meghatározó jelentőségű volt a hivatalok megtelepedésének ideje. Pécssett 1859-től az egyik aligazgatósági központ, 1863–1864-ben a téli központ, majd az 1. és 4. felmérési felügyelőség működött. A kiegyezés (1867) után egyszerre volt jelen a városban a helyszínelési, majd a kataszteri felmérési felügyelőség szervezete.

Állandó épülettel sokáig nem rendelkezett a hivatal, mindig bérleményekben működött. A korszakban történt meg az első nagyobb költözés, amikor a hivatal a Ferencesek utcája 37-ből az Anna utca 20–22-be tette át székhelyét.¹ A kezdeti időszak Skála Vencel nevéhez kötődött, akit Berczeli István és Ruttkai (Ritschel) Vilmos követett a vezetői pozícióban.²

Az első világháború idején többen is bevonultak a pécsi felügyelőségből. A háború első évében az országos felmérési állomány csaknem 50%-a (365 fő) volt hadban.³ Egy 1915-ben készült lista szerint 13 fő teljesített szolgálatot, köztük a felmérés felügyelője, Ruttkai Vilmos is.⁴ Egyes számítások szerint a háborúban a mérnök-tisztviselők 64%-a vett részt, akik közül többen az újonnan kialakuló harcfrontok térképezésével és háromszögelésével foglalkoztak.⁵

Az első világháborúban elszenvedett ve-

reséget politikai változások (forradalmak, új államhatárok) követték. Pécs számára a trianoni békeszerződés kedvezően alakult, mivel az kimondta, hogy a város Magyarországhoz tartozik. A döntés elméletileg megszüntette az 1918-ban kezdődő szerb-antant megszállást, noha történtek arra kísérletek, hogy ez az állapot tartóssá váljon. A felszabadulást végül Horthy Miklós Nemzeti Hadseregének 1921. évi bevonulása zárta le, amely után Pécs visszatérhetett az országhoz.⁶

A városban található hivatalok és szervezetek működése ekkoriban számos nehézséggel szembesült. Az itt állomásozó szerb katonaság jelenlétében kellett végezniük hivatali munkájukat úgy, hogy korábbi közigazgatási feladatukat

■ Szerb katonaság sorakozik díszszemlére Pécssett, a Kardos Kálmán (ma Janus Pannonius) utcában (Janus Pannonius Múzeum, HTO HT. 745.)

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 KISS MÁRTON: A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században. *Catastrum*, 8. (2021) 2:15–22.

2 KISS MÁRTON: A kataszter mint a gavallérélet harmadik stációja. A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adattára (1884–1918). *Catastrum*, 8. (2021) 3:21–34.

3 ZÁVOCZKI ADRIENN: Kataszteri mérnökök az I. világháborúban: Kollányi Boldizsár. *Catastrum*, 2. (2015) 2:31–37.

4 A hadbavonult felmérési tisztviselők. *Kataszteri Közlöny*, 24. (1915) 7–8:146–147.

5 ANTALFFY ANDOR: A magyar állami földmérés. *Térképészeti Közlöny*, 3. (1934) 1–2:9–51 (= ANTALFFY, 1934).

6 A felszabadulás rövid leírása: *Pécs-Baranya: 1918–1928*. Pécs, [1929]. 120–126.

nem láthatták el teljes mértékben. Nem véletlen, hogy többen a menekülést választották és – igazoltan vagy anélkül – eltűntek a városból.⁷ A szakirodalmi vélemények mellett érdemes egy pillantást vetnünk arra, milyen módon funkcionált ekkor a városban a felmérési felügyelőség.

A politikai átalakulások hatása a kataszteri szervezetre

A kataszteri szervezet átalakításának és fejlesztésének igénye korábban is komolyan foglalkoztatta a munkatársakat. A Pénzügyminisztériumhoz tartozó hivatal egy főosztály irányította a korszakban, többnyire a földadóval és földadó-nyilvántartással közös szervezetben. A megnövekvő feladatok, valamint a feladatok sokrétősége miatt szerették volna, ha a kataszteri felmérés külön főosztállyá szerveződik, azonban ez sokáig nem teljesülhetett. 1918 politikai változásai alkalmat teremtettek a korábbi reformintézkedések újragondolására és esetleges bevezetésére. Ebben nagy szerepet kapott Antalffy Andor, aki már 1912-ben és 1917-ben is sikraszállt az önálló kataszteri főosztályért. A Népköztársaság idején, 1918 novemberében lehetőséget kapott javaslatának beterjesztésére, amely értő fülekre talált. Ennek keretében az év végén Antalffyt az „állami földmérési igazgatóság földmérési igazgatójának” nevezték ki.⁸

1919. január 18-án elrendelték, hogy az „országos kataszteri felmérés” helyett az „állami földmérés” elnevezést alkalmazzák. A központi hivatal elnevezése „állami földmérési igazgatóság” lett az addigi XVIII. ügyosztály megszüntetése után. A felmérési felügyelőségek ennek

keretében az addigi sorszámukat megtartva az „állami földmérési felügyelőség” nevet vették fel. A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság felszámolása után az új törvényhozás érvénytelennek mondta ki a korábbi elnevezéseket, ugyanakkor fenntartotta azokat jogbiztosság esetén. A pénzügyminiszter 1920-ban kiadott egyik rendeletében fenntartotta a kataszteri szervezetre vonatkozó új elnevezéseket, kivételt képzett ez alól az „igazgatóság” név és az igazgató pozíciója, amelyek ezzel az intézkedéssel megszűntek.⁹

A trianoni békeszerződés (1920) utáni új független magyar állam komoly kihívásokkal szembesült a kataszteri kérdésekben is. A korábban itt működő 24 földmérési és földnyilvántartási felügyelőségből 9 maradt (Budapest /2/, Eger, Debrecen, Győr, Pápa, Pécs, Szeged és Szombathely), az országon belüli 4 térképtárból pedig csak egy (Budapest).¹⁰ A térképanyagok mellett számos olyan szakember is a határon túlra került, aki komoly szerepet játszott a szakmai életben. Pótlásukat immáron az új országhatáron belül kellett végrehajtani, amely a megnövekvő feladatok miatt sem volt egyszerű.¹¹

Pécs városa a háború után (1918–1921)

A Károlyi-kormányzat és a keleti antant-hadsereg vezetője 1918. november 13-án aláírták a belgrádi katonai konvenciót, amely a Beszterce–Maros–Szabadka–Baja–Pécs vonal mentén húzta meg a két állam közötti demarkációs vonalat. A területeket nyolc napon belül ki kellett üríteni, míg a közigazgatás elméletileg magyar kézben maradt volna.¹² A szerb csapatok nem sokat vártak a végrehajtással, és november 19-ig

7 Erre példa Csigó Lajos, aki 1918. évi kinevezését követően szabadságolását kérte, majd 1919 végén tért vissza a városba. KISS MÁRTON: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja. *Catastrum*, 7. (2020) 4:33–40.

8 REISZ T. CSABA: Az Állami Földmérési Igazgatóság (1919–1920). *Catastrum*, 6. (2019) 1:25–35. (= REISZ, 2019).

9 RAUM FRIGYES: A magyar kataszteri felmérés szervezetének kialakulása. *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 38. (1986) 1:46–51., REISZ, 2019. 30.

10 Az Állami földmérés 1921/1922. évi költségvetésének indoklásában szereplő adatok szerint 31 szervezeti egységgel számoltak (ebben négy földmérési térképtár), a békekötés után ez a szám 11-re (köztük egy térképtárra) csökkent. *A magyar állam költségvetése az 1921/22. számadási évre*. Bp., 1921. 106–107. A különbség abban állt, hogy négy térképtár az anyaországban, egy a társországban (Horvátországban) volt. HALÁSZ PÉTER: Az első Magyar Tanácsköztársaság. *GK*, 21. (1969) 1:1–2.

11 SZÉKELY DOMOKOS: Politika a magyar Állami Földmérésben, avagy Állami Földmérés a magyar politikában, I. *GK*, 68. (2016) 11–12:20–25. ANTALFFY, 1934. 41.

12 HORNYÁK ÁRPÁD: A belgrádi konvenció. *Világtörténet*, 22. (2000) 2:74–84.

■ Baranya vármegye közigazgatási helyzete 1918 után (MNL BaVL, XV.3. Baranya megye térképeinek gyűjteménye)

elfoglalták a vármegye jelentős részét, csak 55 település maradt a meg nem szállt területén. 1919. február 3-tól a megye ideiglenes székhelye Sásd lett.¹³

Az új Károlyi-kormányzat képviselői elfoglalhatták új helyüket, azonban egyre több összetűzésük akadt a bevonuló szerbekkel. A területet hivatalosan „antant–szerb” megszálló csapatok foglalták el, azonban a közvélemény legtöbbször csak a szerbekre utalt, ami később félreértésekhez vezetett. A helyi lakosság igyekezett jó kapcsolatot fenntartani az ide érkező

szerb vezetőkkel, ugyanakkor a katonasággal és egyéb fegyveres alakulatokkal szemben gyűltek a panaszok.¹⁴

Az érezhető feszültség tovább nőtt, amikor a Délvidék elcsatolásáról érkeztek a hírek. A területért vívott magyar–szerb vetélkedés – amely időközben a horvátok bevonásával háromoldalúvá szélesedett – következő állomása az 1918. november 25-én tartott gyűlés volt, ahol Baranya–Bácska–Bánát nemzeti tanácsainak küldöttei kimondták csatlakozásukat a Szerb Királysághoz. Ennek végrehajtására hozták létre

13 SZÜTS EMIL: Adatok a megszállt Baranya–Pécs közigazgatásának helyzetéhez és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről (1918–1920). *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1982.* Pécs, 1983. 191–212. (= SZÜTS, 1983).

14 SZÜTS, 1983. 191.

a „Bánát, Bácska és Baranya Nemzeti Igazgatóságát” (Narodna uprava), amely később fontos szerepet játszott a pécsi közigazgatás átalakításában is.¹⁵

Erre válaszként a Pécsi Nemzeti Tanács kezdeményezésére a városi hatóságok, vallási felekezetek és társadalmi szervezetek közösen egy „népkiáltványt” fogalmaztak meg. Ebben kifejtették ragaszkodásukat a magyar államhoz, nemzetiségükhöz és nyelvükhöz. Ugyanebben az időben hasonló tartalmú nyilatkozatok születtek a vármegye különböző községeiben. A pécsi kiáltvány szövegét a szerb hatóság provokációnak minősítette és a mozgalom több vezetőjét letartóztatta.¹⁶

A polgári közigazgatás és a katonaság egymás mellett élése során fennálló „kettős uralom” állapota tovább bonyolódott. 1919. január 28-án az újvidéki Nemzeti Igazgatóság által kinevezett kormánybiztos-főispán, Vladislav Pandurović katonai karhatalom segítségével eltávolította Oberhammer Antalt, Pécs város főispáni tennők ellátásával megbízott kormánybiztosát. A tiltakozó Nendtvich Andor polgármestert ekkor letartóztatták és a demarkációs vonalon túlra szállították. Két hónappal később – a helyi sztrájkok és a gazdasági nehézségek miatt enyhébb politikára váltó szerbek – visszaengedték Pécsre a korábbi pozíciójába.¹⁷

A pécsi események irányítását ekkor az itt állomásozó szerb csapatok és a belgrádi kinevezettek vették kezükbe. A Tanácsköztársaság márciusi kikiáltása újabb nehézséget jelentett a közigazgatási állapotokat illetően, egy újabb

hivatali szervezettel terhelve meg a rendszert. A felmérési felügyelőség először a Magyar Népköztársaság Pénzügyminisztériumához, majd a Tanácsköztársaság Pénzügyi Népbiztosságához tartozott. Pécsen ugyanakkor ezek az intézkedések nem vagy csak igen lassan mehettek végbe a megszállás miatt.

A trianoni békekötés (1920) Pécs városát és az ország déli részét – a belgrádi konvencióban még elszakított területek nagyobb felét – Magyarországnak ítélte.¹⁸ A Magyar Nemzetgyűlés 1921. július 26-án cikkelyezte be a békét, amely szerint a szerbeknek ki kellett volna üríteniük a megszállásuk alatt tartott területeket. Ez ellen a területen berendezkedő szerbek és a pécsi helyi szocialista kormányzat is tiltakozott, és megpróbálták jogi alapot teremteni hatalmuk további fenntartására. Linder Béla népgyűlést hívott össze, amelyen kikiáltották a „Baranya-bajai Szerb–Magyar Köztársaságot”. A vezetéssel megbízott direktórium élén Dobrovits Péter (Petar Dobrović) festőművész állt. Az állam célja a Nemzeti Hadsereg bevonulásának megakadályozása lett volna.¹⁹ Területe 5677 km² volt, legnagyobb részét Baranya vármegyében, valamint Bács-Bodrog északi területén, kisebb részét Somogy és Tolna vármegyében. Törekvéseiket nem koronázta siker az antant erőteljes fellépése miatt, ezért a szerbek és az őket támogató helyi polgárok megkezdték a terület kiürítését. A Nemzeti Hadsereg így 1921. augusztus 22. és 28. között birtokba vehette ezt a területet, és Pécs felszabadulása befejeződött.²⁰

15 HORNYÁK ÁRPÁD: A Délvidék délszláv birtokba vétele, 1918–1920. *A pécsi ruszisztika szolgálatában: Bebesi György 60 éves.* BENE KRISZTIÁN – HUSZÁR MIHÁLY – KOLONTÁRI ATTILA. Pécs, 2018. 246–254.

16 GYÁNTI ISTVÁN: „Magyarok voltunk, magyarok vagyunk...” Néphatározat Pécsen, 1918. december 3-án. *Pécs–Baranya Évszázadai 1.* Szerk.: PILKHOFER MÓNICA – WÉBER ADRIENN. Pécs, 2022. 57–67.

17 NAGY IMRE GÁBOR: *Pécs polgármesterei (1875–1940)*. Pécs, 2021. 248–254.

18 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlóven Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=92100033.tv> (elérés ideje: 2023. január 26.).

19 BOTLIK JÓZSEF: A nemzeti önfeladás politikája: a Károlyi-kormány pacifizmusának csődje 1918. november–decemberében. *Valóság*, 51. (2008) 10:34–62, VARGHA DEZSŐ: Esztergár Lajos életútja. *Pécsi Szemle*, 5. (2002) 4:64–70., HORNYÁK ÁRPÁD: „Baranya–Bajai Szerb Magyar Köztársaság”. *Pécs Lexikon*. Főszerk.: ROMVÁRY FERENC. Pécs, 2010. I. 77–78.

20 BOTLIK JÓZSEF: Szövetséges társállamból területkövetelő szomszéd. Ausztria és Nyugat-Magyarország (Westungarn) 1918–1919-ben. I. rész. *Vasi Szemle*, 61. (2007) 1:24–42., DOMONKOS LÁSZLÓ: *Forognak a kerekek*. Bp., 1999.

A pécsi (11.) felmérési felügyelőség a háború után (1918–1921)

Egy politikailag mozgalmas és közigazgatási szempontból is igencsak kaotikus helyzetben nagy kihívás megrajzolni egy szakigazgatási szerv történetét. Ebben nagy segítségünkre lehetnek a ránk maradt iktatókönyvek, amelyek – a tényleges iratanyag hiánya miatt – a szervezeti élet egyik fő forrását jelentik. A fennmaradt kötetben végigkövethetjük a szervezet működését ebben a kritikus időszakban.²¹

Az iktatókönyvek szerint a munka legnagyobb részét az illetékességbe tartozó települések felmérései tették ki. 1918-ban 2489, 1919-

■ A pécsi felmérési felügyelőség iktatókönyvének borítója (MNL BaVL, VI. 181. b. 1918–1919/I.)

ben 1057, 1920-ban 715, 1921-ben pedig 1478 beadványt regisztráltak az iktatókönyvekben.²²

1919 az iktatókönyvek szerint

A hivatal működése az iktatókönyv szerint minimálisra csökkent a korábbi évekhez képest. A beadványok számának alakulása arra is rámutat, hogy a felügyelőség a megszokott illetékességéből kapott különböző iratokat, így Baranya és Tolna vármegyéek kataszteri anyagai érkeztek ide. Ez azért különleges, mivel Baranya megye jó része – Péccsel együtt – antant-szerb katonai megszállás alatt állt, viszont a munkáját így is folytatni tudta.

Tolna vármegyéből a bonyhádi, a dombóvári, a paksi, a szekszárdi és a tamási telekkönyvi hatóságtól érkeztek beadványok, kiegészülve egyéb betétszerkesztési és pénzügyigazgatósággal kapcsolatos ügyekkel (összesen 66). Baranya vármegyei telekkönyvi hatóságoktól több beadvány érkezett (743), ami egy közigazgatási tekintetben szétszakadt vármegye esetében jelentős szám. A hivatali élettel kapcsolatos beadványok száma a forgalom 10%-át tette ki, ezekben végigkövethetjük a magyar állami hivatalváltásokat is. A hivatkozásoknál ugyanakkor előfordul, hogy mire egyes beadványok beérkeztek a hivatalhoz, a küldő szervezet már nem létezett. Erre példa a Magyar Népköztársaság Pénzügyminisztériumától érkezett levél, amely szinte egyszerre érkezett be a Magyar Tanácsköztársaság Pénzügyi Népbiztosságának utasításával. A Tanácsköztársaság budapesti leváltása után az iktatókönyv következetesen a Pénzügyminisztérium (P. Ü. M.) elnevezést használja a rendeletek érkeztetésekor.

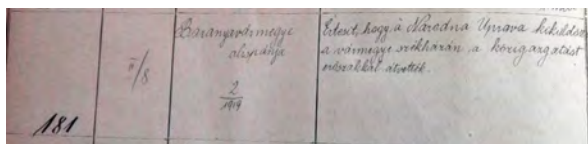
Az év legjelentősebb eseménye azonban a szerb hatóság beavatkozása volt a hivatal működésébe. Február 8-án a vármegyei alispán beadványt intézett a hivatalhoz, miszerint a „Narodna Uprava kiküldöttei a vármegyei székházán a közigazgatást erőszakkal átvették”.²³

Június 5–6-ai bejegyzések utalnak a sajtóban

21 KISS MÁRTON: A Pécsi Felmérési Felügyelőség ügyvitele a 19–20. század fordulóján. *Catastrum*, 8. (2021) 1:37–45.

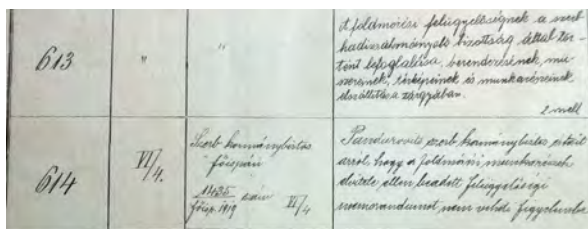
22 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Baranya Vármegyei Levéltára (= BaVL), VI.181.b. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség (1851–1867: Pécsi Felmérési Felügyelőség, 1945-től: Állami Földmérés 11. számú Felügyelősége) iratai. B. Szervezeti iratok, 1. Ügyviteli iratok, Iktatókönyv, (= VI.1181.b. *Iktatókönyv*) 1918–1919/I., 1919/II.–1921.

23 MNL BaVL, VI.181.b. Iktatókönyv, 1918–1919/I. 1919. 181. bejegyzés (febr. 8.).

■ A felügyelőség iktatókönyvének közlése a hatalomátvételtől (MNL BaVL, VI. 181. b. 1918–1919/I.)

megjelent hírre, amely szerint a hivatal megszüntette működését.²⁴ Az iktatókönyv szerint a szerb hadizsákmányoló bizottság lefoglalta a pécsi 11. felmérési felügyelőség berendezését és térképeit, gondoskodva az elszállításról is („A földmérési felügyelőség a szerb hadizsákmányoló bizottság által történt lefoglalása, berendezéseinek, műszereinek, térképeinek és munkarészeinek elszállítása tárgyában”). Ez ellen a felügyelőség panasszal élt, amelyet Pandurović elutasított.²⁵ Az elvitelre vonatkozó bejegyzés az iktatókönyv szerint májusban kelt, azonban az adott oldalon szereplő dátumok arra utalnak, hogy az adminisztrációt nyilvántartók is megszenvedték ezt az időszakot. A könyv szerint ugyanis egymás után érkeztek be az elvitelre és az (elutasított) fellebbezésre vonatkozó iratok, míg június 7-én több, a minisztériumból való beadvány érkezett hozzájuk. Az időrend felborult és csak a következő oldalon folytatódott a megfelelő sorrendben.

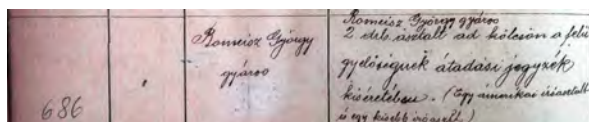

■ A felügyelőség iktatókönyvének bejegyzése a szerb hadizsákmányolásról (MNL BaVL, VI. 181. b. 1918–1919/I.)

Egy későbbi – 1923. évi – kárjegyzék szerint a felmérési felügyelőség csaknem 264 millió jugokorona kárt szenvedett, ebből 260,5 millió vonatkozott Baranya vármegye községeinek,

1 millió Fiume és három alvárosának, 1,5 millió pedig Somogy vármegye néhány községének eredeti térképeire és munkarészeire. A szakhivatalok közül így a felmérési felügyelőség szenvedte a legnagyobb kárt a jelentések szerint.²⁶

A sajtóbeli közlés ellenére azonban az iktatókönyv tanúsága szerint a hivatal folytatta működését. Folyamatosan érkeztek be a korábban elkezdett munkák vázlatai, és további utasításokat is kaptak. A pécsi nemzeti kaszinó házfelügyelője (Vigman Pál) „beadványban” – ebben az esetben nagy valószínűséggel levélben – érdeklődött az általa átadott két kölcsönasztal sorsáról. A hivatal közlése szerint ezt a hivatal épületében állították fel, tehát a szervezeti helyét nem vesztette el.²⁷ Az Emericaneum Internátus vezetője – Komócsy István igazgató – is küldött további asztalt a felügyelőségnek.²⁸ Pechán János július 3-án adott kölcsön egy asztalt és egy széket.²⁹ Romeisz György gyáros további két asztalt – egy „amerikai íróasztalt és egy kisebb íróasztalt” adott kölcsön a felügyelőségnek.³⁰

■ Romeisz György beadványáról kelt iktatókönyvi bejegyzés (MNL BaVL, VI. 181. b. 1918–1919/I.)

1920 eseményei

A felügyelőség 1920-ban is folytatta szűkebb keretek közötti működését. Legfőbb feladatköre Baranya vármegyéhez kötötte (508 beadvánnyal), de továbbra is ellátta feladatait a szomszédos Tolna vármegyében (69 beadvány, köztük Paks és Bonyhád telekkönyvi hatóságával való kapcsolattartás). A hivatali működéssel foglalkozó beadványok között megjelentek az ott dolgozók ügyei (betegség, szabadságot, segélykérve, valamint a minisztérium rendeletei. Ez volt az első alkalom,

24 A felmérési felügyelőség lefoglalása. *Dunántúl*, 9. (1919) 117:5. (jún. 8.).

25 MNL BaVL, VI. 181. b. Iktatókönyv, 1918–1919/I. 1919. 613. bejegyzés (máj. 20.), 614. bejegyzés (jún. 4.).

26 LAKY DEZSŐ: *Csonka-Magyarország megszállásának gazdasági kárai*. Bp., 1923. 457.

27 MNL BaVL, VI. 181. b. Iktatókönyv, 1918–1919/I. 643. bejegyzés, (jún. 22.).

28 MNL BaVL, VI. 181. b. Iktatókönyv, 1918–1919/I. 664. bejegyzés. (1919. júl. 3.), DAMÁSDI ZOLTÁN: Komócsy István (1872–1952). <https://archivum.pecsiagyahazmegye.hu/hirek/szent-hirnokok/600-az-ifjusag-es-az-oktatas-szolgalatban> (elérés ideje: 2023. január 20.).

29 MNL BaVL, VI. 181. b. Iktatókönyv, 1918–1919/I. 665. bejegyzés (1919. júl. 3.).

30 MNL BaVL, VI. 181. b. Iktatókönyv, 1918–1919/I. 686. bejegyzés (1919. júl. 15.).

hogy a megszállással kapcsolatos utasítások érkeztek a hivatalhoz, amelyek tartalma az 1919. évi hadizsákmányolással állt kapcsolatban (*Kimutató a szerb hadizsákmányoló bizottság által 1919. június 6-án elzsákmányolt kincstári tárgyakról*).³¹ Ennek végrehajtása azonban csak a következő évben történhetett meg.

Hiányzik azonban bármiféle utalás az országos politikatörténeti eseményekkel kapcsolatban, így a trianoni békekötés és az új kormányzatok felállításának hivatalos híre sem érkezett meg a hivatalhoz (bár a sajtóból bizonyára értesültek mindenről). 1920-ban a békekötés idején (május 31. és június 4. között) nem volt irat, ezután viszont több – szám szerint 24 – érkezett be a pécsi szervezethez.

Arról, hogy a trianoni békeszerződés Pécsét Magyarország joghatósága alá helyezte vissza, a szerb kormányzat jó ideig nem vett tudomást. Az iktatókönyvekben szereplő beadványok utalnak erre az átmenetiségre, a kevés ügy mellett azok változatossága is visszaesett a korábbiakhoz képest. Ebből kifolyólag nem lett volna meglepetés, ha az idő előrehaladtával a pécsi felmérési felügyelőség is átalakul és valószínűleg új székhely után kellett volna néznie más magyarországi településen.

1921 a felügyelőségnél

Az év a város szempontjából kulcsfontossággal bírt, így vizsgálata különösen indokoltnak tűnik. A magyar politikai és kormányzati átalakulások ugyanis csak féloldalasan jelenhettek meg egy olyan megszállt területen, mint Pécs. A jogi értelemben Magyarországhoz tartozó felügyelőség tovább folytatta tevékenységét a megszállás alatt, viszont nem tudott részt venni tevékenyen az országos szervezet életében. A *Pénzügyi Közlöny*ben található felhívások szerint a Pénzügyminisztérium is sásdi központtal szervezte meg ideiglenesen Baranya vármegye pénzügyigazgatását, a földmérést azonban egyelőre helyben hagyta. Egy bankbetétekkel foglalkozó törvénycikkhez (1921. XV.) kapcsolódó

(1921. évi 55.000. számú) rendelet szerint „nem tekinthető egyelőre Magyarországhoz tartozónak pl. Pécs, Baranya, Baja, noha e területek a Trianonban 1920. évi június 4-én kötött békeszerződés szerint Magyarországhoz tartoznak, hacsak az U. másként nem rendelkezik”.³² Természetesen a rendeletek továbbra is megérkeztek a hivatalhoz, amelyek között egyre több utalt az 1919-ben eltulajdonított felmérési anyagokra. Ezeket mint a „magyar állam tulajdonát” tartották számon, amelyet vissza szerettek volna szerezni a szerb kormányzattól. Az első ilyen tartalmú rendelet „*Szerb hadizsákmányolás folytán keletkezett károkról kimutatók terjesztendő fel a statisztikai hivatalhoz és ügyosztályhoz*” címen már 1920-ban megszületett, de ezt a pécsi hivatal csak 1921. február 4-én kapta kézhez. A felügyelőség erre több választ küldött a minisztériumnak és a statisztikai hivatalnak is.³³

Az év folyamán több hasonló rendeletet kapott kézhez a felügyelőség, mint például „*Az utódállamok birtokában levő, a magyar állam fennhatósága alatt maradt területekre vonatkozó térképek stb. kiadása tárgyában*” címűt áprilisban, valamint egy hónappal később a „*Szerb hadizsákmányolás folytán térképekre vonatkozólag újabb, részletes kimutatók felterjesztendő*” címűt.³⁴ Mivel a hivatal iratanyaga több esetben szenvedett sérülést az idők során, szinte lehetetlen megmondani, hogy a szerb hadizsákmányolás mekkora károkat is okozott valójában. A jelenleg folyó kutatási NKFIH-projekt eddig feltárt baranyai iratrészeiből nem látszik az a hiány, amelyet a szerb zsákmányolás jelentett. Annak pontos mértékét a további kutatásoknak kell tisztázniuk.

A politikai változásokra utaló beadvány nem érkezett a hivatalhoz, azonban az események nyomon követhetőek az iktatókönyvekből. A Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság ideje alatt (1921. augusztus 14–21. között) a hivatal látszólag nem működött. Az augusztus 13-ai bejegyzéseket 23-án folytatták, mintha semmi sem történt volna. Ezzel záródott le az első világháború utáni zűrzavaros időszak a város és a földmérési felügyelőség életében.

31 MNL BaVL, VI.181.b. Iktatókönyv, 1919/II.–1921. 259. bejegyzés (ápr. 10.).

32 Melléklet az 1921. évi 55.000. számú pénzügyministeri korrendelethez. *Pénzügyi Közlöny*, 48. (1921) 16:1217–1338. (jún. 20.).

33 MNL BaVL, VI.181.b. Iktatókönyv, 1919/II.–1921. 253. bejegyzés (febr. 4.). Ebben utal a PM 119.271/1920. rendeletére.

■ A nemzeti hadsereg bevonulása Pécsre, 1921 (Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs)

Nyugtalanság a „forgószél” után

A politikai stabilizálódás folyamatában komoly feladatot jelentett a kataszteri szervezet számára, hogy számításba vegye az új működési területét. Az ország határainak megváltozása mellett a korábbi szervezeteket is át kellett alakítani, így számításba kellett venni a meglévő munkálatok állását. Ezért kötelezték a hivatalokat, hogy készítsenek leltárokat a hozzájuk tartozó településekkel kapcsolatos iratanyagukról.³⁵ Ezt „Az utódállamok birtokában levő, a magyar állam fennhatósága alatt maradt területekre vonatkozó térképek stb. kiadása tárgyában” című rendelettel indították el valamennyi megyére nézve.³⁶ Érdekes, hogy az 1921-ben kiadott rendelet Baranya és Tolna vármegyékben két földmérési felügyelőséget (11. és 22.) jelölt ki az itteni működésre, míg egy évvel később már csak a 11. földmérési felügyelőség maradt itt.

Az országos politikától való „igazolt távollét” ugyanakkor érezte hatását a hivatali kinevezések kapcsán. Erre az ügyre hívta fel a figyelmet Perlaki György, akinek parlamenti interpellációjáról az alábbi tudósítás született: „Perlaki György

a felszabadult területeken lévő állami tisztviselők előléptetése körül történt mellőzések miatt interpellál. Úgy látja, hogy a központból azért mellőztek egyeseket a felszabadult területeken, hogy a saját protezsáltjaikat helyezték el. Így került Baranya élére egy teljesen tájékozatlan tisztviselő. Kéri a sérelem orvoslását, a mellőzöttek előléptetését és a megfelelő rangsorba való helyezését”.³⁷ A vitában több tényező együttállását figyelhetjük meg. Maga Perlaki 1914 és 1918 között a fronton harcolt, majd 1919 februárjától Horthy Nemzeti Hadseregének kötelékébe lépett. Képviselővé választása után többször jelentett a pécsi–baranyai helyzetről. A hivatali (mérnöki) előmenetele ugyanakkor nem történt meg, így 1919 és 1922 között is mérnökként regisztrálták. Valószínűleg úgy vélte, hogy politikai tevékenysége alkalmassá teszi arra, hogy új pozíciót (például főmérnök) kaphasson.³⁸ Megnézve a hivatali rangsort, láthatjuk, hogy a vezetőség élére Ruttkai Vilmos helyett leginkább Pechán János helyettes lett volna a megfelelő választás. Ő a háború ideje alatt szinte egyedül vezette a szervezetet, ezért a bizalom jogosan járt volna neki. A sors különös fintorának tűnik, hogy Ruttkai lemondása (1922) után két évvel Makay Gyula személyében egy olyan ember érkezett a hivatal élére, aki látszólag megtestesíti a Perlaki által leírtakat. A kataszteri hivatal történetével foglalkozók számára ugyanakkor nem újdonság, hogy a felügyelőségek élére gyakran kerülnek tapasztalt, olykor az adott helyhez csak kis mértékben kötődő személyek. Makay pedig korábban számos olyan hivatali pozíciót töltött be, amely alkalmassá tette őt a felügyelőség vezetésére.³⁹

A pécsi felmérési felügyelőség új névvel, de szinte változatlan feladatkörrel kezdett hozzá munkájához az immáron önálló Magyarországon.

34 MNL BaVL, VI.181.b. Iktatókönyv, 1919/II.–1921. 1921. 486. bejegyzés (máj. 21.).

35 Egy korábbi projektben ezeket feltárták és digitálisan elérhetővé tették. A kataszteri és telekkönyvi betétszerkesztési munkálatok állása vármegyékben. MNL Országos Levéltára (= OL), S 92. Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92), No. 8.

36 MNL BaVL, VI.181.b. Iktatókönyv, 1919/II.–1921. 1921. 469. bejegyzés (máj. 17.).

37 Az idemnitás vitája. *Dunántúl*, 12. (1922) 15:1–2. (jan. 19.).

38 Ez csak 1926-ban történt meg, amikor Perlaki a 22. felmérési felügyelőségnél (Budapest) dolgozott. MNL OL, S 92. No. 25/6. Régi szolgálati és minősítési táblázatok, P, Q, R nevének, 140.

39 Makay Gyula műszaki tanácsosként részt vett a magyar–osztrák határszakaszt kijelölő bizottság munkájában. SUBA JÁNOS: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. *Catastrum*, 5. (2018) 2:39–57.

TIMÁR GÁBOR

*A magyar–román politikai határmegállapítás (1921–1923)**Az egymillióstól a kataszteri méretarányig***A szerződés életbe lépéséig**

A trianoni békeszerződés 27. cikkének 3. pontja írja le a szerződés szerinti magyar–román határt. A határleírás a vonal legnagyobb részét úgy írja le, hogy jelöli azokat a falvakat, amelyeket Magyarország tart meg (az új határvonaltól nyugatra esnek), és amelyeket Románia kap (a határvonal keleti oldalán). A határ egy rövid szakaszát, Mezőhegyes–Battonya térségében a régi megyehatáron húzták meg, egy másikat pedig a Maros folyó közepvonalaiban. Ezt a határvonalat a szerződés 29. és 46. cikkei szerint felállítandó határmegállapító bizottságnak kellett a terepen kijelölnie és nagyméretarányú térképpel, valamint szöveges leírással dokumentálnia.

A békeszerződés aláírását megelőzően – elsősorban azért, hogy annak nyilvánvaló igazságtalanságát az antant hatalmak számára, illetve Magyarország számára valamelyest elfogadhatóvá tegye – Millerand francia miniszterelnök egy ún. Kísérőlevelet (Lettre d’Envoi) bocsátott ki, amelynek értelmében a szerződés igazságtalanságait a határmegállapítás fent említett folyamatában javasolja orvosolni.¹ Maga a levél ennek jogi részleteit nem tartalmazta. A Magyarország rovására nagy területeket szerző kisebb antant szövetségesek: Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (ez utóbbira a továbbiakban délszláv államként hivatkozom) képviselői maguk is egy memorandumot adtak ki, amelyben üdvözlik a Kísérőlevél kiadását és jelzik, hogy a határmegállapítás folyamatában ezt ők maguk is további területek megszerzésére kívánják felhasználni.

A békeszerződés aláírásának pillanatában a román hadsereg katonailag uralta a határtérsé-

get. A Tiszántúlnak a Tanácsköztársaság elleni háború, 1919 áprilisa óta tartó román megszállása 1920 áprilisára nagyrészt megszűnt, a román katonaság fokozatosan visszavonult a leendő, akkor még csak vázlatosan ismert és szerződéssel sem megerősített határra, a magyar karhatalom azonban csak katonailag nem értelmezhető erővel jelent itt meg. A román visszavonulás eredményeként egy de facto demarkációs vonal alakult ki, amely a gyakorlatban követte a Romániához, illetve Magyarországhoz kerülő települések közötti közigazgatási határvonalakat, vagyis a kataszteri határokat. Ennek vonala az új határ túlnyomó részén egyértelmű volt. A határ északi részén, a Szamos és a Túr határkeresztezése között azonban a békeszerződés nem adott támpontot néhány település hovatarozásának eldöntéséhez, és a szerződés 1:1 000 000 méretarányú térképmellékletéből sem volt ez egyértelműen levezethető.

A trianoni béke 1920. június 4-i aláírása nem hozott önmagában terepi és jogi változást. A jogi helyzet csak 1921. július végén, a szerződés Magyarország és négy antant főhatalom törvényhozásának ratifikációja, majd a szerződés érvénybe lépése után változott meg. Ettől kezdve Magyarország, Románia és a többi aláíró hatalom között békeállapot lépett érvénybe, és az immár hatályos szerződés értelmében megkezdődhetett a határmegállapítás folyamata.

A határmegállapító bizottságok működése

A határmegállapítás technikai részét az egyes országok közti határvonalakhoz felállított határmegállapító bizottságok (a továbbiakban: HMB) végezték el. Közép-Európában szinte

1 ROMSICS IGNÁC: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2020. 229–232.

minden határvonal új volt, így a Magyarország négy új határszakaszát kijelölő HMB-k működésével szinte azonos időben működött számos más (pl. csehszlovák–román, román–lengyel, osztrák–délszláv stb.) HMB is. Ezek működése felett az ún. Nagykövetek Tanácsa gyakorolta a felügyeletet, amely a Népszövetség Tanácsának tartozott beszámolóval. A Nagykövetek Tanácsának elnöke a mindenkori francia külügyminiszter, tagjai a főhatalmak (Nagy-Britannia, Olaszország és Japán) párizsi nagykövetei voltak. A békefolyamatból kilépett Egyesült Államok nagykövete megfigyelőként részt vehetett az üléseken.

A Nagykövetek Tanácsa 1920. július 22-én, vagyis az első közép-európai (természetesen a trianoni béke életbe lépése előtt még nem a magyar) határmegállapító bizottságok felállásakor kibocsátotta az ún. Általános Utasításokat.² Ezek szabályozták a határmegállapítás folyamatának főbb pontjait; javasolták, hogy az új határok lehetőség szerint a korábbi kataszteri (települési) határokat kövessék, illetve azt is, hogy azoktól milyen esetekben javasolt eltérni (pl. hogy elkerüljék a túlságosan kiugró „félszigeteket”, vagy ha az eltérés helyi gazdasági okokkal megmagyarázható). Előírták a határ megjelölésének és a határvonal dokumentálásának műszaki részleteit is. A számunkra érdekes pont azonban az, hogy míg az Általános Utasítások a HMB-k többségi döntése alapján lehetőséget adtak a szerződéses határvonaltól való eltérésre is, ezek indoklásából kizárták a nemzetiségi, nyelvi és vallási hovatartozásra vonatkozó érveket. Ez nyilvánvaló ellentmondást jelentett a Millerand-féle Kísérőlevél tartalmával, hiszen a Magyarországot ért igazságtalanság lényege nem gazdasági, hanem elsősorban éppen nemzetiségi és nyelvi volt: a határ menti, a maradék országhoz közvetlenül kapcsolódó, azzal egységes teret alkotó, több

mint másfél millió magyar lakosú nyelvi térség elszakítása. Külön érdekesség, hogy az Utasítások kibocsátásakor a Nagykövetek Tanácsának elnöke francia külügyminiszterként a Kísérőlevelet aláíró Alexandre Millerand volt.

Az ellentmondást a trianoni szerződés ratifikációs folyamatának végéhez közeledve a Nagykövetek Tanácsa az ún. Pótutasítások kibocsátásával próbálta feloldani 1921. június 3-án.³ A kizárólag a magyar határokat kialakító HMB-k felé kiküldött rendelkezés részletezte, hogy milyen módon lehet eltérni a szerződésben rögzített határoktól. A megadott eljárás mindazonáltal nem volt egyszerű: ha a szerződéses határtól való eltérés többséget kapott a HMB-ben, akkor azt a Nagykövetek Tanácsa a Népszövetség Tanácsa elé terjesztette, ott azonban olyan, nem szabályozott hivatali labirintusba futhatott ez, amely elutasítás nélkül is „elsüllyesztette” a javaslatokat.⁴ Így előrebocsátjuk, hogy miközben az osztrák és csehszlovák határunkon 1-1 ilyen javaslat népszövetségi döntéssel részben teljesült, a délszláv és a román határra vonatkozó és az illetékes HMB-k előtt többséget kapott javaslatokat – népszövetségi döntés hiányában, a határmegállapítási folyamat mielőbbi lezárása érdekében – a Nagykövetek Tanácsa végül elutasította.

A magyar–román HMB

A magyar–román HMB Párizsban alakult meg a szerződés életbe lépésekor. Elnöke a francia René Romain Marie Robert Meunier (1860–1957) dandártábornok volt, további tagjait a trianoni szerződés 29. és 46. cikke szerint Nagy-Britannia, Olaszország és Japán delegálta (az Egyesült Államok nem ratifikálta a szerződést, így még ha akart volna, sem delegálhattott tagot). A két érintett állam: Magyarország

2 SUBA JÁNOS: *Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között (A határmegállapító bizottságok működése)*. Doktori értekezés (kézirat, 1996), I–IV. kötet (= SUBA, 1996). M.I.5. melléklet.

3 SUBA, 1996. M.I.6. melléklet.

4 A Millerand-féle kísérőlevél vonatkozó része: „Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség Tanácsa felajánlhassa jószolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik Határbizottság kívánatosnak mondja.” ROMSICS, 2020. 232.

és Románia is delegált 1-1 szavazati jogú tagot, így a bizottság 6 fővel állt fel, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött.⁵

Magyarországot kezdetben Dormándy Géza (1882–1950 után) vezérkari ezredes képviselte, ő – feletteseivel egyeztetve – a határmegállapítási folyamat közben, a bizottság működési módszere elleni tiltakozásképp felfüggesztette tevékenységét, majd lemondott, a továbbiakban – kisebb váltások után – sachenfelsi Dietrich Alfréd sorhajókapitány képviselte hazánkat.⁶ A magyar határokon dolgozó HMB-k magyar delegáltjainak munkáját a Határmegállapító Központi Iroda (később Határmegállapító Központ) fogta össze. Tevékenységének legfontosabb része, hogy a magyar biztosoktól folyamatosan gyűjtve a bizottsági tevékenység adatait, ezeket elemezte és a többi biztost tájékoztatta a többi, általuk nem ismert HMB tevékenységéről. A biztosok így saját tevékenységükben felhasználhatták a többi bizottságban felmerült jogi érvrendszert. A román–magyar határon például legalább egy település (Bagamér) Magyarországon maradása valószínűsíthetően egy, a délszláv–magyar HMB-ben használt gyakorlat helyi átültetésével volt elérhető.

A HMB-k tevékenysége két szakaszból állt:

1. A politikai határmegállapítás: annak eldöntése, hogy a szerződésben csak igen vázlatosan rögzített határvonal hol húzódjon a valóságban. Ez maga is két részből állt, annak eldöntéséből, hogy:
 - a) a szerződésben nevesített települések és más tereppontok valóban ahhoz az országhoz kerüljenek, amelyhez az rendelte őket, illetve hová kerüljenek a szerződésben esetlegesen nem említett települések;

b) a települések közti határvonalak pontosan hol húzódnak.

2. A műszaki határmegállapítás: az előző pontban leírt tevékenység eredményeként elkészült határvonal terepi megjelölése, dokumentálása, a határjelek térképi ábrázolása és térképi koordinátainak meghatározása; a határleírás elkészítése. Végeredményben a műszaki határmegállapítás célja olyan adatbázis létrehozása, amelynek felhasználásával a határ a határjelek esetleges sérülése esetén is érdemi vita nélkül rekonstruálható, és a határjelek újra elhelyezhetők.

Kataszteri anyagok felhasználására a határmegállapítás folyamatában az 1. b) és a 2. pontban került sor. A jelen tanulmányban kizárólag az első résszel: a politikai határmegállapítással foglalkozom; így abban az 1. b) pont kataszteri méretarányú és a kataszterhez kapcsolt adatait elemzem, amelyek a HMB által tárgyalt beadványok mellékleteiként jelennek meg az iratanyagban.

A magyar–román HMB iratanyaga a Magyar Nemzeti Levéltárban elérhető, annak logikai felépítését a hivatkozott tanulmányomban leírtam. Itt is megemlítem, hogy négy korabeli határszakaszunk közül a román–magyar HMB tevékenysége a legkevésbé feldolgozott. Az osztrák és a délszláv irányban működő HMB-k tevékenységéről a magyar biztosok jelentése publikus.⁷ A csehszlovák–magyar HMB jegyzőkönyvei a levéltárban egységes szerkezetben elérhetők.⁸ A román határszakaszra vonatkozó hasonló munka vagy előkészített anyag nincs. Annak, aki a bizottság tevékenységére kíváncsi, pillanatnyilag egy forrásmunka érhető el: Mitsunobu Sano (1883–1942) őrnagy, a bizottság japán tagja részletes jelentést adott kormányának, amely a Tri-

5 Részletesen I.: SUBA JÁNOS: Magyarország trianoni határainak kitűzése. *Magyar Rendészet*, 21. (2021) 1:217–231., illetve TIMÁR GÁBOR: Adalékok a magyar–román határmegállapító bizottság tevékenységéhez. *Térkép- és vázlatminták a testület iratanyagából. Catastrum*, 9. (2022) 4:43–54. (= TIMÁR, 2022).

6 A francia nyelvű iratokban következetesen „le Capitaine de Vaisseau Alfred de Dietrich-Sachenfels” néven szerepel.

7 VILLANI FRIGYES: *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról*. Sopron, 1923; VASSEL KÁROLY: *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar–jugoszláv határrendező bizottság által. Vassel Károly m. kir. vezérkari tiszteletbeli ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése*. Szeged, 1922.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 15 Regnicolaris levéltár térképei, VV-4.-3/1–2. Magyarország és Csehszlovákia határa. Vö. TÖRÖK ENIKŐ: *Trianoni határokmányok az MNL Országos Levéltárában. MNL OL, A hét dokumentuma*, 2020. 06. 03. (elérés ideje: 2022. október 10.).

anon 100 projekt keretében kiadott forráskiadványban immár magyar nyelven is elérhető.⁹

A HMB párizsi alakuló ülését követően a jellemzően a határtérségben (Nagyvárad, Debrecen, Arad) megtartott üléseken 1922 áprilisáig tartott a települési szintű határmegállapítás (az előzőleg említett 1. a/ szakasz). A települések hovatartozásának eldöntését követte a tényleges határok meghúzóása (1. b/ szakasz), amely 1923-ig lezajlott. Végül a határkijelölés műszaki munkálatai (2. szakasz) következtek 1925-ig, ez azonban nem igényelt folyamatos bizottsági felügyeletet, és a határ vonalán már semmit nem változtatott.

A Kísérőlevélre hivatkozó határjavaslatok

A bizottság először az érintett feleket kérte fel arra, hogy nyilatkozzanak: javasolják-e a szerződés szerinti határvonal megváltoztatását, vagyis a fent említett, Millerand-féle Kísérőlevél alkalmazását?

Mindkét fél betérjesztett ilyen irányú javaslatot 1921. szeptember 7-i dátummal. Ezek közül a román javaslat szövegszerűen ismert: Magyarcsanád, Kétegyháza, Méhkerék, Szakál (ma Körösszakál), Körösszegapáti, Bedő, Pocsaj, Nagyléta, Kakad (ma Kokad), Nyírábrány, Álmosd, Bagamér, Vállaj, Ura és Csengerújfalú települések, Nagylak Magyarországnak ítélt külterülete és vasútállomása, illetve néhány külterület átadását kérte. A hozzáfűzött indoklás szerint a kért falvak egy része román lakosságú, a határ központi részén, Nagyléta–Nyírábrány között pedig a Nagyvárad–Szatmárnémeti vasútvonal „biztonsági zónájára” hivatkozva kértek területeket. A magyar javaslatnak jelenleg csak térképvázlati, illetve térképes formája ismert. A magyar biztos a Kísérőlevélre hivatkozva a határvonal jelentős módosítá-

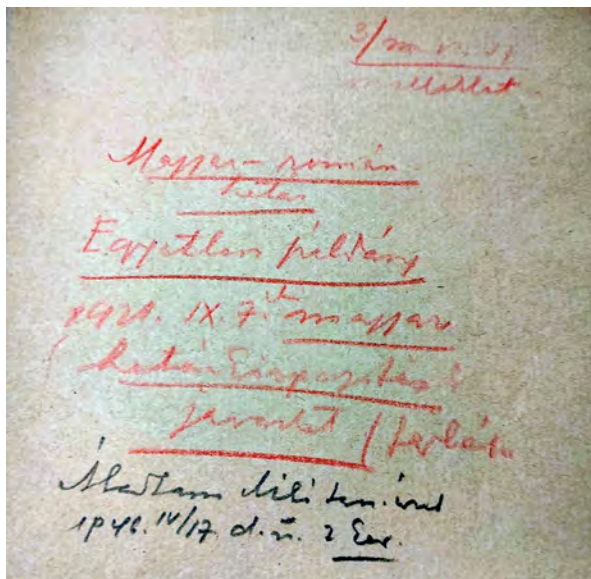

■ A magyar delegáció által a HMB 1921. szeptember 7-i ülésére betérjesztett, a Millerand-féle kísérőlevél szerinti határjavaslat, az „igazságtalanságok korrigálására” (MNL OL, K 51. HAT-1921/478.)

sára tett javaslatot, amelynek vonala eszerint a trianoni határtól 10-50 kilométerre keletre húzódott volna, magyar területen hagyva Zilahot, Szatmárnémetit, Nagykarolyt, Margitát, Szilágyosomlyót, Nagyváradot, Nagyszalontát, Aradot is.¹⁰ Bár erre vonatkozóan nincs forrásom, valószínűsíthető, hogy ez a Határmegállapító Központban javasolt egységes stratégia része volt: Tanczos Gábor altábornagy, a magyar–csehszlovák HMB tagja egy hasonlóan

9 *Trianon és a magyar diplomácia. Magyar vonatkozású japán diplomáciai dokumentumok, 1914–1923.* Szerk.: UMEMURA, YUKO – WINTERMANTEL PÉTER. Bp., 2021 (= UMEMURA–WINTERMANTEL, 2021). 115–139.

10 Bár annak vonala térképi formában egyelőre nem ismert, ez a javaslat meglehetősen hasonlít az 1920. tavaszi magyar–francia tárgyalásokon a magyarországi francia ipari, kereskedelmi és közlekedési koncesszióért kért határmódosítás vonalára. Elképzelhető, hogy a Határmegállapító Központi Irodában a HMB-k felállásakor elővették ezeket a terveket, és benyújtották a Kísérőlevélre hivatkozó határjavaslatokként. Még a tervek utóélete is érdekes: az 1921. szeptemberi HMB-ülésre benyújtott javaslat térképmellékletére több hivatkozás is van a levéltári iratcsomókban, azonban a melléklet hivatkozott helyén csak egy, ceruzával írt kézírásos jegyzet van: „Magyar–román határ. Elyetlen példány. 1921. IX. 7-i magyar határkiigazítás javaslat térképe. Átadtam [olvashatatlan név] tanácsos úrnak, 1946. IV/17 du. 2-kor”. Eszerint a térképet a második világháború utáni párizsi békekonferencia magyar delegációja is használta. Az eredeti példány mindazonáltal az ezzel kapcsolatos iratcsomókban sem lelhető fel.

■ Az előző ábrán mutatott vonal részletes térképe nincs a levéltári iratcsomó hivatkozott helyén. Az ott lévő jegyzet szerint azt 1946. április 17-én emelték ki, feltehetően a második világháborút lezáró párizsi béke előkészítésének folyamatában

nagyívű első javaslatot nyújtott be, amely túlmutatott a későbbi első bécsi döntés szerinti vonalon és a magyar–szlovák nyelvhatáron is.¹¹ A magyar–délszláv HMB határszakaszonkénti működése ilyen egységes javaslatot nem tett lehetővé, de Vassel Károly vezérkari ezredes az első határszakaszon a Muravidék teljes visszaadását kérte, és két további érintett határszakaszon: a baranyai háromszögben és a Duna–Tisza közén is fontolgatta a maximális magyar igény, a Dráván, a Dunán és a Ferencsatornán húzódó vonal határként elfogadását.

A beterveztett javaslatok – főleg az asztalt alapjaiban felborító magyar propozíció – új működési stratégiát kényszerített ki a bizottságból. Egyrészt a Nagykövetek Tanácsához fordult útmutatásért, hogy meddig mehet el a módosítások tekintetében. Erre egyben javaslatot is tett: a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vasútvonal maradjon román kézben.¹² Másrészt javasolta, hogy a vita gyors lezárása érdekében mindkét fél csak egy javaslattal él-

jen, amelyről a bizottság dönt, és kezdődhet a részletek kidolgozása. Dormándy a Határmegállapító Központnak így jelent erről: „Kijelentették, hogy kiigazításokat csak egyszer lehet proponálni, alkunak helye nincs, azaz, ha egyszer egy nagyobb kiigazítást kértünk, és azt a bizottság elutasította, nem lesz módunkban ugyanazon tárgyról újabb javaslatot tenni lezállított mértékben”. A Nagykövetek Tanácsa a javasolt vonalat, mint a magyar követelések végső határát, elfogadta.¹³ A bizottság mindazonáltal nem követte a Dormándy által jelentett módszert: az új limitekhez igazított magyar határjavaslat még legalább egy alkalommal később is módosult, mérséklődött.

A „zilah–nagyvárad–aradi” magyar javaslat elutasítása volt az a pont, ahol román–magyar irányban az igazságtalanságok Kísérőlevelben megígért orvoslása megbukott. Dormándy Géza magyar biztos ennek hatására – feletteseivel végig fegyelmezetten egyeztetve – lemondott. Indoklásának lényege, hogy a néhány falu hovatartozása feletti egyezkedésnek nem látja értelmét, helyesebb inkább nyilvánvalóvá tenni, hogy a Kísérőlevelet nem tartották be és ezzel a határkérdést a Népszövetség előtt folyamatosan nyitva tartani.¹⁴

A települési szintű határmegállapítás

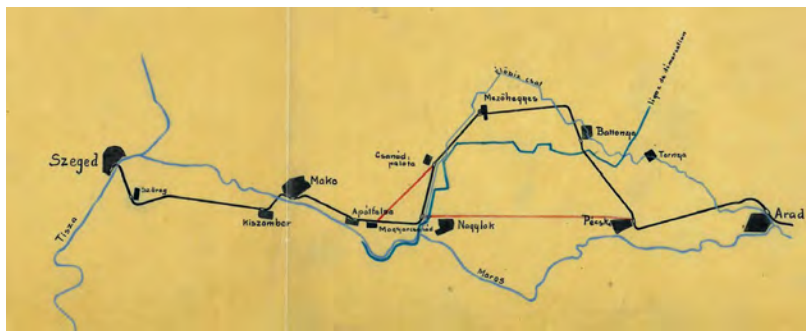
A továbbiakban a biztosi posztot ideiglenesen átvevő Oláh százados közvetítésével 1921. november 19-én a magyar fél ismét benyújtott egy javaslatot, amely gyakorlatilag minden magyarlakta települést visszakért a megjelölt vasútvonaltól nyugatra. A románok is mérsékelték eredeti követelésüket: elálltak a román többségű falvak elkérésétől (ennek valószínű oka, hogy a nemzeti érv alapján az eredeti magyar javaslat nagyobb része is indokolható volt), és a települések közül kizárólag a Nagyvárad–Nagykároly vasúti szakasz „biz-

11 ŠLAHOR, PETER: Rozhraničovanie československo-maďarskej štátnej hranice po 100 rokoch od Trianonu. *Slovenský geodet a kartograf*, 25. (2020) 3:4–14.; 8.

12 Ez a vonal 1921-ben nem volt teljes: Nagyszalonta és Kisjenő közt csak 1924-ben épült meg a vasúti összeköttetés.

13 MNL OL, K 51. Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–román határmegállapító bizottság magyar delegációja (= K 51) HAT-1921/175.

14 MNL OL, K 51. HAT-1921/454.

■ Román tervek a Nagylak-környéki vasúthálózat fejlesztésére. Kék vonal: demarkációs vonal; fekete vonal: meglévő vasútvonalak; piros vonal: javasolt vasútvonalak. A Pécska–Nagylak közti vonal Romániában később megvalósult. Az Apátfalva–Csánádpalota között javasolt vonal megépülte esetén Nagylak területének nyugati, a fekete vonallal jelölt vasút miatt a trianoni szerződés szerint Magyarországon maradó része is Romániához kerülhetett volna (MNL OL, K 51. 4. csomó)

tonsági zónájára”: Nyírábrányra, Álmosdra és Bagamérre, valamint az Ecsedi-láp mellett fekvő Csengerújfalura és Vállajra tartották fenn igényüket.¹⁵ A magyar javaslat a térképekből kikövetkeztethetően még egyszer mérséklődött. Végül a HMB 1922. április 4-én tartott 29. ülése döntött minden elébe került ügyben.¹⁶

Meunier tábornok állásfoglalást kért a négy „nem érintett” antantdelegátustól az egyes településeknek és más, a szerződésben nevesített földrajzi pontoknak a szerződéshez képest a másik országhoz csatolása ügyében is. A felkérés az alábbi települési csoportosításban kérte a döntést (Magyarország által kért települések: /M/; Románia által kért települések: /R/; a szerződésben nem említett települések: /*/):

I. Déli régió (B, C, D, E határszakaszok):

1. Nagylak (a községet Magyarország, a vasútállomást és a kendergyárat Románia kéri), Németpereg (M), Kispereg (M)

2. Tornyá (M), Nagyvarjas (M), Nagyiratos (M), Kisiratos (M)

3. Ant (M)

II. Északi régió (H, K, L, M határszakaszok):

1. Álmosd (R), Bagamér (R), Nyírábrány (R)

2. Ecsedi-láp: Vállaj (R), Csánálos (M), Börvely (M), Csengerújfalu (R), Csengerbagos (M)

3. Óvári (M), Szamosdara (M)

4. Pete (M), Atya (*), Nagypeleske (*), Szárazberek (M)

5. Fertősalmás (M), Nagypalád (M)

Összességében tehát, mire a HMB az érdemi döntéshez jut, azt három, a szerződésben meg nem nevezett településről, továbbá öt Románia által kért és 16 Magyarország által kért településről hozza meg, emellett dönt

a nagylaki vasútállomás hovatartozásáról is. A szerződésben nem említett Atya, Nagypeleske és Kispeleske esetében az a döntő érv Románia mellett, hogy vasútállomásuk olyan vonalon fekszik, amelynek magyarországi vége nem kapcsolódik az állami hálózathoz, míg dél és Románia felé Szatmárnémeti a közeli vasúti csomópont.¹⁷ A tisztán magyar lakosság még ezekben a nyilvánvaló esetekben sem volt döntő érv! Román szempontból a Bagamérra vonatkozó igény látszott a legesélyesebbnek. A többször említett, határ menti román vasútvonal áthaladt a település kataszteri területének déli csücskén, és igen közel haladt el Álmosd község határához is. A románok „biztonsági távolságra” vonatkozó igényét, a délszláv–magyar HMB által tárgyalt és a Határmegállapító Központ által közvetített gölai esettel sikerült megtorpedózni: a délszláv–magyar határ magyar oldalán maradt Barcs–Gyékényes vasútvonal esetében a HMB elegendőnek tartotta a 60 méter védőtávolság fenntartását.¹⁸

Az 1922. április 4-i HMB-ülés mindössze négy település, Kispereg, Ant, Börvely és Nagypalád Magyarországhoz csatolását javasolta. Érdekes, hogy ez utóbbiról annak ellenére született ilyen döntés, hogy Csehszlovákia és Románia már a trianoni béke életbe lépését

15 Az erre vonatkozó román beadványt nem sikerült fellelni, azonban A Határmegállapító Központ vezetőjének, Csáky Imrének a magyar biztoshoz intézett, (MNL OL, K 51.) HAT-1922/1057. sz. levele erre utal.

16 MNL OL, K 51. HAT-1922/1338.

17 A magyar küldöttség a HMB elé terjeszti a vasútvonal összekapcsolásának tervét Mátészalka felé (TIMÁR, 2022, 8. kép), ez azonban csak 1926-ban valósult meg, a Kocsord–Fehérgyarmat közti vonalszakasz és a Szamos-híd megépültével.

18 MNL OL, K 51. HAT-1922/1057.

■ Települési szintű román javaslat a HMB 1922. április 4-i ülése elé. Kék: demarkációs vonal. Piros vonal: román javaslat (MNL OL, K 51. 1. csomó)

megelőzően, 1921. május 4-én olyan terület-cseréről állapodott meg, amelynek értelmében ez a település Csehszlovákiához fog kerülni.¹⁹

A HMB ugyanakkor javasolta, hogy Nagylak község teljes kataszteri területe, a trianoni szerződésben Magyarországnak ítélt vasútál-

19 ALENEI, VICTOR: Frontiera romano-cehoslovaca la 1920. *Revista Academiei Fortelor Terestre*, 11. (2006) 3. (www.armyacademy.ro/reviste/3_2006_ro/a3.pdf, elérés ideje: 2023. január 30.).

■ A HMB által a Nagykövetek Tanácsa és a Népszövetség felé eljuttatott javaslat a Kísérőlevél figyelembevételére a szerződés módosításával: négy település Magyarországhoz, a nagy-laki vasútállomás Romániához csatolása. Ezekből semmi nem valósult meg (MNL OL, K 51. 1. csomó)

lomással együtt, Romániához kerüljön. Ezzel a HMB a maga részéről lezártnak tekintette a Kísérőlevél kérdését, és elintéztnek a trianoni szerződés szerinti „esetleges igazságtalanságokat”.

Az ügy igazi kálváriát járt a Népszövetségben, de végül, hasonlóan a Lendva-vidéki délszláv–magyar határmódosítás ügyéhez, kifutott az időből, és a Nagykövetek Tanácsa sztorizta

a javaslatot.²⁰ Összességében tehát pontosan az következett be, amire Dormándy Géza hivatkozott lemondása benyújtásakor: esély sem volt a román–magyar határ etnikai igazságtalanságának rendszerszintű orvoslására, csupán néhány település hovatartozásáról folyt a vita, és végül még ezekben sem történt változás.

Bár időben később történt, ehhez a szakaszhoz sorolhatjuk a román–délszláv–magyar hármas határpont kijelöléséhez kapcsolódó vitát Porgány település hovatartozásáról. Ez az igen kiterjedt és bonyolult vita egyszerre zajlott a település és a külterületek hovatartozásáról.²¹

A települések közötti végleges határvonal kijelölése

A HMB feladatai a továbbiakban lényegesen leegyszerűsödtek: a következő lépés az volt, hogy ki kellett jelölni, hol húzódjon a leendő államhatár az eldöntött hovatartozású települések között. A HMB az egyes határszakaszokon délről északra sorra haladt végig, meghallgatta az érintett felek javaslatait, illetve áttekintette a korábbi javaslatok önálló településeket nem érintő elemeit. Ennek alapján, sok esetben a HMB tagjainak terepbejárásával kiegészítve, döntöttek a végleges határvonalról.

A „kiinduló állapot” a terepen már több mint egy éve, a Tiszántúl román kiürítését követően fennállt: a román fegyveres erők és a közigazgatás a szerződésben nekik ítélt települések közigazgatási határáig vonult vissza; ez a vonal a határmegállapításig gyakorlatilag államhatárként működött.²² Amikor a végleges politikai határkitűzés egyenlegét számít-

20 File R603/11/25376/21430 – Delimitation of the Romanian–Hungarian border – Conference of Ambassadors, Paris – Expresses its decision to intervene with the Roumanian and Hungarian Governments, transmits copies of letters inviting interested parties to seek the mediation of the Council of the League of Nations. C.6.M.4.1923 (<https://archives.unige.ch/delimitation-de-la-frontiere-roumano-hongroise-conference-des-ambassadeurs-paris-fait-part-de-sa-decision-d'intervenir-aupres-des-gouvernements-roumain-et-hongrois-transmet-copie-de-lettres-invitant-les-interesses-a-solliciter-la-mediat>, elérés ideje: 2023. március 11.) Eszerint a Nagykövetek Tanácsa 1922 decemberéig várta, hogy ne csak a HMB, hanem az érintett felek legalább egyike mediációt kérjen, erre az érintett kormányoknak 1923. január 10-i határidőt szabott.

21 BACSA GÁBOR: Porgány község és a hármas határpont. *Honismeret*, 29. (2001) 4:38–35., SUBA JÁNOS: A trianoni hármashatárok kijelölése. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 4. (2009) 3–4:276–281.

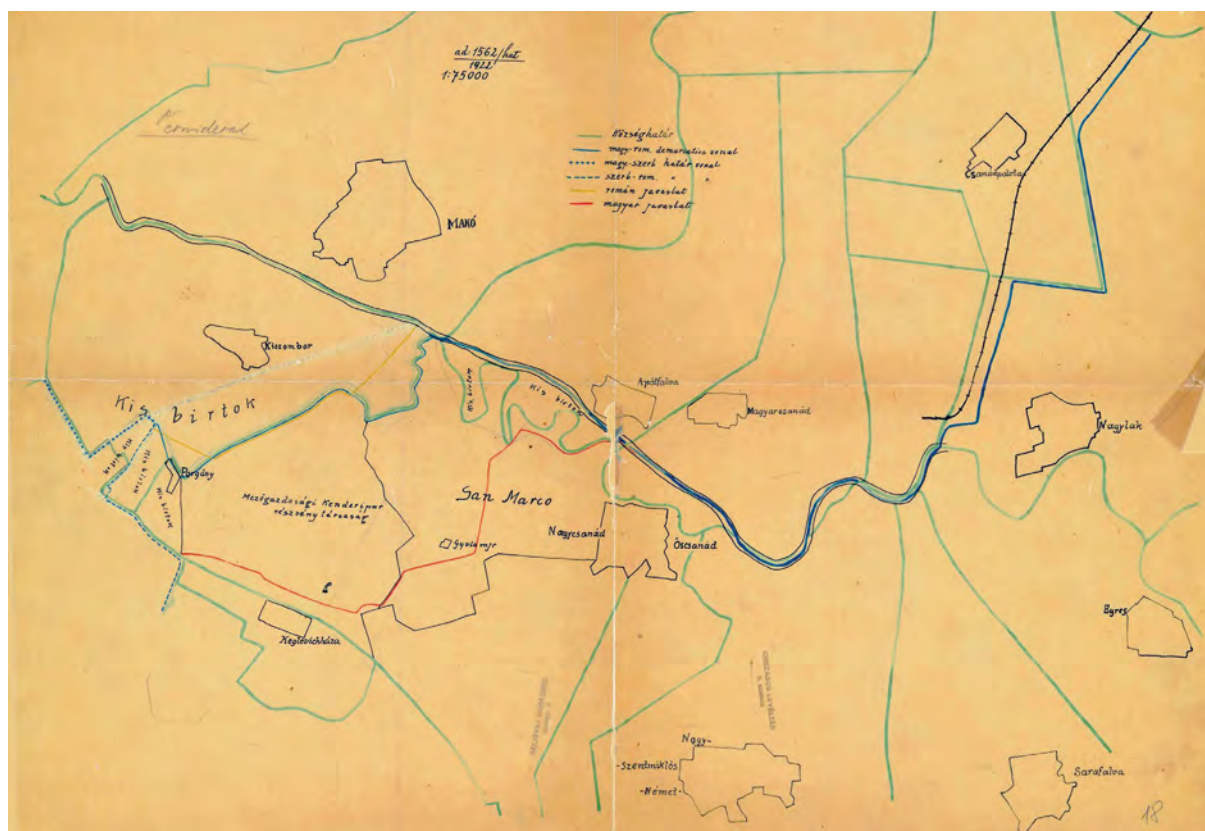
22 A Szamos és a Túr közötti határszakaszon volt néhány, a szerződésben nem nevesített község, amelyeket a román hadsereg a kivonulás után is megszállva tartott. Ezek közül Zajta esetében még 1920 nyarán sikerült elérni a kivonulást, a többi ilyen falu román megszállás alatt maradt, és a települési szintű határmegállapítás során itt a status quo szerinti állapot lett a határ, bár e döntés hátterében gazdaságinak mondott érvek álltak.

juk, az e vonalhoz képest Magyarország által „megnyert” és „elvesztett” területek méretének különbségét adjuk meg. Ennek értéke a szakirodalom szerint 16 947 katasztrális hold, átszámítva kb. 97,5 km² Magyarország javára.²³

A települések közti határvonal kialakításánál a HMB figyelembe vette a helyi birtokosoknak az érintett biztosok útján beterjesztett kéréseit is. A nagybirtokosok jellemzően kérték földbirtokaik Magyarországon tartását, míg a kisebb birtokosok kérése általában az volt, hogy a szomszédos, de más országhoz kerülő településen fekvő birtokaik maradjanak a tulajdonos lakóhelye szerinti országban.²⁴ Ez utóbbi azonban nem volt általános szabály. A Dombegyház külterületén fekvő Vizespuszta kisbirtokosai, bár lakóhelyük inkább Romániába került,

birtokaik Magyarországon maradását kezdeményezték, és többen inkább e telkeken építettek maguknak új otthonot.²⁵

A határvonal nagyobbik részén nem vagy viszonylag kisebb (maximum parcellacsoportra kiterjedő) vita volt. A végleges határmegállapítás során komolyabb, a végleges határnak a demarkációs vonalhoz már közepes méretarányú térképen is látható elmozdulását eredményező, illetve ilyeneket kezdeményező viták a következő szakaszokról voltak (az /M/-mel jelölt szakaszon magyar, az /R/-rel jelölt szakaszon román „területnyereség” jelentkezett a kataszteri határvonalhoz, vagyis a demarkációs vonalhoz képest. Az /-/-vel jelölt szakaszon az eredeti demarkációs vonalhoz képest csak kisebb, a határ itt nem felsorolt részein is előfordulóhoz hasonló változások történtek):

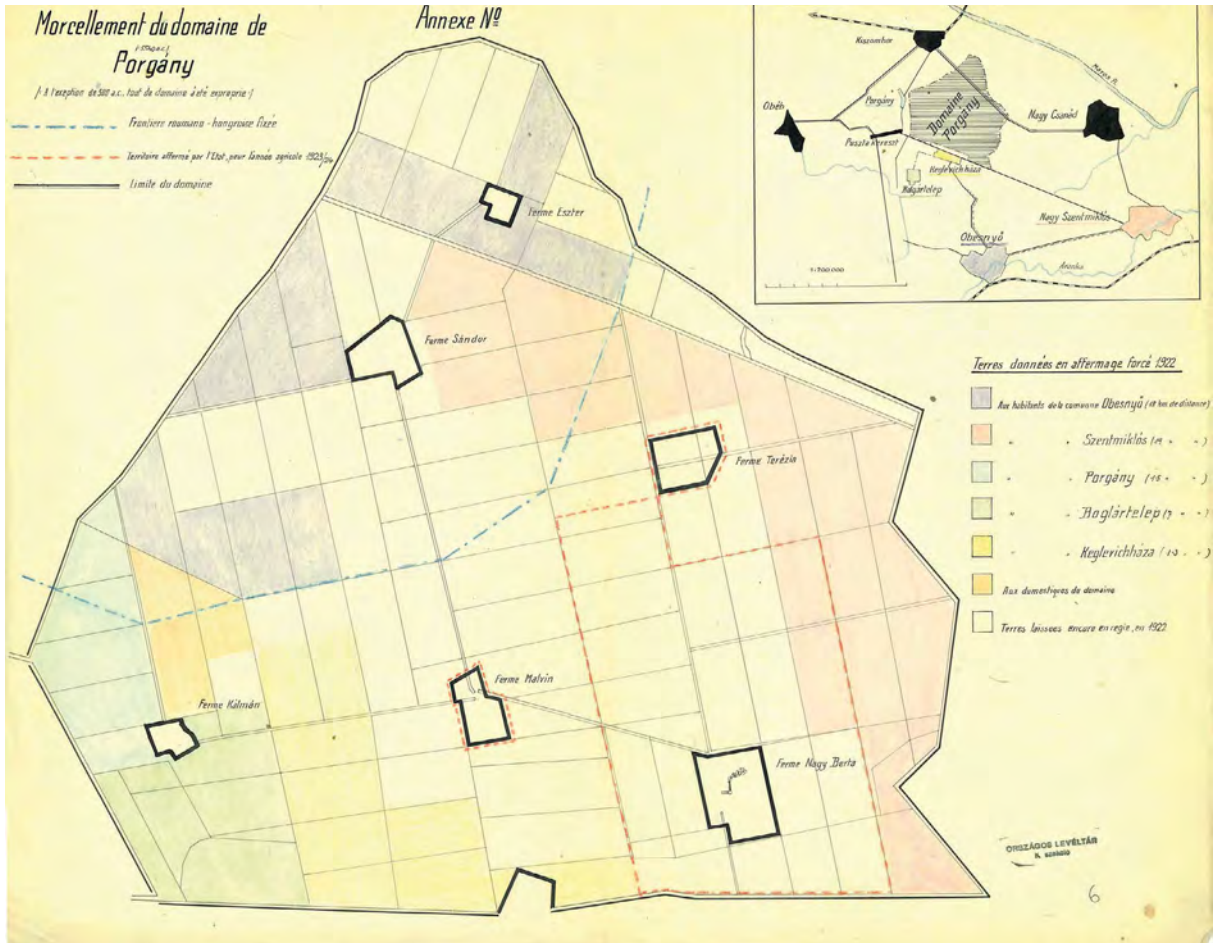

■ Kiszombor, Porgány és Nagycsanád térsége: a porgányi kenderföldek (Mezőgazdasági Kenderipar Rt.) és a San Marco-uradalom területe (MNL OL, K 51. HAT-1922/1562.)

23 SUBA, 2021. 225.

24 Teodoro Paolotti olasz HMB-tag e konklúzióját idézi MOTTA, GIUSEPPE: The meaning of boundaries. The making of Romania–Hungarian frontier after the First World War. *Semestrare di Studi e Ricerche di Geografia*, 31. (2019) 2:131–148.; 140.

25 UMEMURA–WINTERMANTEL, 2021. 119.

■ A porgányi kenderföldek térképe, halvány kék pontvonalozott jellel a megszavazott határvonal (MNL OL, K 51. 3. csomó)

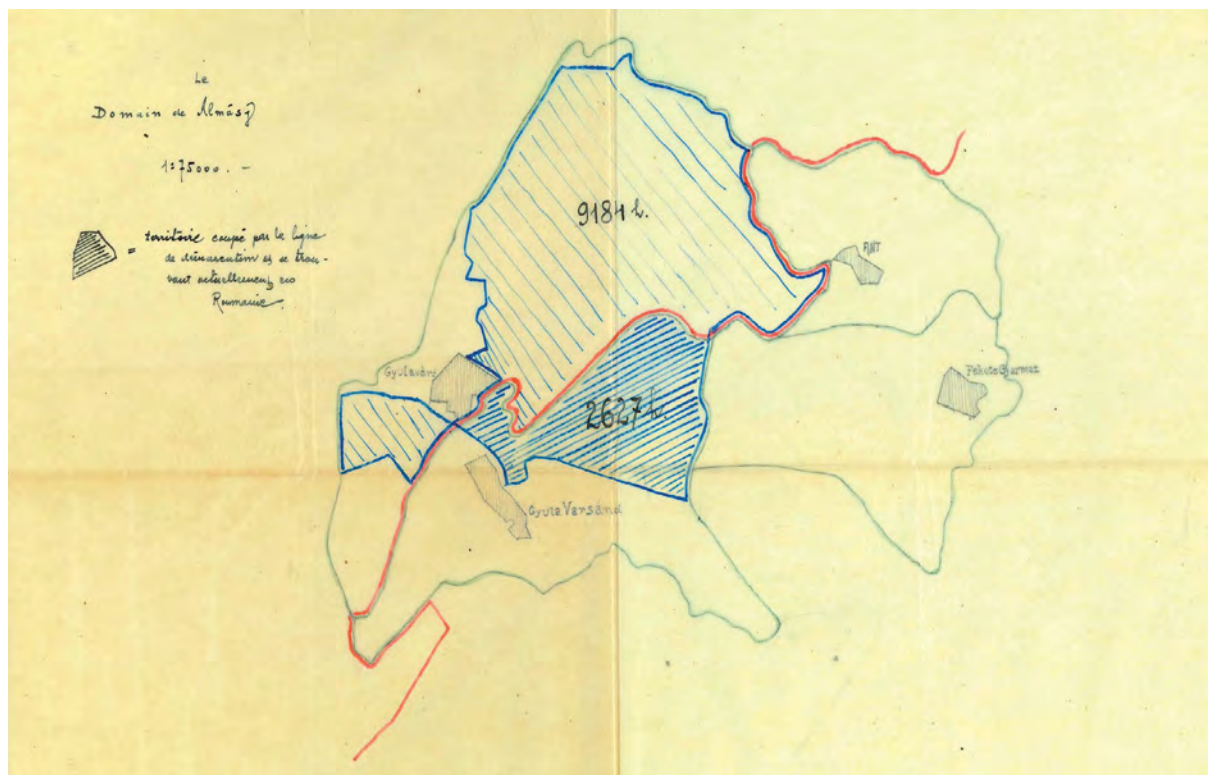
- Porgány–Kiszombor; a porgányi kenderföldek (M), San Marco-uradalom (R);
- Battonya–Dombegyház, Kevermes és Lőkősháza térsége (-);
- Gyula–Gyulavarsánd, illetve a mai Dénesmajor határszakasza (M);
- a Kötegyán–Újszalonta–Mezőgyán határszakasz (M);
- Geszt és Körösnagyharsány keleti irányban kiugró kataszteri területrészei (R);
- Bors nyugatra kiugró kataszteri területrésze: a Nagyzomlinpuszta (M);
- a Bagamér–Csanálos közti határszakasz (M).

A San Marco-uradalom és a porgányi kenderföldek

A triplex-döntéssel később végérvényesen elcsatolt Porgány községtől keletre, már a Romá-

niához kerülő Nagycsanád közigazgatási területén egy nagyobb, olasz tulajdonú uradalom helyezkedett el. A HMB iratanyagában csak „San Marco uradalom” néven hivatkozott földterületről először a Határmegállapító Központ vezetője értesítette a lemondott Dormándy Gézától a magyar biztos pozíciót ideiglenesen átvevő Oláh századost. Az 1921. december 19-i keltezésű levél arra hívja fel a figyelmet, hogy San Marco hercegné (szül. Nákó Mileva) birtokában levő, 11 000 katasztrális hold kiterjedésű terület Magyarországon tartása azért is fontos, mert az különben „az Oláhországban úgy látszik kikerülhetetlen földreform következtében” felosztás alá kerülne. A levél záró mondata: „Bizalmas értesülésem van arról, hogy az olasz biztos utasítást fog kapni esetleges ily értelmű kérésünket támogatni”.²⁶ Oláh százados 1922. január 29-én Nagyváradról jelenti, hogy tárgyal

26 MNL OL, K 51. HAT-1921/561.

■ Térképvázlat gróf Almásy Dénes dénesmajori birtokáról. Az északi, 9184 hold területű rész a Magyarországon maradt Gyulavári, a 2627 hold területű, késsel satírozott déli rész a Romániához kerülő Gyulavarsánd területén feküdt. A HMB a déli darab túlnyomó részét is Magyarországnak ítélte (MNL OL, K 51. 7. csomó)

az ügyben Paolotti alezredes, olasz biztossal, aki azidáig nem volt informálva, de tájékozódni tervezi.²⁷ Tájékozódott vagy sem, a végleges határ a San Marco-uradalomnak csak nagyon kicsi északnyugati sarkát hagyta Magyarországon. A porgányi kenderföldeknek szintén az északnyugati része: Esztertanya és Sándortanya maradt Magyarországon; területük bőven meghaladta a hármas határpont kialakításával Romániához kerülő kiszombori földek méretét. Az államhatár itt így valamelyest Magyarország javára módosult.

A Battonya–Lökösháza határszakasz

Ezen a határszakaszon Magyarország pontosított határjavaslata Torna, Nagyvarjas, Nagyiratos és Kisiratos községek Magyarországhoz sorolását kérte. Románia itt teljes településeket nem, csak településrészeket kért: Sziondapusztát (Battonya), Vizespusztát (Dombegyház) és az akkor még nem önálló Lökösházapusztát.

Mint hogy a HMB 1922. április 4-i döntése csak a települési átsorolásokról döntött, és azokat e térségben teljesen elvetette, a településrészekre vonatkozó román javaslat maradt „élő”, amely kiegészült néhány kisebb, a kisbirtokosok telkeire vonatkozó magyar javaslattal. Végül az 1922. július 22-én megszavazott végleges államhatár gyakorlatilag csak néhány ilyen, kisbirtokosi igény szerinti módosítással valósult meg; a térségben a demarkációs vonalhoz képest nem történtek nagyobb változások, azok is inkább Magyarország javára.

Dénesmajor

Gróf Almásy Dénes Fekete-Körös-parti birtokának (Dénesmajor) egy része a Romániához kerülő Gyulavarsánd közigazgatási területének északi részén feküdt, így a határmegállapítási folyamat elején a demarkációs vonal román oldalán volt. A birtok végül a HMB döntése értelmében szinte teljes egészében Magyarországon maradt.

²⁷ MNL OL, K 51. HAT-1921/587. – meglepő módon az 1922. január végén kelt levélen 1921. évi iktatási szám szerepel.

■ A demarkációs vonal (kék) és a magyar határjavaslat (piros) Nagyszalonta térségében. A végleges határ végül a nyugat felé „kilógó” rész levágásával a mai Újszalonta területét hagyta Magyarországon (MNL OL, K 51. HAT-1922/1347.)

Újszalonta térsége

A demarkációs vonal Kötegyán–Méhkerék–Mezőgyán–Nagyszalonta térségében gyakorlatilag ez utóbbi város közigazgatási területének nyugati határán húzódott, jóval nyugatabbra a mai államhatártól. Románia a Kísérőlevél alkalmazására vonatkozó beadványában itt további nyugati irányú tolást kért, hogy megkapja a román lakosságú Méhkerék (Micherechi)

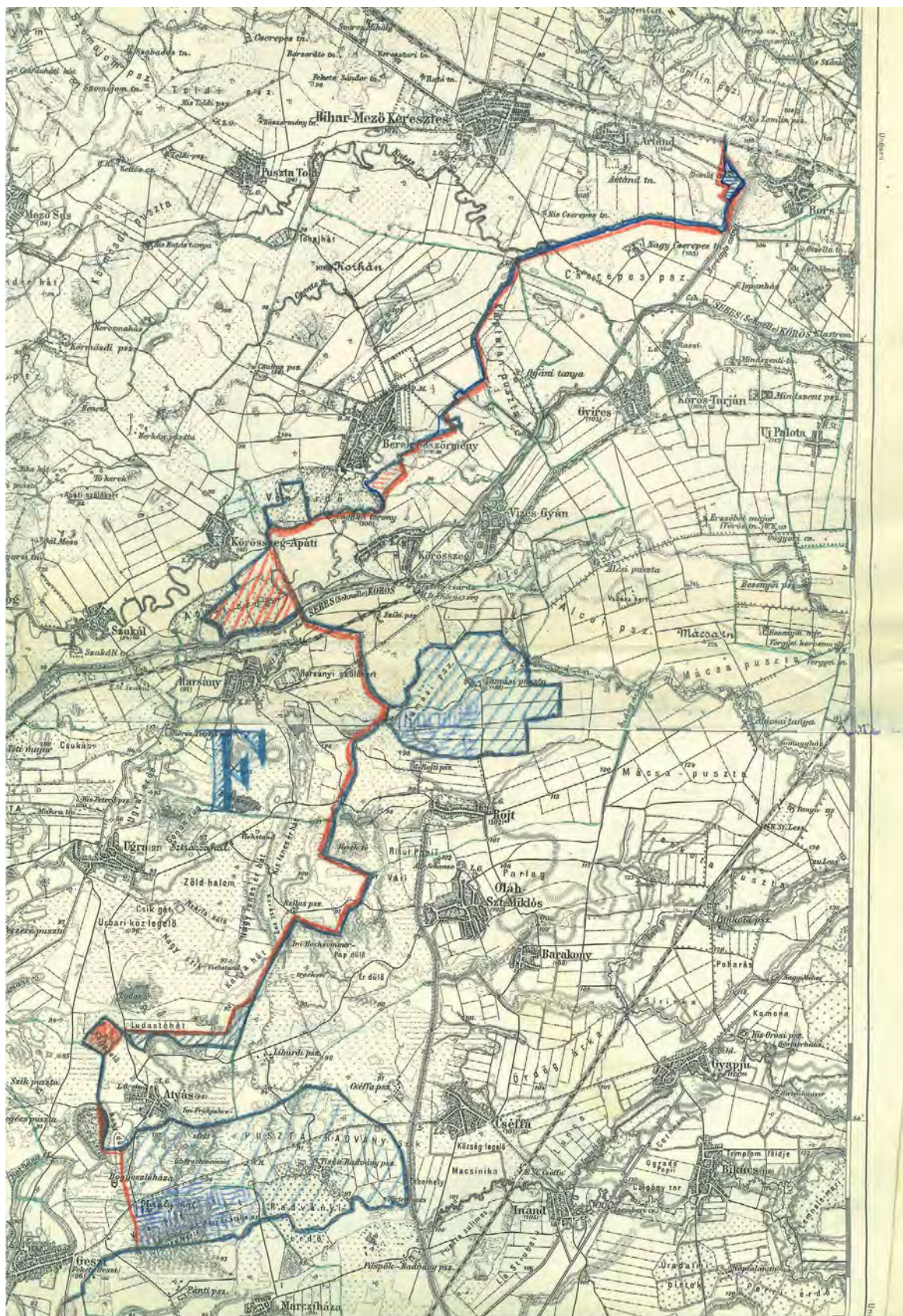
falut. A magyar küldöttség ezt elsősorban a vasúthálózatra hivatkozva vitatta.²⁸ A románok nem is tartották fenn ezt az igényt. Nem vonták vissza viszont kérésüket Mezőgyán déli „nyúlványára”, Kézapusztára. A magyar ellenjavaslat ezzel szemben a szétvágott kötegyáni állomástól Mezőgyán keleti széléig, a mai határtól kissé keletebbre húzódó vonalat kért, levágva ezzel Nagyszalonta nyugati területrészeit. A bizottság végül kb. egyharmad részben fogadta el ez utóbbi megoldást, részben a mezőgyáni birtokosok nagyszalontai telkeire, részben a „kiugró területrészek levágására” hivatkozva. Így Simonkeréktanya térsége, a mai Újszalonta település és közigazgatási területe Magyarországon maradt.

A „kiugrók”: Radványpusztá, Tamásipusztá és a Nagyzomlinpusztá

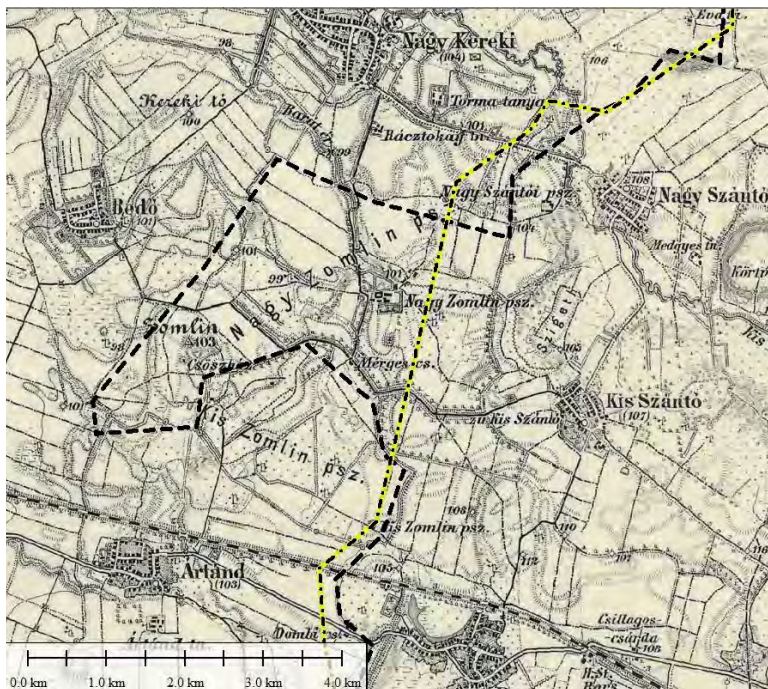
Nagyvárad délnyugati és nyugati előterében három további „kiugró” területrész levágásáról határozott a HMB. Ezek

közül kettőre Románia már a „Kísérőlevél-körben” bejelentette igényét: a Geszt keleti határán, a demarkációs vonalban több kilométeres keleti kiugást okozó Radványpusztára (gróf Tisza István néhai miniszterelnök birtoka) és Körös-nagyharsány hasonló keleti kiöblösödésére, Tamásipusztára. Hosszabb vita eredményeképpen ez a két területrész Romániáé lett, a hivatkozási alap a Nagykövetek Tanácsának Általános Utasításaiban lefektetett, a kiugró területrészek le-

28 Méhkerék a Kötegyán–Vésztfő közötti vasútvonalon fekszik. Bár valószínűleg a HMB tagjai előtt ez nem volt ismert, a párizsi békekonferencia területi bizottsági vitájában (1919. február–március) a francia delegáció többek között e vonalszakasz Magyarországon tartásának szükségességével indokolta a román területi igények komoly visszavágását. A „vasúti logikát” mindenesetre ekkorra már kitanulta és sikerrel alkalmazta a HMB magyar delegációja is.

■ A „kiugró területek” levágása: délen Geszt–Radványpuszta, közepén Körösnagyharsány–Tamásipuszta Romániához sorolása. A kisebb birtokosok kérése szerinti módosítási javaslatok színezése: piros: Magyarországhoz; kék: Romániához (MNL OL, K 51. 8. csomó)

■ Kisszántó Nagyzomlinpuszta nevű külterületének mint „kiugrónak” az átcsatolása Magyarországhoz. Szaggatott vonal: a határmegállapítás előtti demarkációs vonal. Sárgával kiemelt vonal: végleges határ (mapire.eu, a szerző szerkesztése)

vágására vonatkozó elv volt. A két területrészt volt Románia egyetlen érdemi területi nyeresége a demarkációs vonalhoz képest. Nagyon hasonló módon jutott északabbra Magyarország birtokába a Romániához csatolt Bors település északnyugati „kiugrója”, Nagyzomlinpuszta.

Bagamér, a Karuly-erdő és Ömböly

Bagamér, Álmosd, Kokad és északabbra Nyír-ábrány volt az a terület, amelynek megszerzésére a román delegáció leginkább koncentrált. Ennek oka és a szerződésen túli elcsatolási szándék alapja közlekedési volt, más nem is lehetett: a nevezett települések mind magyar lakosságúak, és Álmosdot, Bagamért és Szent-György-Ábrányt (Nyírábrányt) a trianoni szerződés nevesítetten Magyarországnak ítélte. A Szatmárnémeti–Nagyvárad vasút vonal azonban itt nagyon megközelíti a trianoni határt, sőt – bár ezzel a szerződés 1919. évi párizsi megszövegezői nem lehettek tisztában – áthalad Bagamér közigazgatási területének legdélebbi részén. Így, a teljes falvakra vonatkozó román igény elutasítása után a HMB úgy

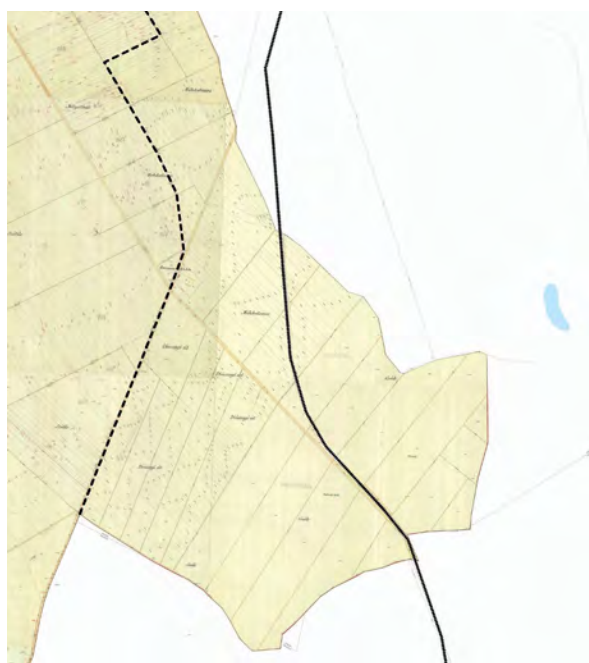
döntött, hogy a vasútvonalat román területen tartva ezt a déli területrészt a Cserepes csárdáig Romániának adja.

Ettől a szakasztól északabbra, Nagykároly nyugati előterében a demarkációs vonal szigorúan követte a települések közötti kataszteri határvonalakat: Magyarország felől Penészlek, Nyírbétek, Piricse, Nyírpilis és Bátorliget, Románia felől Piskolt (Pișcolt), Szaniszló (Sanislău) és Fény (Foieni) falvak határán haladt. Itt Magyarország kezdeményezett határmódosítást, kétféle gazdasági érdekre hivatkozva:

- a területen, elsősorban a még magyarországi részeken található erdők és így a faanyag hiányának pótlását, illetve
- a Keleti-Nyírvíz lecsapoló társulat csatornahálózatának

egyben tartását célozva.

Végül a HMB, bár nem elégítette ki az összes magyar igényt, mégis valamennyi erdőbirtokot, elsősorban gróf Károlyi József hit-

■ Bagamér kataszteri térképének legdélebbi része, a Szatmárnémeti–Nagyvárad vasútvonallal és (szaggatott vonallal) az elfogadott új államhatárral (mapire.eu, a szerző szerkesztése)

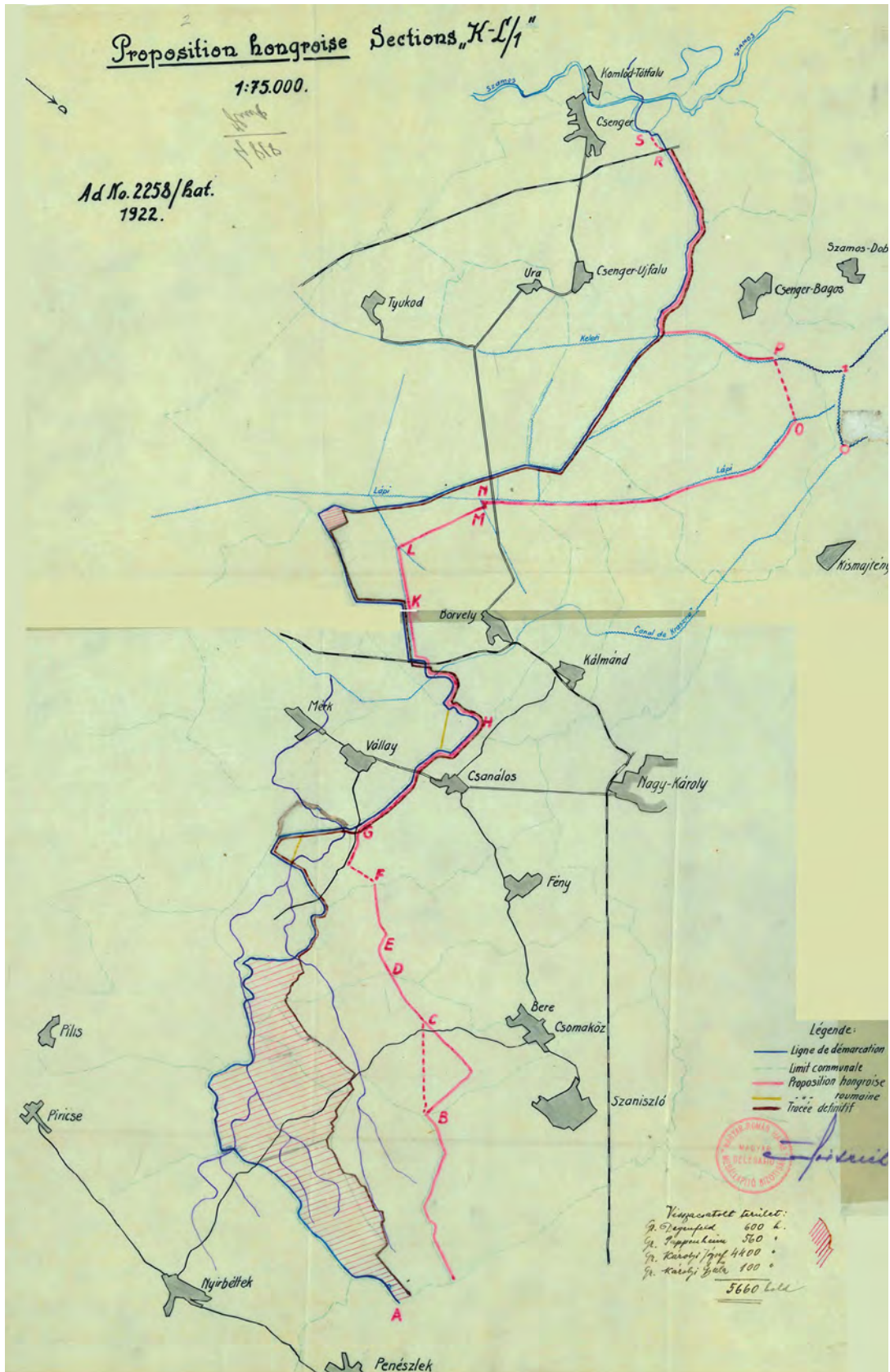
■ A Karuly-erdő térsége a Keleti-Nyirvíz lecsapoló társulat csatornahálózati térképén. A pirossal jelölt „jelenlegi határ” a demarkációs vonalat, a sárga a magyar határjavaslatot jelenti. A végleges határ nagyjából kettéosztja az e két vonal közötti területet (MNL OL, K 51. HAT-1922/612.)

bizományi uradalmának „Karuly-erdő” nevű, Szaniszló külterületéhez tartozó részét és a Bátorligettől délre található Fényi-erdőt Magyarországának adta. Piskolt, Szaniszló és Fény kiterjedt nyugati irányú közigazgatási területéből a Magyarországhoz került részen alakult Önböly település, míg Szaniszló korábbi Karuly-major nevű, Romániánál maradt részén Horea néven hoztak létre telepés falut.

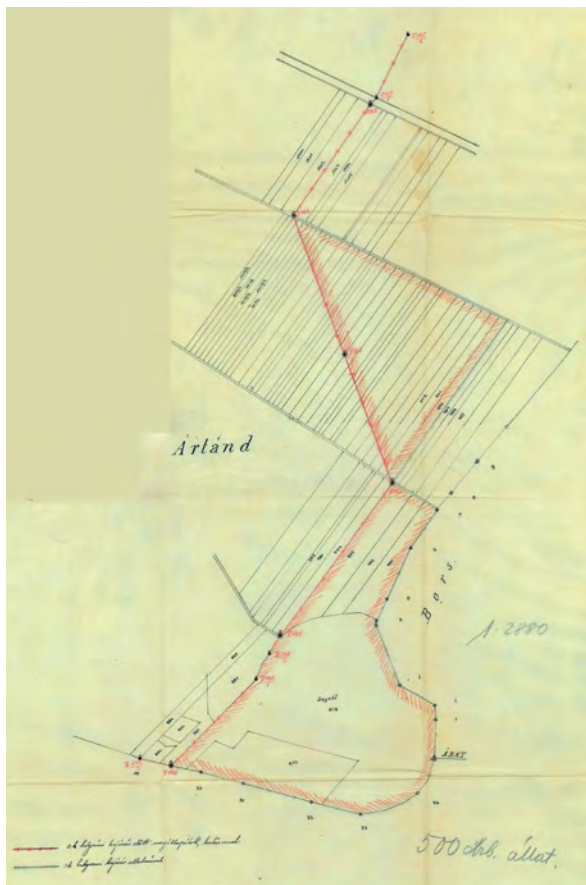
A magyar–román határmegállapítás összefoglalása

A magyar–román HMB tevékenysége a politikai határmegállapítást – a többi, különösen a magyar–csehszlovák és a magyar–osztrák

HMB-hez képest – igen gyorsan végigvitte és lezárta. A Kísérőlevél alkalmazása tekintetében a magyar fél komolyabb, a román pedig néhány falura kiterjedő határkorrekciót kért. Az elsősorban az alföldi magyar településterülethez csatlakozó, nagyobb városokra is kiterjedő, az etnikai határ valamelyes helyreállítását célzó javaslat elvetése és a határ menti (részben csak leendő) vasútvonal román kézben tartása a Kísérőlevél magyar szempontú értelmezését, az „igazságtalanságok orvoslását” kizárta. Dormándy Géza a lemondásakor tett magyarázatban ezt pontosan írta le: próbálunk valamelyes igazságot tenni, vagy néhány falun huzakodunk. Végül pontosan ez utóbbi

■ A Karuly-erdőtől az Ecsedi-lápig húzódó határszakaszra vonatkozó határjavaslatok. A kép alján, pirossal sajtózva a mai Öbölly település: a Magyarországnak visszajuttatott terület, a terület északi részén nem történt érdemi változás a demarkációs vonalhoz képest (MNL OL, K 51. HAT-1922/2258.)

■ A települések közti határvonalak kisebb módosításait kisbirtokosok kérései alapján tárgyalták; a HMB elé kerülő javaslatok térképmellékletei kataszteri alapon készültek (MNL OL, K 51. 8. csomó)

történt, ráadásul még az a néhány javaslat sem kapta meg a népszövetségi támogatást (sőt nem is tárgyalták), amelyre a HMB egyáltalán rábólintott. A magyar delegáció a politikai határmegállapítás lezárásakor joggal állapította meg, hogy az igazságtalanságoknak a Kísérőlevélben megígért orvoslása semmilyen formában nem történt meg. A magyar–román határ a szerződésben megadott vonalra, a szerződésben nem említett települések közül Zajta Magyarországhoz, Nagypeleske, Kispesleske és Atya Romániához került. A kisebb határkorrekciók közül a két jelentősebb lehetőséget adott két új község: Újszalonta és Önböly megalakítására az elszakított települések Magyarországon maradt területein. Ezen túlmenően két településrész: Gyula–Dénestmajor és Bedő–Nagyzomlin is Magyarország része

suangoes azonnal kezbesítendő! --- bizalmas! -
 + s. S. H. keresztes határbizottság 17, -388, -11/24, -921, -16/16
 - határmegállapító központ és vezérkar főnökei -
 - a mai utoljára bejelentett lemondásomat s. o. h. szds
 megbízatását - az utolsó mettségtételjes és igen rokonszenves
 hangon folyt le - a jegyzőkönyvet utoljára feltüntettem -
 - ma délután indultok Bukarestbe, onnan visszatérve eszközölködj
 a belsőre átadást o. h. szdsnak s. aztán bevonulok - a bizottság
 legközelebbi szándékairól a következő bizalmas információt
 kaptam - a tábornoknak az a szándéka, hogy a magyar bizottsá
 valamilyen nyilatkozatot kapjon, hogy amennyiben a bizottság a legutóbb
 benyújtott javaslatot tárgyalásába belemegy, tekintettel a
 kiserőlevél végrehajtottnak tüdőgátlással attól -
 hogy a tárgyalások végeredménye mi lesz - o. h. szds
 informálva van, hogy ebbe semmi szín alatt se menjen bele,
 meg a szakításra sem - egyben valószínűnek látszik, hogy
 napimondra fog kerülni az a kérdés is, hogy szavazategyenlőség
 esetén az elnök dönt - ezt sem fogjuk elismerni - a közföld
 információk szerint egyben a nagykoezetek tanácsa most már
 roedvezőbb hangulatban van a határkérdést illetően, - s. 1921

ezzel szemben lenne nekik alkalmat adni, hogy ezzel a
 kérdéssel újabb foglalkozzanak - végül a mai utoljára a japán magához
 kimerített s. kifogtette, hogy meg nem döntöttek, hogy a kért nagy
 városokat nagyon nehéz a javaslatba befolgálni - már most az azt
 hiszi, - hogy a városok környéke gazdaságilag a városokhoz tartozik s
 így ennek elvártat is szánolnunk kell - további helyszégek pedig
 a tárgyalások folyamán azért fogják elteni, mert a vasútvonal maga nehezen
 lehet határ - végeredményképen igen kevés fog maradni
 legjobb ügykezelet dacára - feltette ezek után a kérdést miután a
 kiserőlevél illetően nézetemmel informálva van, hogy amennyiben a
 nagy városokat a kellene eljtenieket vagy ott ebben leszavaznak, mi kellene
 nekem, ha a további részlet tárgyalásába belemennek vagy ha
 en bloc elutasítják a javaslatot, hogy nekünk ezzel alkalmat
 adjanak újabb protestusra - erre de már elöle is készítette a tervet
 - en habozás nélkül azt feleltem, hogy akkor a kiserőlevél esetében
 tartásának érdekében elgonyosoltnak tartom a teljes visszautasítást - ezzel tehát
 megint bebiztosít az az eset amelyet a szakítás megelőzésnek tettünk megfontol
 tárgyára - azzal a külsőbizottsággal, hogy legutóbb
 javaslatunk teljes elutasítása meg jóval sabbra és súlyosabbra tesz
 apánásunkat akár a nagykoezeteknél, akár a népszövetségéknél - amennyiben
 a bizottság megsem utasítana vissza a javaslatokat en bloc, de láthatova
 valik hogy gyakorlatban tenleg legfeljebb egy - két közeleghozzá
 szo, amennyiben 25, -en estig ellenfetes utasítást nem kap o. h. szds a javaslatot
 a maga egészében, protestus bejelentése mellett vissza fogja vonni
 s akkor ezen az alapon emelhetünk paraszt -
 domány ezredes 454 / hat szam 1921.

■ Dormándy Géza ezredes, a HMB magyar tagjának távirata, a feletteseivel egyeztetett lemondása kapcsán (MNL OL, K 51. HAT-1921/454.)

maradt, Romániához került viszont Geszt és Körösnagyharsány keleti határszéle. A teljes határmegállapítás az elcsatolt Erdély és a Partium területének helyzetét kevesebb mint ezredrészben korigálta.

CSIMA PÉTER – MÓDOSNÉ BUGYI ILDIKÓ

Kőbányák a kataszteri térképeken

A tájalakítás történetének – azon belül a táj felszínformáit megváltoztató tevékenységeknek – a tanulmányozásához is jó támpontot adnak a kataszteri felmérések térképei. Azok segítségével adatokat kaphatunk a bányászattal érintett földrészetek méretéről, a később terjeszkedő bányák eredeti kezdőpontjairól, továbbá a bányanyitásokat megelőző, illetve a felmérést követően elbányászott területek korábbi területhasználatáról is. A 19. század második felében, különösen a kiegyezést követően, jelentős előrelépések történtek a településeink városias fejlesztésében, új középületek létesültek, megindult az országos közúthálózat kiépítése burkolt utakkal, és felgyorsult a vasútépítés és a folyószabályozás is. Mindezekhez jelentős mennyiségű építőanyagra volt szükség. Ezért nem meglepő, hogy a kataszteri felmérések során kiemelt figyelmet fordítottak a kőbányákra és azok térképi ábrázolására.

■ 1. Külszíni bányák jelei az 1869. évi felmérési utasításban

A térképek jelölték a bányák által elfoglalt birtokrészetek határait és birtoknyilvántartási számát is. A birtokrészetekre felkerült a kőbánya jele. Az 1869-ben kiadott utasítás négy külszíni bányafajtahoz adott jelkulcsot: a kőbányákhoz, az agyagvermekhez, a „homok és kavics vermek”-hez és a tőzegásásokhoz.¹ Közülük most csak a kőbányákról adunk ismertetést, az ország különböző régiójából vett néhány

mintaterülettel. Mivel a jelkulcsban megadott jel nem geometriai alakzat, hanem szabadkézi rajz, a térképek szerkesztőinek ez lehetőséget adott arra, hogy változatos egyéni ábrákkal jelöljék a bányahelyeket. Még azonos rajzolóktól is különböző ábrák láthatóak akár egyazon település térképén is (például Tatán), sőt ugyanazt a bányát bemutató két térképszelvényen is (például Beremenden). Az ábra alá feliratként is felkerült a „kőbánya” megnevezés, sok esetben „K. b.” (például Sárospatakon), ritkábban „St. b.” (Steinbruch – Villányban) rövidítéssel. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk azt, hogy a már abban az időben is évente több tízezer köbméter követ termelő nagyüzemi bányákkal azonos jelölést kaptak a csak időszakosan működő, főként helyi igényeket kielégítő kisebb kőfejtők is. Több esetben a „Kőbánya” (például Nagytétényben) vagy a „Steinbruch” (például Fertőrákoson) dűlőnév lett. Ezek a dűlők persze a kőbányákon kívül mezőgazdasági vagy erdőterületeket is magukba foglaltak. Villány térképén a „Kalchberg” (=Mészhegy) felirat a hegy nevéként és dűlőnévként is olvasható.

Magyarországon az 1854. évi Osztrák Általános Bányatörvény vezette be a bányakapitányság szervezetét a bányászati tevékenységek felügyeletét ellátó közigazgatási hatóságként. A törvény hatálya azonban akkor még csak a szén- és vasbányászatra terjedt ki, a kő-, kavics-, homok- és agyagbányák csak 1949-től kerültek bányahatósági felügyelet alá.²

A mai országterületen a felmérések idején meglévő többszáz kőbánya³ közül olyanokat választottunk ki bemutatásra térképrészlettel és fotóval, amelyek felhagyott vagy működő állapotban ma is láthatóak, a felhagyottak közül pedig olyanokat, amelyek kultúrtörténeti

1 *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására*. Buda, 1869 (elérhető a *Catastrum* honlapján).

2 Izsó ISTVÁN: *Magyar Bányajog*. Miskolc, 2004 (= Izsó, 2004).

3 *Habsburg Birodalom – kataszteri térképek* (<https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral>).

vagy természeti értéket jelentenek számunkra. Közöttük egyaránt megtalálhatók üledékes (mészkö, dolomit, homokkö, hidrokvarcit) és magmás (gránit, andezit, riolit, dácit, trachit) kőzetet fejtett bányák. A bányanyitások idejének és a fejtett kőzet típusának meghatározásához elsősorban Schafarzik Ferenc 1904-ben összeállított ismertetésére támaszkodtunk.⁴ A jelenleg is működő bányák jogi helyzetét és adatait a Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága nyilvántartása alapján közöljük.⁵

Rákos (ma Fertőrákos) 1856-ban készített kataszteri térképe három önálló birtokrészleten jelöl kőbányát (2. kép), fás-ligetes legelőkkal körbevéve. Már a rómaiak is bányásztak mész-

■ 2. Kőbányák Rákos 1856-ban készített kataszteri térképén (MNL OL, S 78-1625.-14.)

követ a Fertő-tó medencéjét szegélyező dombokon; Sopron elődje, Scarbantia falai is abból épültek. A 13. század elején a lébényi templom építéséhez is rákosi mészkövet használtak. A legtöbb követ a 19. század második felében termelték ki, a közvetlenül a falu mellett, a 17. század közepén – a Győri Püspökség tulajdonaként – nyitott bányában. A bányát 1870-től osztrák bérlő üzemeltette, ekkor épült a kövéből számos bécsi középület, de amellet Sopron, Keszthely és más városok építkezéseihez is felhasználták. A bányászat 1948-ban szűnt meg. Az egykori bánya 1991 óta a Fertő-Hanság Nemzeti Park

részeként védett, világörökségi helyszín, földtani bemutatóhely (3. kép).⁶ A elhagyott kőfejtőben barlangszínház működik, ahol először 1937-ben tartottak koncerteket, akkor még szabadtéren. A nagyméretű belső bányaüregben kialakított barlangszínházban 1970-ben tartották az első előadást.

Az 1866. évi kataszteri térkép három kőbányát jelöl (4. kép) a Villányi-hegység északkeleti oldalában, a **Villány** belterületétől északra fekvő Mészhegyen (a térképen *Kalchberg*). Az 1850-es években nyitottak egy nagyobb dolomitbányát a hegy északnyugati lábánál a Pécs–Mohács közötti vasútvonal töltéseinek építéséhez, majd két kisebbet elsősorban épületkö feltétele céljával – az egyiket az északi oldalon, a

■ 3. Fertőrákosi kőfejtő

másikat pedig a hegybe kanyon jellegű üreget vájva. Különleges földtani értékei miatt a bánya már az 1870-es évektől geológiai és őslénytani kutatások célpontja lett. Egyedülálló, jura időszerű és pliocén-pleisztocén korú kőzettani értékek – ammonitesz és gerinces maradványok – láthatók a sziklafalban. A katlanszerű bányaudvar (5. kép) 1989-óta 3,4 hektáron „Villányi Templom-hegy” néven természetvédelmi terület, az Országos Kéktúra útvonala által is érintett, tanösvényként kialakított földtani bemutatóhely.⁸ A bányafal fölött 2011-ben kilátó épült.

4 SCHAFARZIK FERENC: *A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése*. Bp., 1904.

5 *Bányászati területek Magyarországon, 2023* (https://mbfsz.gov.hu/sites/default/files/media/file/file/2023/01/27/SZTFH_20230126.pdf, Elérés ideje: 2023. február 2.)

6 2/1991. (III.9.) KTM rendelet a Fertő-Hanság Nemzeti Park létesítéséről.

7 A hivatkozás nélkül közölt fotók a szerzők felvételei.

8 13/1998. KTM rendelet a barlangok nyilvántartásáról.

■ 4. A villányi kőbányák a kataszteri térkép kivágatán (Lechner Tudásközpont)

■ 5. Villány, Templom-hegyi felhagyott kőfejtő

■ 6. Beremend birtokvázlatainak részlete a kőbányával (MNL BaVL, XV.3.c. 352.)

■ 7. Beremendi „védőpillér” a barlangbejáratnál

Az 1866-ban készített, 1885-ben kiegészített birtokvázlal (6. kép) két bányajeles birtokrészletet ábrázol **Beremenden**, a településtől északkeletre fekvő Beremendi-hegyen, körülötte minden oldalról szőlőkkel. A bányászat 1795-ben kezdődött a hegyoldalban, kővet házépítésre, útkészítésre és mészégetésre használták. Az 1909 óta működő beremendi cementgyár beindításakor kezdődött meg a nagyüzemi fejtés, aminek eredményeként napjainkra az egykori szőlőhegyet csaknem egészen elfejtették. A bányaudvarral körbevéve maradt meg természetvédelmi céllal egy védőpillér (7. kép). Az ott 1984-ben felfedezett, különleges geológiai képződményeket és őskori fossziliákat rejtő barlangot 1988-ban „Beremendi kristálybarlang” néven fokozottan védett természeti értékkel nyilvánították.⁹ A barlang zárt, csak kutatási céllal látogatható.

Az 1854. évi Általános Bányatörvény bevezette a bányatelek fogalmát és kijelölésének kötelezettségét, ami azonban akkor még nem vonatkozott az építőipari nyersanyagokra.¹⁰ Így a kőbányák tulajdonjoga és területi adatai a földbirtok-nyilvántartásba kerültek be. Erre példa a beremendi bánya, amely 476., 497. és 469. számok alatt került be a birtokösszeírás 1885-ben módosított jegyzőkönyvébe, Lippa György herceg tulajdonaként. Művelési nemként a 476. szám alatt udvar és mészégető kemma, a 467. és 469. szám alatt kőbánya került a jegyzékbe. A velük szomszédos 468. számú birtokrészlet, amelyre néhány év múlva a bánya terjeszkedett, ekkor még legelő volt.¹¹

Az 1887. évi kataszteri térkép (8. kép) öt különálló bányahelyet ábrázol **Dunaalmáson**, négyet a Nagy-hegy nyugati oldalában, egyet

9 13/1998. KTM rendelet a barlangok nyilvántartásáról.

10 Izsó, 2004. 138.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 79 Kataszteri gyűjtemény, Térképek, 31/1. Beremend község birtokrészleti jegyzőkönyve Ráczy Bolya és Ida pusztával.

a Vöröskőn. A Gerecse peremvidékén kőzetalkotó forrásmészkövet már a római korban is bányászták. A Dunaalmással dél felől szomszédos szomodói Les-hegyen fejtett kőből épültek Brigetio város lakóépületei és légiós tábora. A nyugati fekvésű hegyoldalban a komáromi erődrendszer 1850 és 1877 közötti építéséhez folyt jelentős bányászat. A bányáktól lóvasúton szállították a követ az erődökhöz, a nyomvonalat a Kőpíte aljától a térkép is jelöli. A beerdősült Les-hegyi bányaudvart azonban nem tünteti fel a térkép. A 19. század végén a Dunaalmáson fejtett követ a budai várpalota, a bécsi Hofburg és az Erzsébet híd pilléreinek építéséhez is használták. A négy felhagyott bányát magába foglaló hegyoldal (9. kép) a Les-heggyel együtt 230 hektáron, 1977 óta „Dunaalmási kőfejtők” néven természetvédelmi terület.¹²

Tatán már a rómaiak is fejtettek mészkövet és használták építkezésekhez és útépítéshez.

Az 1885-ben készített kataszteri térkép 11 bányahelyet jelöl önálló birtokrészleteken (10. kép), félkörben az akkor Szent Iván-hegynek, ma Kálvária-dombnak nevezett magaslat körül. Az új építkezések miatt a kisebb kőfejtők a 19. század vége felé már nem működtek, azonban az Eszterházy Miklós gróf tulajdonában lévő három bányában még folytatódott a termelés. A domb keleti oldalán fejtett követ építkezésekhez, a déli oldal követ elsősorban útépítéshez használták. A Kálvária-hegy teteje és déli oldala az egykori bánya területével együtt (11. kép) 1958 óta országos jelentőségű természetvédelmi terület, az egykori bányaterület egy része geológiai bemutatóhely.¹³

Sárospatak 1896-ban készített kataszteri térképe bővelkedik kőbányákban, nyolc helyszínen jelöli azokat. Közülük a várostól nyolc kilométerre északra, a Zempléni-hegység belsőjében, közvetlenül a településhatárnál lévő

■ 8. Három bánya Dunaalmás kataszteri térképén (MNL OL, S 78-929.-8.)

■ 9. Részlet az egyik dunaalmási bányából

■ 10. Tata, Kálvária-dombi kőfejtők Tata kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

■ 11. Tata, felhagyott kőfejtő a Kálvária-dombon a szabadtéri földtani bemutatóval

12 17/1977. OTvH határozat a Dunaalmási kőfejtők természetvédelmi területté nyilvánításáról.

13 1225/1958. OTvH sz. rendelet a Tatai Kálvária-domb természetvédelmi területté nyilvánításáról.

■ 12. A Megyer-hegyi kőbánya Sárospatak kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

■ 13. A Megyer-hegyi „Tengerszem”

Nyilazó-bánya egyedülként nem kapott jelet, csak a neve olvasható a térképen. A hegyaljai bányák közül Botkón – négy birtokrészleten fejtett – riolitból és hidrokvarcitból, a Megyer-hegyi riolitból és a Király-hegyi hidrokvarcitból elsősorban malomkő készült. A Czinege-dombi riolittufát és a Nyilazó-bányában fejtett, jól faragható trachittufát építőkönek használták, a két bánya kőéből épültek évszázadokon keresztül Sárospatak és a környező települések épületei. A Megyer-hegyi riolitbánya (12. kép) működéséről a 15. századtól vannak írott források. A bányagödörben több méter mélységű víz gyűlt össze, ezért 1907-ben felhagytak a művelésével és a termelés akkor átkerült a Király-hegyre. A Király-hegyi bánya erdőkel körbevett területén a 20. században nagyüzemi bányászat folyt. A művelés felhagyását követően az egykori zezugos bányaudvar falakkal körbevett területe jórészt beerdősült. A Megyer-hegyi, magas, függőleges falaival és az aljában létrejött tóval különleges látványt nyújtó bányát (13. kép) földtani és ipartörténeti értéke miatt „Megyer-hegyi Tengerszem” néven 1978-ban helyi, 1997-ben pedig országos jelentőségű természetvédelmi területté nyilvánították.¹⁴ Ma szabadon látogatható földtani és bányásztörténeti bemutatóhely a világörökségi helyszíneként is védett tájban.

A Velencei-hegységben fekvő **Nadap** 1884. évi kataszteri térképén (14. kép) öt bányahely

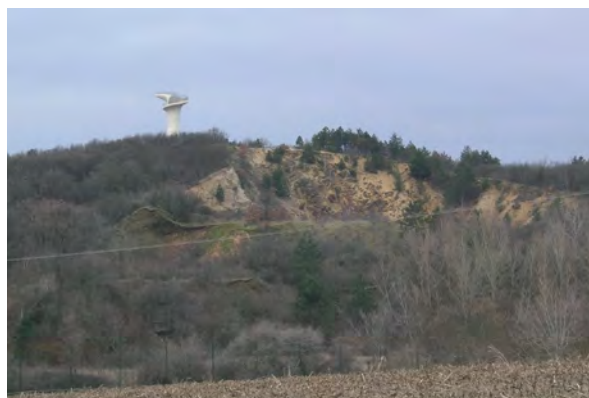
látható. Kettő a falutól északra, a Lovasberénybe vezető út két oldalán, egy pedig közvetlenül a falu mellett. Utóbbiról nincs adatunk, mivel annak kereskedelmi célú művelése néhány évvel a felmérést követően feltehetően teljesen megszűnt az 1888-ban az egykori gránitfejtő falában elhelyezett szintezési magassági jegy és a fal tövében kiképzett országos szintezési főalappont miatt. A kataszteri térképen bányaként jelölt földrészlet déli szegélyén alakították ki 1951-ben a Nadap II. szintezési főalappontot is. A falutól délre, a Velencével közös határ mellett, a Bence-hegy északi oldalában két különálló bánya működött, az egyik a község, a másik a nadapi zsellérek tulajdonaként. Mindkettőt a 18. században nyitották. Az egyikben gránitot fejtettek, azt falazáshoz és utépítéshez használták, a másikban piroxénandezitet bányásztak, amiből útburkoló kockakövet is faragtak. A 20. században a két szinten egybenyitott bányában nagyüzemi termelés folyt, egy kisebb és két nagyobb bányaudvar keletkezett, magas falakkal. A felhagyást követően a bányaudvarok és az egykori bányafalak részben beerdősültek (15. kép). További fejtés nem lehetséges, a Bence-hegy velencei oldalának csaknem teljes beépítése és a bányafalak felső peremétől mindössze 150 méterre épített kilátótorony miatt.

Vác 1883-ban készített kataszteri térképe a várostól nyolc kilométerre, a Naszály délkeleti oldalában erdők között jelöli a váci püspökség

14 1978-2/Tk. 269/VB. ((XII. 22.) határozat; 24/1997. (VIII. 1.) KTM rendelet a Megyer-hegyi Tengerszem természetvédelmi terület védetté nyilvánításáról.

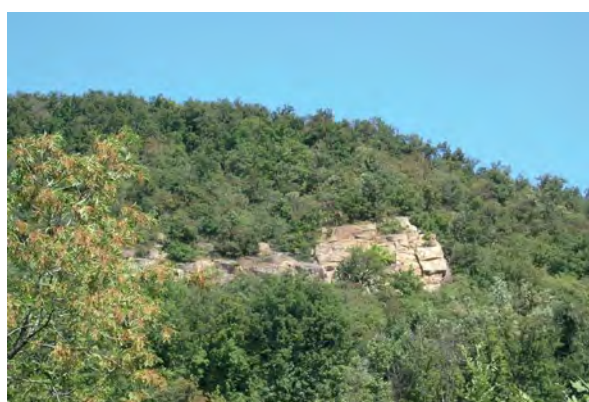
■ 14. Három bánya Nadap kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

■ 15. Nadap, Bence-hegyi felhagyott kőbánya

■ 16. Vác, Cserkő-bánya a kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

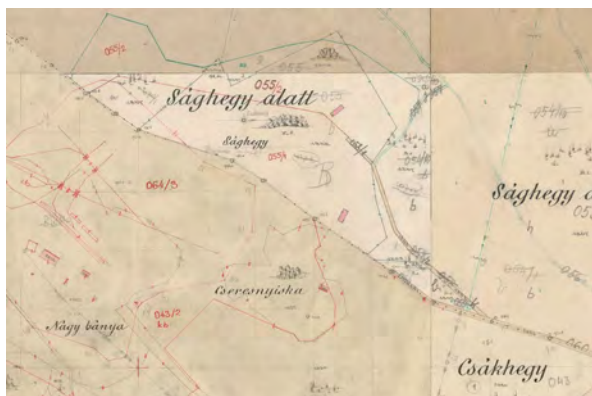

■ 17. Vác, Cserkő-bánya

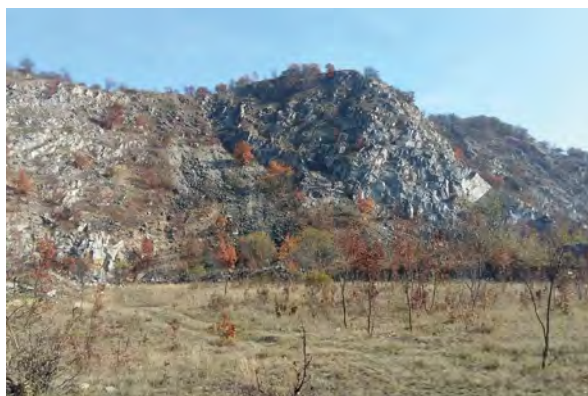
tulajdonaként 1684-ben megnyitott homokkő bányát (16. kép), amely Cserkő-, Vöröskő- és később Nagybánya néven is ismert volt. A török uralom alóli felszabadulást követően annak kövéből kezdték újjáépíteni a harcok során teljesen lerombolt várost, többek között a váci székesegyház 1761 és 1777 közötti építéséhez is felhasználták. A második katonai felmérés 1842-ben készített térképszelvénye is jelöli a kőbányát St. B. (=Steinbruch) betűkkel. A kataszteri térképen viszont a jel alatt nincs semmilyen felirat, és ugyancsak nincs a várostól délkeleti irányban 1867-ben nyitott, Csörög-hegyi andezitbányánál sem. Jól faragható kövének sokféle felhasználásáról tudunk, építkezésekhez, díszítőelemként és malomkő készítésére is alkalmazták. A felhagyott bánya (17. kép) 1993 óta a Naszály-hegy helyi jelentőségű természetvédelmi terület részeként védett földtani és ipartörténeti érték.¹⁵

Szob 1885-ben készített kataszteri térképe jelentős kiterjedésű bányát ábrázol a börzsönyi, eredetileg erdővel borított Csák-hegy déli oldalában és közvetlenül mellette még hat kisebb bányahelyet a Kerek-hegy oldalában (18. kép). Az 1832 óta művelt bánya már akkor átterjeszkedett Márianosztra igazgatási területére, amit annak 1886. évi térképe is ábrázol. A hegyen többféle vulkáni kőzetet – gránitot, andezitet, dácitot – fejtettek, amelyből a főváros mellett Esztergomba, Győrbe, Szegedre, Szabadkára és Zentára is szállítottak útburkoló követ. A termelés mértékét jellemzi, hogy az 1880-as években 300 napszamos dolgozott a bányában. A kézi kőfaragás 1981-ben szűnt meg a Csák-hegyi bányában. A felhagyott és rendezett bányarész részben beerdősült (19. kép), de a művelés az attól északra megnyitott bányarészekben jelenleg is folyik.

¹⁵ Vác Város önkormányzata 25/1993.(VII. 12.) sz. rendelete természeti értékek helyi védetté nyilvánításáról.

■ 18. Csák-hegyi felhagyott bányarész, Szob és Márianosztra kataszteri térképeiből egybeillesztve (Lechner Tudásközpont)

■ 19. Szob, Csák-hegyi felhagyott bányarészlet

Borosjenő (ma Pilisborosjenő) 1885-ben készített kataszteri térképén (20. kép) a pilisi hegysorhoz tartozó Ezüst-hegyen jelölt bányában már a római korban is fejtették a homokkövet. A kőzetből eleinte malomkő és köszörűkő készült, a későbbiekben főként építőkönek termelték ki és díszítőköveket faragtak belőle. A bányában fejtett kő eljutott az ország minden részébe, abból templomok, kúriák, középületek épültek. Felhasználták a fővárosi rakpartok falának és lépcsőinek kiépítéséhez is. Jelenleg nem folyik termelés, a bánya részben beerdősült területét (21. kép) a Duna-Ipoly Nemzeti Park területéhez csatolták, annak legdélibb tájrészleteként.

Az 1882. évi kataszteri térkép (22. kép) három bányahelyet jelöl **Falu-Szabadbattyán** területén, az erdős Szár-hegyen, egyik oldalán szőlőkkel, a másikon szántófölddel határolva. A községből 1931-ben önálló településként kivált Kőszár-hegyen jelenleg is folyik a kristályos mészkő bányászata (23. kép), a kőfejtés

a 20. században a szomszédos Polgárdi területére is kiterjedt. A követ főleg útépitési célokra, emellett lakóépületek építő- és díszítőköveként használták fel. A bánya felhagyott, földtani alapszelvényként nyilvántartott része felső-miocén korú ősgerinces maradványok európai jelentőségű lelőhelye.

Dunabogdány 1885. évi kataszteri térképe (24. kép) három nagyobb és több kisebb birtokrészleten jelöl bányát a Visegrádi-hegység keleti szegélyén fekvő Csódi-hegyen. Az eredetileg legelőgyeppel borított hegytetőn és körben annak oldalában 1845 óta fejtettek több ponton andezitet és dácitot. A legnagyobb bányát a magyar királyi kincstári erdészet működtette. A kitermelt követ nagy mennyiségben használták útburkoló kockakőként a főváros utcahálózatának 19. századi kiépítésekor. A hegyet napjainkra csaknem teljesen elfejtett bányászat jelenleg is működik, a fejtett követ elsősorban a dunai vízszabályozási munkálatokhoz használják fel.

■ 20. Az Ezüst-hegyi bánya Borosjenő kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

■ 21. Pilisborosjenő, az Ezüst-hegyi bánya részlete

■ 22. Szár-hegyi bányák Falu-Szabadbattyán kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

■ 23. Kőszár-hegyi kőbánya felhagyott részlete (MBFSZ Alapszelvény galéria)

■ 24. Csódi-hegyi bányák Dunabogdány kataszteri térképén (Lechner Tudásközpont)

A beremendi, illetve a dunabogdányi bányában a 20. század első felében készült két archív fotó (25. és 26. kép) a korabeli bányászat körülményeit példázza, a kataszteri térképek készítésének időszakában is hasonló jelleggel folyt a bányászat.

■ 25. Bányászok a beremendi kőbányában (<https://www.duna-drava.hu/hu/beremend-banya-akkor-most>)

■ 26. Kőfaragás a dunabogdányi bányában (Fortepan)

Az ország különböző régióiban fekvő tizenkét település bemutatásra kiválasztott bányái közül a dunabogdányi, a szobi és a Kőszár-hegyi jelenleg is működik. Hat felhagyott bánya (Fertőrákoson, Dunaalmáson, Tatán, Villányban, Pilisborosjenőn, Vácson és Sárospatakon a Megyer-hegyi) területe természeti értéként védettséget kapott, közülük négy oktatási-ismeretterjesztési céllal tanösvényként kialakított, látogatható földtani bemutatóhely. A fertőrákosi és a sárospataki bányák UNESCO világörökségi területen belül fekszenek. A szobi, a dunabogdányi, a sárospataki, a váci és a pilisborosjenői bányák Natura 2000-es területként európai védettségűek. Felhagyott, de sem védettséget, sem másféle utóhasznosítást eddig nem kapott Nadapon a Bence-hegyi bánya.

NKFIA-PÁLYÁZAT

„Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723)

Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022)

A projekt 3. évében a célkitűzések megvalósítását három dolog nehezítette kisebb-nagyobb mértékben. 1. a bérezési viszonyok miatt az MNL HBML-ben nyáron ismét változott a fiatal kutató személye (a tagintézmény gyorsan betöltötte a megüresedő álláshelyet, az új kutató kiváló teljesítménye miatt elmaradás nincsen); 2. az MNL 2021. évi új kutatónapi szabályzata az OTKA-projektben részt vevők kutatónapjait felére csökkentette. Külön engedéllyel a szenior kutató megkapta a teljes támogatást, de a vezető kutatónak 2022-től kezdve nincsen kutatónapja, ami a publikációk megszületését hátráltatja; 3. a kormányzati kifizetési stoppra hivatkozva két hónappal később fizették ki a külföldön kutató szenior kutató dologi költségeit.

A pandémia óta – és a költségek csökkentése érdekében – a kutatócsoport tagjai közötti kommunikáció formája az elektronikus levelezés és az online értekezlet (zoom) volt, de nyáron (június 14., 21.) mindkét megyei helyszínen személyes konzultációt tartottunk. A szenior kutató folyamatosan segítette a fiatal kutatókat a feldolgozás technikai kérdéseiben és az irattípusok azonosításában.

A fiatal kutatók személyében bekövetkezett változáshoz az NKFIH engedélyét megkaptuk, az új tag csatlakozása a projekthez megtörtént.

Iratanyagfeltárás

A fiatal kutatók a megyei tagintézményekben folytatták az ottani felmérési felügyelőségek iratanyagának darabszintű feltárását és a levéltári nyilvántartó rendszerben (Scope) feldolgozását.

MNL BaML: VI.181. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség iratai fond (605 doboz, 50 kötet), 186 nagydoboz, összesen 1581 rekord, így az anyag közel 80%-ának feltárása készült el.

A projekthez kapcsolódva, de terven felül Bósz Attila 2021-ben elvégezte a XV.3.c. Kataszteri térképek állagának ellenőrző rendezését és a friss jegyzéket a Scope-ba is feltöltötte. Munkájáról cikkben számolt be a *Catastrumban* ebben a pályázati évben.

MNL HBML: VI.181. A Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőségek iratainak gyűjteménye fond (61 csomó, 1348 kötet), 25 csomó és 578 kötet, összesen 895 rekord, tehát közel a teljes iratanyag elkészült.

Az eltérő mennyiségek és őrzési egységek is jól mutatják az iratanyag sokszínűségét. A rekordok elérhetők az Elektronikus Levéltári Portálon (<http://www.eleveltar.hu>).

Külföldi kutatások

Évente négyhetes ausztriai levéltári kutatást terveztünk Török Enikő számára, ez az 1. évben a járványhelyzet miatt nem valósult meg, pótolni ez ideig nem tudtuk. 2022-ben – az infláció és a forintleértékelés miatt – a projekt költségvetése és céljainak megvalósítása érdekében sikeresen pályáztunk a Collegium Hungaricum egy hónapos ösztöndíjára, ezért ebben az évben csak a kutatás általános költségei (beiratkozási díj és másolási költségek) terhelték a projektet. A párhuzamos kutatást és az anyagi nehézségeket abban a pályázatban jelöltük. Az előző évben megkezdett kutatás folytatása szeptemberben terv szerint megvalósult.

A kutatás elsősorban a Földadó-kataszteri Főigazgatóság (Generaldirektion des Grundsteuerkatasters = GGK) iratanyagának feltárására (GGK ügyiratai /Akten/ és az azok mellől kiemelt mellékletek /Beilage/) irányult. Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA), Neue

Hofkammer und Finanzministerium, Allgemeine Abteilungen. Katasterabteilung, Akten GKG, 544–573. doboz (30 doboz): 998 kataszteri felmérésre vonatkozó ügyirat (1867–1869), Akten Beilagen – 685–686. doboz (2 doboz), előbbi üres, utóbbi Galíciára vonatkozik. A feltárásról jegyzék készült: dobozszám, ügyirat év- és iktatószáma, beadó neve, röviden a beadvány tárgya (német nyelvű ügyiratok, a beadó és a tárgymegjelölés a jegyzékben német). Ez az értelmezés és a fordítás hibáit elkerüli és az osztrák, román, szlovák stb. kutatók számára is könnyebben használhatóvá válik.

Az Österreichisches Kamerale (FHKA NHK Neues Kaale Ö Akten) anyagában a műszaki személyzet nyugdíjazására vonatkozó iratok találhatóak, ebből darabszinten átnézve 8 (1231–1233., 1255–1258.) doboz, 90 ügyirat jegyzékelve. A beszámoló és a jegyzékek elérhetők a projekt honlapján (Iratfeltárás/Ausztria).

Megkezdtük az Ústredný archív geodézie a kartografie kataszteri iratanyagának összerendelését a poligontérkép adataival, ennek befejezését követően – 2023-ban – szükség szerint végzünk helyszíni kutatást.

Szakmai segítségünkkel a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség 2021. évi hungarikadigitalizálása keretében elkészült az ÖstA FHKA, Katasterabteilung (VI. Abteilung) iratanyag 1849–1871. évkörű indexköteteinek a szkennelése. A felvételeket az MNL OL Magánlevéltárak és gyűjtemények osztálya az X 10897 törzsszámon vette nyilvántartásba (<http://www.eleveltar.hu>, Digitális tartalom mező linkjén keresztül).

Belföldi levéltári kutatások

A Földmérési és Távérzékelési Intézetben lévő kataszteri térképek digitális másolatainak (X 10837) állományba vétele folytatódott, 210 leírási egység készült el, bekerült a tartós tárbá (SDB), összesen 47 mappa, 663 fájl, 107,5 GB.

A K 269 Pénzügyminisztérium, Általános iratok állagának kataszteri vonatkozású iratait ügyiratszinten feltárjuk. 2022-ben elkészült az I. rész VI. ügyosztály iratainak (K 269-I.-6.; 29. csomó, 1867–1869, 179 Excel-sor), illetve

a II. rész Tárgyi alapon átrendezett iratoknak, A Pénzügyi közigazgatás, 21. tétel Háromszögelesi és kataszteri felmérési ügyek (K 269-II-A-21.-a; 394 Excel-sor) ügyiratainak a jegyzéke.

Az S 92-23.5. Országos kataszteri felmérés – rendeletek, Rendeletek gyűjteménye, 1912–1914 darabszintű feltárása megtörtént, összesen 61 Excel-sor készült (oldalszám, iktatószám, irat kibocsátója, címzettje, tárgya, kelte, megjegyzések).

Ezeket a feldolgozásokat Török Enikő végezte, az eredmények elérhetők a levéltári nyilvántartásban (<http://www.eleveltar.hu>) vagy a projekt honlapján (Iratfeltárás/Magyarország/MNL OL).

Poligontérkép az adatok vizualizációjához

A projekt adatbázisának vizualizációjához tervezett pont- és poligontérkép shapefájlla már most további tudományos munkákat segít, igazolva a projekt alapvető jellegét. Azt összekapcsolják a Magyar Nemzeti Levéltár földrajzi névterének entitásaival, ennek eredményeként a különböző adatbázisokban tárolt segédlet és tematikus gyűjteményekben fellelhető, földrajzi vonatkozású rekordok megjelenítése valósulhat meg. Timár Gábor professzor (ELTE TTK) a határmegállapítás történeti háttérét vizsgáló kutatásaihoz felhasználhatta a shapefájlt, amely véleménye szerint „Magyarország mai területén teljesen pontos, a történelmi országterület többi részén 100 méter pontosságú községhatár-adatbázis. Térinformatikai kialakítása és pontossága miatt bármely olyan projektben felhasználható, ahol település-szintű adatbázis és egyértelmű településazonosító elérhető és térképi ábrázolás szükséges.” Elkészült a poligonelemek azonosítójának és a települések LAU-kódjának összerendelése is.

Prozopográfiai gyűjtemény, névtér

Az 1850 és 1918 között a kataszteri szervezetben dolgozó személyek életrajzi adatainak feltárása folytatódott. Elkészült a prozopográfiai adatbázis (MS Access), ennek feltöltése megkezdődött. Az adatbázisról részletes ismertető jelent meg a Catastrumban. A személyek – később adataik

is – a projekt honlapjának Protopográfia menüpontjában található.

Újabb egyéni életutak (Homolka József, Komlósi István, Mersich András, Sártory Antal) összefoglalója jelent meg a Catastrumban.

Digitalizálás

2021-ben vállalkozói szerződést kötöttünk az Arcanum Adatbázis Kft.-vel az S 79 Kataszteri iratok kataszteri telekkönyv irattípusának digitalizálására és publikálására (315 000 oldal), a munkákat a pénzügyi lehetőségek miatt két részletben végeztük el. A 2021. évi irat-előkészítés tapasztalatai alapján restaurátor segédeszközöket szereztünk be a lapra szedéshez (általános költségekből fedeztük). Az iratkiemelést, lapra szedést, majd a reponálást a szenior kutató vezetésével a vezető kutató végezte, összesen 70 munkaórában.

A 2021. évi teljesítmény (S 79. No. 101–452., 326 település 384 telekkönyve, közel 83 000 felvétel, 164 417 oldal, 425 GB) után 2022-ben az S 79. No. 452/3.–682/1., 228 település 367 telekkönyve, 80 306 felvétel, 159 415 oldal, (963 GB), további 29 irat és 11 kötet, 8692 felvétel (110 GB) betöltése, publikációja valósult meg. Ősszesen 554 település 751 telekkönyve, 323 832 oldal (1,4 TB) közel 164 000 felvétele, valamint az MNL által digitalizált 44 000 felvétel érhető el a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon. A munkálatokról részletes beszámolót közölt Török Enikő a Catastrum 2021. évi 4. számában. A projekt ezen része terv szerint, pontosabban azon felül valósult meg.

Az S 79 Kataszteri iratok elektronikus nyilvántartásból átemelt adatai – 13 603 leírási egység, ebből 5276-hoz a már elkészült felvételeket hozzákapcsolták – 2022 decemberétől elérhetők az Adatbázisok Online felületén is, és annak szerkesztői szeretnék, ha a következő nagy névindexelés ezen a gyűjteményen valósulna meg.

Folytatódott az Állami Nyomda jogutódja, az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. Archivumának feltárása a cég munkatársának segítségével. 2021 decemberében a Térképtár kilenc sorozatának anyagát, elsősorban 1869 és 1920 között készült nyomtatott térképeket digitalizált az

MNL Digitális Tartalomfejlesztési Osztálya (907 felvétel, 67,5 GB). 2022 nyarán további iratok azonosítása is megtörtént (pl. a két világháború közötti személyi állomány személyi kártonjai, térképnymat-előállítási napló, 1942–1953), digitalizálásukra és állományba vételükre 2023-ban kerülhet sor.

Publikációk, ismeretterjesztés

A vállalt publikációs számot (4) meghaladtuk, sőt két másik projekttag is írt cikket, a résztvevők előadásokat is tartottak a témában. A honlap „Publikációk” menüpontja szerzők és időrend szerint, a szabad hozzáférés (open access) megadásával tartalmazza a cikkek (13) és az előadások (5) jegyzékét.

A projekt honlapja: <http://www.negyzetkataszter.hu>

A vezető és a szenior kutató a Catastrum (<http://www.castrum.hu>) folyóirat fő- és felelős szerkesztője.

Értékelés

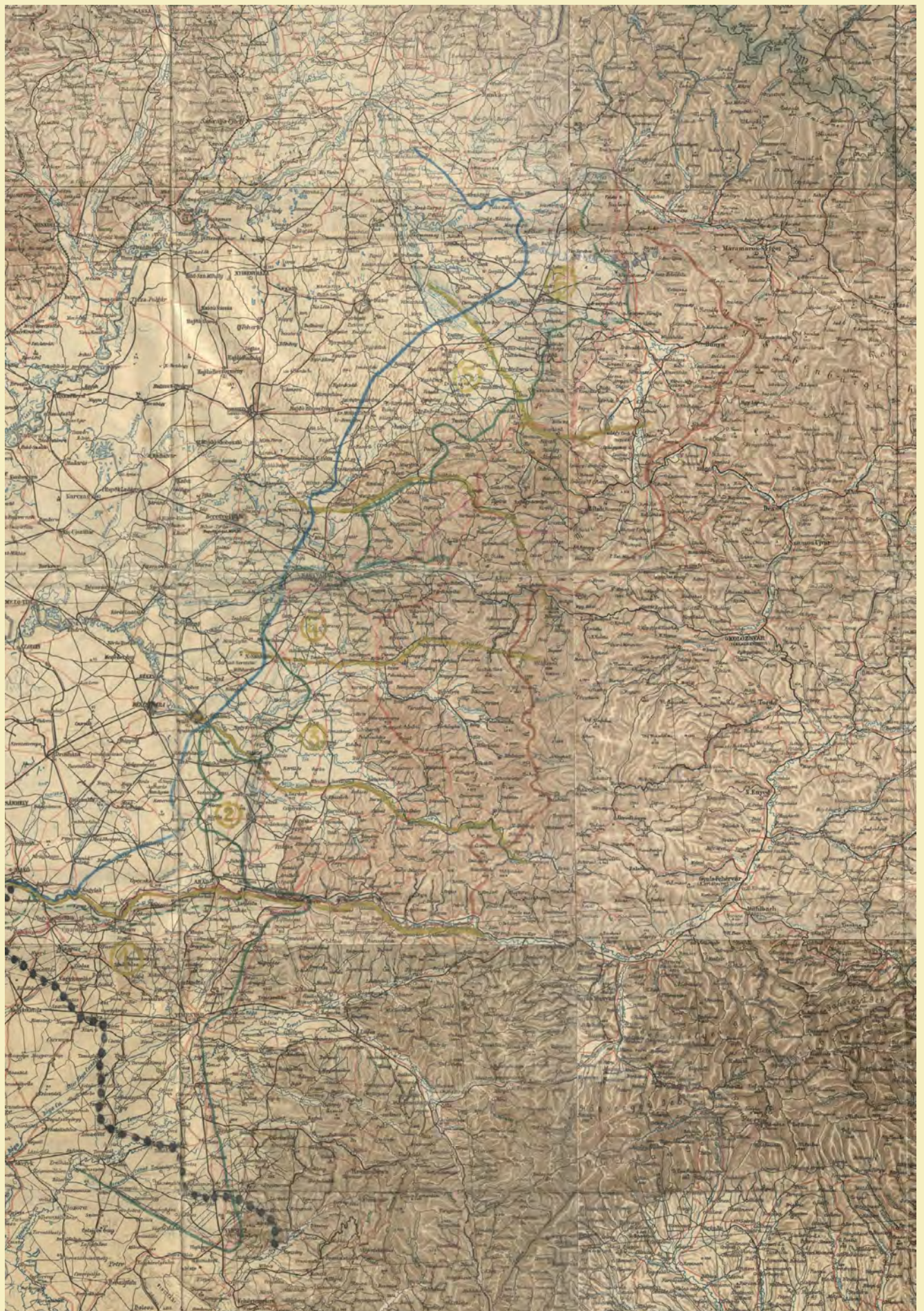
A Történelem zsűri a 2021. 12. 01. – 2022. 11. 30. közötti időszokról szóló szakmai részjelentést elfogadta.

Az értékelő bizottság megjegyzése: „A projekt 3. évében elvégzett munka az időközben felmerült nehézségek (az egyik fiatal kutató személyének megváltozása, a MNL új kutatónapi szabályzata, külföldi kutatási költségek késleltetett megtérítése) ellenére megfelel a munkatervben meghatározott haladási ütemnek. A két megyei tagintézményben tervezett iratanyag-feltárás időarányosan jól áll (MNL BaML 80%, MNL HBML csaknem teljes feldolgozottság), a beszámolási évre tervezett külföldi és további magyarországi levéltári kutatások rendben megvalósultak. Elkezdődött a protopográfiai adatbázis feltöltése, továbbá a digitalizálás is megfelelően halad. Az eddigi eredmények elérhetők az Elektronikus Levéltári Portálon, illetve megjelentek – a tervezetthez képest magasabb számú közleményben – a projekt vezető és szenior kutatójához erősen kötődő Catastrum c. szaklapban.”

(Reisz T. Csaba)

■ Csátka 1857. évi kataszteri térképének litografált változata, 1867 (MNL OL, S 78-2293.-34.). L. ehhez Török Enikő cikkét

■ A magyar–román határmegállapító bizottság 1921. szeptember 7-i ülésére benyújtott nagyobb ívű magyar határkorrekciós javaslat térképvázlata (MNL OL, K 51, 1 csomó). Lásd ehhez Timár Gábor cikkét